

Центр пам'яткознавства Національної академії наук України
і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури
Департамент культури і туризму
Полтавської обласної державної адміністрації
Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського
Полтавська районна рада

СЕЛО ЖУКИ – БАТЬКІВЩИНА ЛІТОПИСЦЯ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

Збірник матеріалів Другої наукової конференції

Київ-Полтава
Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK
2018

УДК 902/904:063(477.53-22 Жуки)"-04/20"
С 29

*Друкується за рішенням Вченої Ради Центру пам'яткознавства
Національної Академії наук України і Українського Товариства охорони
пам'яток історії та культури (протокол № 2 від 20 лютого 2018 р.),
плану роботи Полтавського краєзнавчого музею
імені Василя Кричевського на 2018 р.*

Редакційна колегія:

Л. Л. Бабенко, доктор історичних наук, професор; **С. О. Біляєва**, доктор історичних наук; **І. Ф. Ковальова**, доктор історичних наук, професор; **Т. К. Кондратенко**; **М. М. Кононенко**, кандидат наук з державного управління (*голова редколегії*); **В. В. Ластовський**, доктор історичних наук, професор; **А. Г. Логвиненко**; **В. О. Мокляк**, заслужений працівник культури України; **О. Б. Супруненко**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України (*відп. редактор*); **О. М. Титова**, доктор філософії з історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України; **А. Л. Тягнирядно**.

Рецензенти:

О. О. Нестуля, доктор історичних наук, професор,
М. А. Якименко, доктор історичних наук, професор.

**При передруку та іншому використанні матеріалів збірника
посилання на джерело обов'язкове.**

Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: збірник
С 29 матеріалів Другої наукової конференції / Ред. кол.: Л. Л. Бабенко, М. М. Кононенко (голова), А. Г. Логвиненко та ін.; О. Б. Супруненко (відп. ред.) / ЦП НАН України і УТОШК; ДКіТ ПОДА; ПКМ імені Василя Кричевського; Полтав. район. рада. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОШК, 2018. – 158 с., IV кол. вкл.

ISBN 978-966-8999-90-1

Вміщені наукові статті, публікації і матеріали доповідей та повідомлень Другої наукової конференції «Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка» (м. Полтава, 1 березня 2018 р.), проведеної обласним краєзнавчим музеєм разом із Полтавською районною радою. Висвітлюються проблеми вивчення спадщини визначного земляка-літописця, козацької історії Полтавщини і безпосередньо села Жуків та його околиць від найдавніших часів до сьогодення, джерелознавчі і музеєзнавчі аспекти в історії краю, питання краєзнавства мікрорегіону.

Для істориків, працівників музеїв, учителів загальноосвітніх шкіл, широкого загалу шанувальників історії Полтавщини, учнівської молоді.

УДК 902/904:063(477.5322 Жуки)"-04/20"

© Автори статей і матеріалів, 2018
© ЦП НАНУ і УТОШК, 2018
© ПКМ ім. В. Кричевського, 2018
© Полтавська районна рада, 2018

ISBN 978-966-8999-90-1

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Підтримавши ініціативу громадськості, Полтавська районна рада, Тахтаулівська сільська територіальна громада і козацтво Полтавського району, разом із Полтавським краєзнавчим музеєм імені Василя Кричевського, продовжують проведення краєзнавчих наукових конференцій з увіковічення імені нашого видатного земляка – найвідомішого літописця козацької доби Самійла Васильовича Величка (бл. 1670 – після 1728) – автора наймонументальнішого твору, що охоплює події української історії від початку XVII ст. до 1700 року.

Нагадаємо, що майбутній літописець народився близько 1670 р. у козацькій родині на території Полтавського полку – у сс. Жуки чи Тахтаулове. Отримав освіту у Києво-Могилянському колегіумі, вільно володів кількома мовами. У 1690 р. вступив на службу до канцелярії генерального писаря В. Л. Кочубея, де пройшов шлях від канцеляриста до довіреної особи генерального писаря. Після переходу І. Мазепи наприкінці 1708 р. на бік шведського короля Карла XII, С. Величка було заарештовано. Наступні 6 років він провів у в'язниці, звідки вийшов 1715 р. Після звільнення решту життя проживав у сс. Жуки та Диканьці під Полтавою, вчителював, навчаючи старшинських і сільських дітлахів, працював над укладанням одного із найбільш величних прозових творів України XVII – XVIII ст. – «Літопису», перекладав на українську мову відомі історичні праці.

Завдяки цим творам С. Величка село Жуки, місто Полтава і Полтавщина ввійшли до української та світової історії. В них відображена діяльність ряду гетьманів Лівобережної і Правобережної України – І. Виговського, І. Брюховецького, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи, а також їх політичні помилки, притаманні процесу творення європейських національних держав, а разом із тим набуття українцями неоціненного досвіду будівництва власної держави. Згадаємо лише про воєнно-політичний виступ І. Мазепи, 310-та річниця якого виповнюється у 2019 р., що остаточно засвідчив домінування європейського вектору в українській політиці. І більшу частину відомостей про ці події ми по черпуємо саме з твору нашого земляка.

За ініціативи Полтавської обласної державної адміністрації та громадськості порушено питання про відзначення на державному рівні знаменної дати в історії українського народу – у 2020 р. минає 300 років від часу створення монументального твору української історико-мемуарної прози XVII – XVIII ст. – «Літопису» Самійла Величка. Написання видатної історичної пам'ятки було завершено автором на його батьківщині під Полтавою між 1715 і початком 1720-х рр. У 2020 р., найімовірніше, виповнюється і 350 років від дня народження видатного історика-патріота.

«Літопис» і описані в ньому події, пов'язані з Полтавищиною, мають органічний зв'язок з реальним процесом сучасного державотворення, потребують системних заходів щодо увічнення пам'яті про них. У сучасному українському суспільстві як ніколи актуальною постала саме проблема формування національної пам'яті, пошуки національної ідентичності в глобалізованому світі.

Цій справі повинні послугувати й проведення наукових краєзнавчих конференцій за «величківською» спадщиною та з проблем місцевого краєзнавства. Перший такий науковий захід пройшов у стінах обласного музею взимку 2017 року. Чергова Друга конференція зібрала вдвічі більше коло учасників – науковців-полтавців та земляків Самійла Величка, з-поміж яких присутні відомі вчені-фахівці, знані краєзнавці і музейники. Їх спільними зусиллями ми прагнемо утвердити в суспільстві думку, що давнє козацьке село Жуки має бути місцем увічнення пам'яті людини, яка зберегла в своєму творі історію державотворчих зусиль українського народу і провідну роль у цьому Полтавської землі.

Михайло Кононенко,
голова Полтавської районної ради

ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА МАЗЕПИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Про розмаїття поглядів і напрацьований ресурс української історіографії з проблем державотворення часу гетьманування Івана Мазепи, певні успіхи на шляху відновлення історичної справедливості щодо його ролі в історії України.

Ключові слова: І. Мазепа, сучасна українська історіографія, В. Горобець, І. Діптан, Д. Журавльов, О. Ковалевська, В. Сергійчук, О. Субтельний, С. Павленко, С. Плачинда, Т. Чухліб, В. Шевчук, Л. Шендрик, Т. Яковлева.

Ім'я Івана Степановича Мазепи і його доба продовжують залишатися в центрі наукових та політичних дискусій. Полтавська битва, як кульмінаційна точка політичної біографії гетьмана, що легалізувала погляди на перспективу української державності, та її результати, визначили відому оцінку – зрадник, яка перетворилася на стійкий стереотип. Як вказує А. Капеллер, починаючи з XVIII століття, «центр вважав як мінімум частину українців нелояльними сепаратистами, мазепинцями» [4, с. 9]. Зазначений стереотип був далеко не єдиним продуктом міфотворчості радянської історіографії, з вини якої український народ «складався» значною мірою зі зрадників і «українських буржуазних націоналістів».

Політичні трансформації кінця XX століття, які сприяли утворенню незалежних держав на пострадянському просторі, зумовили суттєві зрушення в українській історичній науці. Перш за все, нові підходи торкнулися таких болючих проблем, як формування пантеону національних героїв і видатних діячів, методології та критеріїв оцінки їх діяльності, фактологічної аргументації певних висновків. На думку І. Діптан, головним аргументом дослідника повинна бути оцінка історичної особистості «в розрізі відповідності її дій і намірів національно-державним інтересам власного народу, а не імперії, яка знищувала все українське» [2, с. 19]. А в передмові до однієї з останніх книг, присвячених І. Мазепі, директор Центру імені В. Липинського К. Галушко задається питанням: «... хіба тільки переможці заслуговують на повагу і пам'ять?», маючи на увазі поразку І. Мазепи в Полтавській битві [5, с. 10].

Порушена проблема переживає своєрідний ренесанс в сучасній українській історіографії, чому сприяли знакові дати нашої історії: 300-річчя початку антиімперського виступу І. Мазепи, 300-річчя Батуринської трагедії, 370-річчя від дня народження та 300-річчя з дня смерті гетьмана, 300-річчя Полтавської катастрофи. У 2020 р. виповнюється ще одна знакова дата – 300 років створення славновісного літературного твору – літопису Самійла Величка. Разом із науково-популярними, публіцистичними, художніми творами література різних періодів складає більше 3-х тисяч позицій, хоча відома російська дослідниця Т. Яковлева зазначає, що серед них «серйозних наукових робіт, присвячених Мазепі, дуже мало» [14, с. 45].

Позначити всі дискусійні питання теми у запропонованих рамках неможливо, однак спробуємо виділити деякі з них. Перш за все, про ідентифікацію поглядів самих істориків на проблему. В. Шевчук вважає, що «поглядів на великого гетьмана в історичній літературі є три: патріотичний, непатріотичний і об'єктивний». На його думку достовірний образ І. Мазепи можливий за умови усунення «шуму-піни, збитої імперською російською історіографією» [12, с. 167]. На наш погляд, оптимальне вирішення цієї проблеми без зайвої політизації можливе через розширення документальної і фактологічної бази. Зокрема, київська дослідниця О. Ковалевська запропонувала життєпис І. Мазепи в формі запитань і відповідей, назвавши свою книгу «кишеньковою енциклопедією з історії однієї особистості» [5, с. 12].

Важливе значення має питання використання українськими істориками дефініцій, які змінилися по суті і формі. Так, Полтавська битва трактується як «Полтавська катастрофа», з огляду на подальшу ескалацію колоніальної залежності українських земель. В. Сергійчук вважає, що це була «Полтавська трагедія України. Саме так потрібно сприймати перемогу Росії над шведами і нами в 1709 році » [9]. Також нове прочитання знайшов таємний україно-шведський договір і виступ гетьмана на боці шведського короля. Його трактують як повстання проти імперської політики Петра I, «найвищу точку конфлікту, який виріс із спроб ватажка місцевої національної еліти, ... захистити традиційні права і привілеї їх країни...», – пише О. Субтельний [10, с. 154]. Історики також не схильні вважати вчинок І. Мазепи зрадою. Оскільки відносини Гетьманщини і Росії базувалися на двосторонніх договірних відносинах, то в разі порушення своїх зобов'язань сюзереном (Петром I), васал (І. Мазепа) міг використати право «*ius resistendi*», тобто повстати проти нього з метою захисту своїх інтересів. У

цьому контексті розробляється теза доцільності використання гетьманом характерного для Європи права полівасалітету [11]. Д. Журавльов досить переконливо обґрунтовує юридично-правову сторону оцінки дій І. Мазепи, які базувалися на нормах середньовічного права, зафіксованих у збірниках «Саксонське дзеркало» і «Швабське дзеркало», наводить факти, що свідчать про наявність аналогічних за характером повстань проти посилення абсолютизму в Східній Європі [3, с. 192, 193].

Сучасні українські дослідники відійшли від суб'єктивного трактування передумов підписання україно-шведського договору, які зводилися до особистісної мотивації гетьмана. Вони аналізують основні напрями внутрішньої і зовнішньої політики Російської держави, в які тісно інтегрувався український фактор, на що звертає увагу В. Горобець [1, с. 7].

С. Павленко і багато інших вважають, що ідея незалежності України дозріла у гетьмана задовго до кульмінації Північної війни. З метою її реалізації він уже в 1689 р. формує кадровий потенціал козацької старшини [6, с. 7]. Хоча, зазначимо, що діючи методом «батога і пряника», вводячи в своє оточення близьких і далеких родичів, навряд чи гетьман абсолютизував його внутрішню єдність. З чернігівським дослідником солідарний С. Плачинда, який критикує тезу про «хитрого пристосуванця», вимушено виступити проти Петра під тиском своїх полковників. Він називає гетьмана «великим інтелектуалом» і «великим психологом», а, наприклад, такі кроки, як придушення антимосковського руху Петрика і булавинського повстання, – «трагедією нерішучого українського інтелігента» [8, с. 4]. Причому, щодо останнього, автор вказує на делікатність ситуації в оцінці російської та української сторін: «...шовіністам не з руки писати про те, що «зрадник» Мазепа врятував імперську Росію, завдавши вирішального удару булавинським загонам з тилу. А українським патріотам соромно згадувати, що Мазепа послав на Запорізьку Січ грамоту з вимогою заарештувати Булавіна» [8, с. 5].

С. Павленко також спростовує усталену думку про непосвяченість старшини в політичні плани гетьмана, опублікувавши текст листа Карлу XII від деяких безіменних «близьких до гетьмана людей» із запевненнями про підтримку його політичного вибору [7, с. 43]. Правда, автор не вказує на походження документа і критерії його автентичності.

Слід зазначити очевидне домінування в дослідженнях останніх років соціально-політичної та культурної проблематики мазепинської доби. Поряд з цим предметом дослідження, продовжує

залишатися і власне Полтавська битва, її військові аспекти, політичні наслідки для України, діяльність української еміграції тощо. Зокрема, полтавські історики Л. Шендрик і О. Янович акцентують увагу на становищі українського населення в зоні театру бойових дій, що стало заручником петровської тактики «випаленої землі», застосованої «чи не вперше в історії» [13, с. 39]. Автори спростовують твердження російських і радянських істориків про «російську за національним складом» армію Петра І. Насправді вона була, як і європейські, найманою. Офіцерський корпус був укомплектований представниками західноєвропейських країн, рядовий склад – козаками, волохами, калмиками. Саме останні становили «нерегулярну кінноту», котра використовувалася для першого удару. Також документально доведено, що калмицький корпус з'явився під Полтавою не 29 червня, а ще з грудня 1708 р. брав участь у боях під Веприком і Ромнами [13, с. 42].

Іноді українським історикам дорікають зайвим акцентуванням уваги на звірствах і розправах з прихильниками І. Мазепи після Полтавської катастрофи. Проте, статті та монографії С. Павленка, В. Горобця, Т. Чухліба, Н. Яковенко, О. Ковалевської, Д. Журавльова та інших, містять цитовані документи різного походження.

Знайшла своє відображення в новітніх публікаціях і проблема церковної анафема гетьмана, ставлення до якої завжди було неоднозначним. Так, сучасні історики, посилаючись на те, що вона була накладена за політичне діяння, а не за злочин проти церкви, вважають її незаконною. До того ж, зазначає О. Ковалевська, проголошена в Глухові та Москві анафема була визнана дійсною тільки в межах Російської імперії. Православні патріархати поза межами Росії ніколи її не визнавали [5, с. 110].

Безумовно, зазначені проблеми не вичерпують все розмаїття поглядів і напрацьований ресурс української історіографії, при цьому її величезний масив далеко не рівноцінний. Деякі публікації мають відверто компілятивний характер і недостатньо аргументовані. Але загалом можна констатувати певні успіхи на шляху відновлення історичної справедливості щодо гетьмана І. Мазепи, його ролі в історії України.

Література

1. Горобець В. М. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII – XVIII століття: тенденції, характер, етапи / В. М. Горобець, О. К. Струкевич // Український історичний журнал. – К., 1997. – № 1. – С. 22–43.

2. Діптан І. Шведський зовнішньополітичний вибір і крах Івана Мазепи в українській історіографії другої половини ХІХ ст. / І. І. Діптан, П. А. Кравченко // Карл ХІІ: постать на тлі епохи. Матеріали наукового семінару (22 – 24 квітня 2002 р.). – Полтава: ПДПУ, 2002. – 172 с.

3. Журавльов Д. Мазепа: людина, політик, легенда / Д. Журавльов – Харків: Фоліо, 2007. – 382 с.

4. Капеллер А. Мазепинці, малороси, хохли: українці в етнічній ієрархії Російської імперії / А. Капеллер // Київська старовина. – К., 2001. – № 5. – С. 8–21.

5. Ковалевська О. Іван Мазепа у запитаннях та відповідях / О. Ковалевська – Вид. 2-ге, доп. і випр. – К.: Темпора, 2008. – 200 с.: іл.

6. Павленко С. Іван Мазепа. – К.: Вид. дім «Альтернативи», 2003. – 416 с.: іл.

7. Павленко С. Вирішальний крок, або Обставини та суть підписання угоди між гетьманом І. Мазепою та шведським королем Карлом ХІІ / С. Павленко // Історія в школах України. – К., 2004. – № 2. – С. 39–43.

8. Плачинда С. Кого не зміг зачарувати Іван Мазепа? / С. Плачинда // Полтавський вісник. – м. Полтава. – 2009. – 20 березня.

9. Сергійчук В. Полтавська трагедія України / В. Сергійчук – К.: Українська видавнича спілка, 1999. – 31 с.

10. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку ХVІІІ століття / Переклад з англ. В. Кулика. – К.: Либідь, 1994. – 240 с.

11. Чухліб Т. Московський протекторат і зовнішня політика урядів І. Самойловича й І. Мазепи / Т. Чухліб // Історія України. – К., 2003. – № 47. – С. 1–10.

12. Шевчук В. Козацька держава / В. Шевчук – К.: Абрис, 1995. – 392 с.

13. Шендрик Л. Карл ХІІ і Петро І. Боротьба за панування / Л. Шендрик, О. Янович // Київська старовина. – К., 1995. – № 1. – С. 39–48.

14. Яковлева Т. Г. Мазепа – гетман: в поисках исторической объективности / Т. Г. Таирова-Яковлева // Новая и новейшая история. – М., 2003. – № 4. – С. 45–63.

Liudmyla Babenko

**PROBLEMS OF COUNTRY BUILDING DURING
IVAN MAZEPA RULING IN MODERN UKRAINIAN
HISTORIOGRAPHY**

Concerning variety of views and created resource of Ukrainian historiography about country building during Ivan Mazepa ruling, successes on the way of finding historic truth about his role in Ukrainian history.

Keywords: *I. Mazepa, modern Ukrainian historiography, V. Horobets, I. Diptan, D. Zhuravliov, O. Kovalevska, V. Serhiichuk, O. Subtelnyi, S. Pavlenko, S. Plachynda, T. Chukhlіb, V. Shevchuk, L. Shendryk, T. Yakovleva.*

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ПРО ПЕРЕЯСЛАВСЬКО–МОСКОВСЬКИЙ ДОГОВІР 1654 РОКУ ТА ЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Об'єктом дослідження є «мазепіана» М. С. Грушевського, а предметом – соціально-політичний портрет гетьмана в інтерпретації вченого. Наукова новизна доробку полягає в тому, що його метою є не реферування відповідних робіт видатного ученого, а їх аналіз у руслі проблематики теми. У статті авторка схарактеризовує і пояснює витоки суперечливого ставлення дослідника до І. Мазепи як до особистості, і як до козацького керманіча.

Ключові слова: М. С. Грушевський, І. С. Мазепа, Гетьманщина, Московія, українсько-шведський союз, сепаратизм, централізм, козацька старшина.

Написання й невідкладне оприлюднення своєї статті «Переяславська умова України з Московією 1654 року» М. Грушевський, «...як історик і як політичний представник українського народу...» [11, с. 5], обґрунтовував практичною необхідністю. «Останні події – революція і визволення України, упадок Романових і старого правління, – пояснював автор, – руба поставили питання про юридичний, правно-державний характер відносин України до Росії, з тим і про їх початок, себто об'єднання України з Москвою за Богдана Хмельницького» [11, с. 5].

Століття минуло з часу з'яви статті, а проблема, означена вчепним, залишилася актуальною як науково, так і політично: контр-аверсійні перманентно напружені українсько-російські взаємини вкотре трансформувалися в озброєне протистояння. Вагомим складником гібридної війни новітньої Російської імперії супроти України є ідеологічний і, зокрема, сфальшована історія. Відтак звернення до низки праць М. Грушевського, присвячених проблематиці Української революції і, зокрема, Переяславській умові 1654 року [1-17], бачиться вельми цікавим в історіографічному і повчальним у політичному аспектах.

З огляду на регламентований обсяг статті, обмежимося розв'язанням лише деяких завдань. Маємо, по-перше, висвітлити погляди М. Грушевського на «Переяславську умову» (українсько-московський договір 1654 року): форму, зміст, політико-правовий

статус Війська Запорозького згідно з трактатом; відображення в «статтях» Б. Хмельницького рівня державницького мислення козацько-старшинської еліти. По-друге, виокремити помилки у царині як зовнішньої, так і внутрішньої політики гетьманської адміністрації, що їх учений вважає фатальними для долі Козацької держави. По-третє, розкрити історичне значення Української революції («чари Хмельниччини»), діяльності її керманіча в інтерпретації М. Грушевського.

Аналіз поглядів ученого на вузлові проблеми Української революції («Хмельниччина» в 1650–1657 рр.) уможливило низку висновків.

По-перше, М. Грушевський переконливо стверджує, що «...прилучення України до Москви було лише однією з ниток тієї дипломатичної сітки, яку плів Хмельницький на Польщу» [16, с. 477]. Православний чинник мав для гетьмана виразний політичний підтекст: оборона грецької віри як засіб легітимізації власної боротьби з католицькою Річчю Посполитою та залучення до неї Московії. Натомість «...святий обов'язок боротьби з мусульманським світом не перешкоджали йому бути повним індиферентистом в сих справах...» і «...він був би, – вважає вчений, – твердим прихильником Отоманської системи, якби вона могла послужити для нього твердою політичною базою» [6, с. 1494]. Але тодішня Туреччина не була таким опертям, і, не зрікаючись султана, гетьман звернувся до царя. «...Хмельницький і Ко, – неодноразово повторює дослідник, – зовсім не відчували епохального, фатального значіння цього акту [українсько-московського договору]; для них це був цінний в даних обставинах мілітарний союз, ще оден в додаток до союзу з Татарами, з Турками, з Молдавою» [6, с. 1494–1495], «щоб заховати і примножити для себе і потомства... за поміччю Божою зброєю здобуту і кров'ю...вернену свободу...» [2, с. 387].

По-друге, в розумінні М. Грушевського «Переяславська умова» (об'єднання України і Московії) включала такі складники: усна домовленість гетьмана та козацького генералітету з московськими послами, скріплена царським словом, переказаним В. Бутурліним; «статті Б. Хмельницького», тобто вимоги, сформульовані в формі петицій до царя та резолюцій (указів) останнього на ці чолобитні; монарша жалувана грамота Війську Запорозькому.

Учений шкодує щодо відсутності автентичних «статей Б.Хмельницького»; не має сумніву стосовно чигиринського авторства 23 пунктів, поданих козацькими дипломатами 14 березня (с.с.); водночас уїдливо саркастично мовить про 11 пунктів від 21 березня (с.с.); трактує останні як «московську перерібку», зроблену дяками

в зв'язку з виготовленням жалуваних грамот (датує ці «11 статей» 27 березня (с.с.) – днем від'їзду гетьманських послів).

По-третє, напрочуд глибокими, зваженими є погляди М. Грушевського на історико-правове підґрунтя та політико-юридичну сутність українсько-московського трактату 1654 року. Попередньо вчений закцентує на тому, що «піддаючися «під високу руку» московського царя, Україна зрікалася своєї незалежності, але захувала виразні прикмети своєї державності...» [11, с. 22]. Вчений підкреслює, що більшість повноважних дослідників визнавали це, а «...розходились тільки в выводах, під яку з форм державних сполучень... належить Україну підвести» [11, с. 22]: унія персональна чи реальна, конфедерація, васальство-протекторат, конфедерація [5, с. 867].

Перед обґрунтуванням власної точки зору, М. Грушевський розкриває посутньо погляди авторитетних російських правників на означену проблему [13, с. 17–18]. Принагідно відзначає, що «... як російські, так і українські теоретики державного права ніколи не змогли дійти згоди у справжній суті юридичних відносин... за договором 1654 р.» [15, с. 320]. Покликається до професора В. Сергеевича, цитує його: «Малоросія не з'єдналася з Московською державою, а тільки признала своїм государем государя, що царював в Москві, з його потомством» [11, с. 22]. «Сергеевич, – уточнює історик, – ...бачить в зв'язку України з Московією персональну унію – найбільш слабку з усіх форм державних сполучень» [11, с. 22; також див. 5, с. 867; 13, с. 24].

На протигагу В. Сергеевичу, інший фахівець Н. Коркунов стверджував, що «унія... – се сполучення двох зовсім незалежних держав наслідком одності особи правителя [...]. Малоросія не стояла в рівноправних відносинах до Росії; вона підлягала їй [...] Се ... васальна залежність, а не персональна унія» [11, с. 22–23; також: 5, с. 868].

Академік М. Д'яконов відкидає дві попередні оцінки. «Васальна ...залежність, – роз'яснює вчений, – буває там, де між володарем-сюзереном і людністю васальної держави нема безпосереднього зв'язку, між ними стоїть особа правителя-васала. Людність присягає на вірність своєму сюзеренові. Людність же Малоросії вчинила присягу (в'ру) на вічне підданство московському государеві, а гетьманові ніякої присяги не складала. І – треба б призначити прилучення Малоросії до Москви на основі «статей Богдана» за унію реальну» [11, с. 23; також: 5, с. 868; 13, с. 24].

М. Грушевський підкреслює, що судження провідних російських спеціалістів із конституційного права різняться в зара-

хуванні до типу державного співжиття Війська Запорозького та Царства; натомість вони суголосні у визнанні «... за Україною після її сполучення з Московією прикмети ... державного існування» [11, с. 23]. Лише дехто з них, зважаючи на успіх московського централізму в протистоянні з козацькою автономією аж до її ліквідації, кваліфікували «Переяславську умову» як інкорпорацію, хоча й не повну (І. Розенфельд) [13, с.18–28], або прилучення зі збереженням автономії (Б. Нольде) [13, с.26; 5, с.867; 11, с. 24].

М. Грушевський виокремлює ті характерні риси політико-правового облаштування Війська Запорозького після укладення договору 1654 року, котрі засвідчували збереження його як держави [11, с. 24–25]: «...територія України мислиться як... «Черкаські городи», відділені митними і політичними кордонами від Московського царства. Її людність стоїть під протекторатом війська... Митрополит зве гетьмана «начальником і повелителем нашої землі»; «всенародній характер гетьманської влади ... підчеркує московська формула інвеститури гетьмана»; «устрій України ґрунтується на своїм власнім праві, забезпеченім договором з Московією...»; «...автономність українського суду – сеї найбільш яскравой в старім світогляді функції правління»; «...розподіл людности між суспільними верствами...[є] функцією... правління... гетьманського»; «свого гетьмана вибирає військо без усякої участі московського уряду і тільки сповіщає про довершений вже вибір»; «військовими силами гетьман розпоряджається вповні незалежно...»; «...московського воєводу гетьман допускав тільки в Києві, як маніфестацію воєнної підтримки, ... не хотів мати воєводів більше ніде»; право закордонних зносин Чигирин. Суттєво, що царські обмеження в цій сфері, ні гетьман, ні старшина не визнавали; козацькі можновладці «...не допустили на практиці ніяких вмішань московського уряду в сферу українських фінансів...» [5, с. 867].

З огляду на фактичну повноту збереження національної державності, М. Грушевський вважає «...українсько-московські відносини найближчими до васальства» [5, с. 868]. На гадку вченого гетьман брав за взірць вибудовування своїх взаємин із самодержцем ті принципи, котрі панували між Оттоманською Портою і васальнозалежними від неї Кримом, Молдавією, Валахією та Трансильванією; «...вихваляв ті пропозиції, які йому робив султан, і ставив їх в приклад цареві» [5, с. 868]. Понад те, Б. Хмельницький уважав поєднання московського і турецького протекторатів над Військом Запорозьким імовірним, оскільки «... Порта і Московщина не стояли в ворожнечі між собою» [5, с. 868].

По-четверте, вчений наполягає на необхідності розрізнити реальний статус Війська Запорозького в 1648–1657 роках із формальним, юридичним, який устаткувався різними договорами. Зокрема, «буква статей 1654 р. далеко розходилася з фактичними відносинами, утвореними актом 1654 р. ...». Гетьман і старшина вважали, що «московські статті» не відповідали «перейславським домовленостям». «Статті 1654 р., – підкреслює дослідник, – не були проголошені на Україні і не введені в життя...» [13, с. 28].

По-п'яте, згідно з козацьким правом (тобто – річпосполитською традицією), договір, підписаний/сприйнятий гетьманом або ж його уповноваженими, обов'язково мав бути схвалений Генеральною радою. Оскільки «...московські статті і грамоти українською стороною не були прийняті», – констатує М. Грушевський, – «...гетьман сих ...статей не об'явив війську, так як не об'явив свого часу зборівського договору, – тому що одно і друге не відповідало бажанням його і війська, і він не вважав їх для себе обов'язковими» [5, с. 866].

По-шосте, М. Грушевський солідаризується з тими російськими ученими (П. Шафранов, Б. Нольде, І. Розенфельд), які кваліфікували 14 пунктів 1659 року («перейславські статті – 2», подані О. Трубецьким під час обрання Юрія Хмельницького гетьманом) як «новотвір» [11, с. 15], «довільну перерібку-фальсифікат» [5, с. 866]. Іронією долі стало те, що в зв'язку з успіхами московської централізаційної політики («їхала на швидким коні, раз у раз щось урізуючи з українських прав...»), «фальсифікат 1659 року» став документом, на котрий старшина посилалася «...в своїй боротьбі з новими обмеженнями українських вольностей» [11, с. 16]. Натомість справжній українсько-московський договір 1654 року, не знаний і юридично нелегітимний, вийшов із історико-правової свідомості українського громадянства.

По-сьоме, вчений зацентровує, що «взяття України під високу государеву руку» не знівельовало її суверенності загалом, і в царині дипломатії – зокрема. Зовнішня політика Чигирина традиційно базувалася на засадах полівасалітетності. Так, у квітні 1654 року, перед турецьким султаном «...Хмельницький старався довести, що ... «союз» з Москвою тільки політичний маневр, який нітрохи не перешкоджає йому бути далі васалом Отоманської Порти. ...Москву запевняв, що він тільки з політичної необхідності підтримує добрі союзні відносини з Портою й Кримом, і вони не стоять в суперечності його підданству Москві...» Дослідник спростовує звинувачення в аморальності козацьких керманів. «Се... не була зовсім чиста політична гра, – погоджується

він, – але звичайна в політиці, відколи існує політика; піднімати тут мову про її моральність чи неморальність цілком недоречно [5, с. 784; також: 3, с. 238]. Спадкоємці гетьманської булави «...на взір старого Хмельницького пробували опиратися на всі можливі міжнародні комбінації і фактори – Москву, Швецію, Туреччину, Крим» [2, с. 392] – задля унезалеження України. Зокрема, аналізуючи українсько-шведський союз 1709 року, історик акцентує на історичних аналогіях: «Все, що планувалося правительством Хмельницького і не дійшло до кінця тоді, спало як моральний обов'язок на його потомків, старшину 1700-х років» [17, с. 127]. І перші українські політемігранти в своїй «славній хартії» 1710 року пов'язували «...союз Мазепи і Карла XII з старим союзом з-перед п'ятдесяти літ...» [17, с. 129] і «вважали себе... продовжателями Богдановими, виконавцями історичного заповіту великого гетьмана – визволення України і народу українського» [9, с. 203].

По-восьме, М. Грушевський закидає Великому Богданові те, що він, «як оборотний дипломат, вихований у найвищій школі дипломатії – орієнтальній, ... не робив скрупулів в обіцянках і формах, якими позискує собі союзників. Змушений зрадою татар до трактатів з Польщею, він ...признає себе підданим польської республіки, разом укладає умови з Турцією, де за обіцянку помочі і пресії на татар признає над собою зверхність Оттоманської Порти...» [3, с. 236]. Москва хотіла прилучення, признання власті московського царя – *sit tibi [от тобі й на!]*... очевидно, – розмірковує вчений, – він однаково не надавав значіння ані тому васалству, ані тому підданству щодо самої речі» [16, с. 479]. Відтак усі гетьманські «трактати підданства» (полівасалітетність) – як тактичні ходи задля унезалеженої й соборної України. Але Московія вправно використовувала не лише всяку документально зафіксовану похибку (легковажність гетьманських уповноважених), а й багатообіцяючі спокусливі заяви Хмельницького як юридичне підґрунтя для своєї експансії, обмеження/нищення козацької державності. Гетьман «...перечислився, – уважає дослідник, – міряючи відносини до Москви практикою своїх відносин до безсильного правительства анархістичної Польщі» [3, с. 238]; доволі швидко усвідомив помилковість своєї чергової дипломатичної комбінації. Відтак національно-визвольна боротьба, котра «розпочалась розривом з Польщею, мала закінчитись, – упевнений історик, – розривом з Московією; але в тім моменті вмер Хмельницький, зіставивши все в непевності» [16, с. 487].

По-дев'яте, у змалюванні непересічних постатей національної минувшини М. Грушевський завжди керувався принципом: істо-

рик – не іконописець, а прискіпливий і чесний дослідник. У своїх синтетичних працях, історичних розвідках він виступає проти нездорової «...ідеалізації доби й індивідуальности Хмельницького...» [6, с. 1507], закидає йому низку фатальних помилок, визнаючи, що чимало з них – об'єктивно зумовлені. «Український народ, – категорично висновує вчений, – не пережив свого раю в часах Богдана – ні в інший добі...Наші соціальні, політичні й культурні ідеали лежать перед нами, а не за нами» [6, с. 1508].

По-десяте, порівнюючи ролі народних мас і їх керманичів у національно-визвольних змаганнях, М. Грушевський уважає, що «Хмельницький і К^о пустилися поправляти свої соціальні позиції в Річипосполитій і непомітно проробили з народніми масами... ту величезну революцію, що стала підставою Нової України і перерисувала карту Східної Європи» [6, с. 1501]. Учений підкреслює, що козацький генералітет не прагнув революції, а відтак і не здатний був порахуватися з її значенням і наслідками.

По-одинадцять, М. Грушевський закликає «...не піднімати його [Б. Хмельницького] на якусь недосяжну височінь над наступниками – так як і над... сучасниками – товаришами недолі...» [6, с. 1507]. Історично необґрунтованою є думка про наявність у Богдана плану побудови «...монументальної старшинсько-національної української держави від фундаментів до шпилів» [6, с. 1505]. (Великий гетьман, мовляв, «забрав...секрет з собою в могилу», а недолугі наступники кинули Україну в тридцятиліття Руїни). Натомість учений стверджує, що «...Руїна починалась уже за Хмельницького [...] крива революції заломилася під Зборовом; з моменту коли шведський король утік від Ракоція і козаків, провалилась остання політична комбінація Хмельниччини й почалася руїна в повній формі. Москва вважала себе звільненою з усяких зобов'язань супроти гетьманського уряду ...З ханом знову конфлікт. На Запоріжжю бунти. В війську повстання. Треба було знову стинати, давити або ластитись і упокорятися; клеїти угоду з Беньовським, робити уступки Москві. Се було вже чисто Вигівщина – але вона почалася за Хмельницького» [6, с. 1496].

По-дванадцять, гіперкритично поцінуючи гетьмана та його добу, історик кінцево висновує: «...Хмельниччина була все таки великим етапом в поході Українського народу... до своїх соціальних, політичних, культурних і національних ідеалів» [6, с. 1508], а Хмельницький «...лишається не тільки...репрезентантом найважливішої епохи в життю нашого народу – найбільшої революції ним пережитої, – але і великим діячем, головним актором її,

людиною дійсно великою своїми індивідуальними здібностями і можливостями» [6, с. 1507].

Говорячи про трагедію Б. Хмельницького, «...розбитого невдалими наслідками політичного визволення перед смертю...», вечний закликає закінчити її, «...осудивши помилки й хиби, оцінити те, що було в ній і в його діяльності близького, рідного й дорогого нам» [1, с. 334].

У чому ж «чари Хмельниччини»?

По-перше, зі звільненням з-під Речі Посполитої було ліквідовано старий шляхетський лад: «...зникли ... перегорожі привілеї клясових і прирощених, і перед «простим чоловіком» простелилась можливість переходу в ряди «лицарства», промоції на уряди в міру енергії, здібности і заслуг, без передумов уродження, протекції, багатства і виховання» [6, с. 1508].

По-друге, «від Хмельниччини, – підкреслює М. Грушевський, – веде свій початок ... український конституціоналізм і автономізм, що жив в козацькій старшині дуже довго і мав свою роль як одна з складових частин в генезі Нового українського націоналізму» [16, с. 488]. Породжені та стверджені революцією «...ідеї політичної свободи, непорушності народних прав, краєвої автономії...» [16, с. 488] стали засадничими в дипломатичній практиці спадкоємців гетьманської булави (втілені в пунктах Гадяцької унії 1658 р., Жердівських статтях 1659 р., українсько-шведському альянсі 1708–1709 рр., «Конституції» 1710 р., петиціях шляхетсько-козацької еліти 1763 р.), відображені в програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства тощо. Народна пам'ять про перемоги «...в минувності світила поколінням ... в пільмі неволі й пониження як заповідь такої ж побіди – але вже побіди тривкої, не скороминущої в будучності» [1, с. 335].

По-третє, зініційований православним лицарством і активно сприйнятий поспільством «козацький міф» України став утіленням «... ідеї свободи, і народна пам'ять ... законсервувала сю ідею, доки козацька традиція не знайшла дороги в свідомість нової українсько-руської інтелігенції, що розвинула вложені в неї ідеї рівності і свободи вже відповідно народним вимогам без історичних козацьких огранічень» [16, с. 488].

По-четверте, визвольна боротьба українства сприяла його національній самоідентифікації, бо «...рух, соціально-економічний в основі, був сильно перейнятий національною краскою – се була боротьба пригнічених руських верств і груп проти гнобительських польських» [16, с. 488–489]. Тодішнє націєтворення сфокусувалося в «...ідеї етнографічної України–Русі в її цілості»,

що прозвучала вже 1649 року в переяславських «дезидератах» Б. Хмельницького, відтоді ця «...ідея етнографічної території України жила в старшині...» [16, с. 489].

По-п'яте, Українська революція мала яскравий гуманітарний вимір, адже це «велике потрясіння» високо підняло «простих людей»: «дало їм почути себе людьми – не простими, а повноправними. Ожило ... потяг до відзискання свого людського стану не на коротку хвилю, а «навіки»» [6, с. 1508].

М. Грушевський, виступаючи проти нездорової ідеалізації доби й гетьмана, водночас наголошує, що «від Хмельниччини веде свій початок нове українське життя... І Хмельницький як головний потрясатель зістанеться героєм української історії» [6, с. 1508].

Література

1. Грушевський М. С. Богданові роковини / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». – С. 332–337.

2. Грушевський М. С. Виговський і Мазепа / М. С. Грушевський // Там само. – С. 386–396.

3. Грушевський М. С. 250 літ / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 236–241.

4. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський / Вступна стаття В. А. Смолія, П. С. Соханя; АН України, Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 1992. – 544 с.

5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1996. – Т. 9, кн. 1: Хмельниччина роки 1650–1654. – 880 с.

6. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / М. С. Грушевський / Редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1997. – Т. 9, кн. 2: Хмельниччина роки 1654–1657. – 776 с.

7. Грушевський М. С. Козацтво на Україні / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2009. – Т. 9: Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 266–277.

8. Грушевський М. С. Короткий огляд української історії / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 303–321.

9. Грушевський М. С. «Мазепинство» і «Богданівство» / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2005. – Т. 2: Серія «Суспільно-політичні твори (1907–1914)». – С. 199–206.

10. Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа / М. С. Грушевский / Сост., ист.-биограф. очерк Ф. П. Шевченка, В. А. Смолия; примеч. В. М. Рычки, А. И. Гуржия. – К.: Лыбидь, 1990. – 400 с.

11. Грушевський М. С. Переяславська умова України з Москвою 1654 року. Статті й тексти / М. Грушевський // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження) / Редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – К.: Смолоскип, 2003. – С. 5–54.

12. Грушевський М. С. Про батька козацького Богдана Хмельницького / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2009. – Т. 9: Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 267–402.

13. Грушевський М. С. Сполучення України з Московщиною в новішій літературі / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2009. – Т. 9: Серія «Історичні студії та розвідки (1917–1923)». – С. 17–35.

14. Грушевський М. С. Україна. Історія / М. С. Грушевський // Там само. – С. 274–335.

15. Грушевський М. С. Українська справа в її історичному розвитку / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 312–338.

16. Грушевський М. С. Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. 6: Серія «Історичні студії та розвідки (1895–1900)». – С. 466–490.

17. Грушевський М. С. Шведсько-український союз 1708 року / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори: У 50 т. / Редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2007. – Т. 8: Серія «Історичні студії та розвідки (1906–1916)». – С. 123–134.

Iryna Diptan

MYKHAILO HRUSHEVSYI ABOUT PEREYASLAV-MOSCOW AGREEMENT OF 1654 AND MEANING OF THE UKRAINIAN REVOLUTION

The research object is «mazepiana» of M. Hrushevskyyi, and the object is socio-political portrait of hetman in scientist's interpretation. The scientific novelty of work is in that its aim is not a reviewing of corresponding works of M. Hrushevskyyi, but their analysis in the course of the theme problematics.

In the article the author characterizes and explains the sources of contradictory relation of researcher to I. Mazepa as to personality, and as to the cossack steersman.

Keywords: *M. S. Hrushevskyyi, I. S. Mazepa, Hetmanschyna, Moscoviya, Ukrainian-Swedish union, separatism, centralism, Cossack petty officer.*

САМІЙЛО ВЕЛИЧКО ПРО ВІЙСЬКОВЕ МИСТЕЦТВО БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

У статті охарактеризовані погляди Самійла Величка на військову діяльність Богдана Хмельницького. На прикладі опису С. Величком воєнного мистецтва українського гетьмана за кампаній 1648 і 1652 років аналізується обізнаність літописця з військовою справою та його оцінка Б. Хмельницького як полководця.

Ключові слова: Самійло Величко, Богдан Хмельницький, військова справа, воєнне мистецтво, воєнна хитрість, воєнна кампанія, кавалерія, артилерія, Жовті Води, Корсунь, Батіг.

Самійло Величко належав до блискучої плеяди військових канцеляристів, що сформувалась у надрах Української козацької держави, народженої в тяжких умовах воєнної борні Української національної революції. Літописець не входив до вищої еліти Гетьманщини, але служба в Генеральній військовій канцелярії сама по собі свідчить про його належність у певний час до керівного ядра Війська Запорізького й є свідченням доброї освіти та особистих талантів. Ця коротка розвідка ставить питання про те, наскільки був обізнаний літописець з військовою справою, необхідною важливою складовою, на нашу думку, підготовки козацьких канцеляристів. Не торкаючись літературної вартості творіння літописця та його неоднозначності як історичного джерела, хочеться звернути увагу не на подачу автором фактичного матеріалу, а на ті особисті зауваги, які робить С. Величко за опису, зокрема, воєнних виправ козацького війська. Насамперед, це стосується військових кампаній Богдана Хмельницького, воєнні дії якого у тексті Літопису автор не тільки описує, а і певним чином характеризує та аналізує з точки зору воєнного мистецтва. Варто зауважити, що воєнні виправи після смерті Богдана С. Величко військовому аналізу не піддає, а переважно просто передає відомий йому фактаж.

На початку своєї праці, змальовуючи у загальних рисах портрет Богдана Хмельницького, С. Величко підкреслює його значний воєнний досвід, особисту мужність і вправність «в труді військовім» [1, с. 33], окремо зауважуючи, що був він «освічений і серед реєстрових козаків знаменитий» [1, с. 34]. Літописець упев-

нений, що розум гетьману був даний від самого Бога, який послав його українському народу як біблійного Мойсея для визволення від «тяжкої кормиги лядської» [1, с. 46]. В подальшому С. Величко неодноразово акцентує увагу на перевазі гострого розуму гетьмана над військовими здібностями його супротивників.

Однією з характерних рис воєнного генія Хмельницького, що нерідко забезпечувала козакам домінування на театрі воєнних дій, на думку історика, була притаманна йому військова хитрість. Цій стороні військового таланту вождя повстання С. Величко приділяє особливу увагу в своєму творі. Вже на початку оповіді про підготовку повстання проти шляхти, в Літописі окремо досить докладно описуються та характеризуються заходи козацького лідера зі всебічної дезінформації супротивника. Хмельницький зі своїми соратниками, щоб поляки «не довідались заздалегідь про справдешній військовий задум» [1, с. 54], пускає поголос про підготовку мирної виправи до короля та сенату з наміром добитися повернення стародавніх прав та вольностей. При цьому С. Величко робить цікаве зауваження про польських шпигунів, яких «ніяк не можна було встеретись» [1, с. 54]. Та козацькому керманичу це все таки вдається. На сторінках Літопису розповідається, як у повній таємниці Хмельницький вирушає до Криму, проводить перемовини з ханом, здобуває його прихильність та отримує військову допомогу татарського війська на чолі з перекопським мурзою Тугай-беєм, а водночас за допомогою соратників збирає власне козацькі сили – кошовий поступово стягує на Січ у низове Запорозьке військо. Автор не може стримати захоплення, коли зауважує, що поляки через власну легковажність «страшили свою рицарську честь і наклали на цілу Корону Польську ганьбу» [1, с. 58], бо не змогли довідатись про наміри Хмельницького. При цьому літописець наголошує, що не знало про плани своїх очільників і саме козацьке військо, адже інакше, за його словами, «напевно дійшла б ця звістка й до поляків» [1, с. 58]. На думку автора статті, в цьому місці літопису яскраво відображається власний досвід С. Величка часів служби у військовій канцелярії, особливо періоду його залучення до секретних військових справ. Ймовірно, саме виходячи зі свого життєвого досвіду канцеляриста, С. Величко приділяє у своєму творі таку значну увагу питанням таємної війни, геніальним майстром якої постає зі сторінок літопису Богдан Хмельницький. Тут він виступає завжди заздалегідь поінформованим про плани та дії противника, бо «приглядався неоспалим своїм серцем до лядської поведінки та до їхніх переміщень» [1, с. 88–89], отримуючи звістки про замисли польської

сторони як від православних побратимів, так і від спеціально надісланих шпигунів [1, с. 89].

За словами оповідача, вже під час походу до Жовтих Вод гетьман «поглядав ... усібіч численними очима розуму свого, як хитрий ловець» [1, с. 66], для чого в повній мірі використовував усі переваги союзної татарської кінноти. Зважаючи на високу мобільність кримської кавалерії, гетьман фактично поклав на Тугай-бея проведення військової розвідки та збереження у таємниці організації і просування української армії. С. Величко повідомляє, що з цим завданням татари блискуче справились. Оберегаючи шлях майбутнього просування козацького війська, татарська кіннота спіймала близько десяти підозрілих осіб, серед яких були, за словами оповідача, і послані на Січ польські вивідувачі [1, с. 60]. Рухаючись в авангарді наступаючої армії, кримська кавалерія, поряд з виконанням розвідувальних та контррозвідувальних функцій, стала в союзному війську тим ударним кулаком, який і розпочинав бойове зіткнення з ворогом. При описі батальних сцен на сторінках літопису постійно зазначається, що бій розпочинається з того, що на Жовтих Водах «Хмельницький з Тугай-беєм і з усім кінним військом ... міцно вдарив на поляків» [1, с. 678], під Корсунем – «Хмельницький ... пішов і вдарив зі своїм та ординським військом на поляків» [1, с. 69]. Враховуючи те, що тривалий час власне козацької кінноти у Хмельницького взагалі не було, буде справедливо назвати татарське військо своєрідними силами швидкого реагування. Нічого подібного до того козаки не мали. Залучення збройних сил Кримського ханату до боротьби проти Польщі є свідченням глибокого стратегічного мислення Богдана Хмельницького, а їх використання – його високої тактичної майстерності на полі бою.

Наявність високомобільної професійної кавалерії дала можливість гетьману повністю змінити ситуацію на театрі воєнних дій, в порівнянні з попередніми козацькими повстаннями. Якщо раніше козацьке військо традиційно дотримувалось оборонної тактики, чим наперед ставило себе в невідгідне становище, то під керівництвом Богдана Хмельницького українська армія постійно атакувала, розриваючи всі попередні шаблони протистояння козацького та польського військ. Яскравим прикладом зазначеної думки є докладний опис битви під Корсунем, зроблений Самійлом Величком. Із великим літературним хистом літописець зображує регулярні спільні атаки козаків і татар на польську армію. Першими в бій стрімко вступає, як уже відзначалось, союзна кавалерія, яка швидко відкидає ворога за окопи, в табір, а вже після

цього на полі бою з'являються піхота й артилерія. В зображенні історика військо Хмельницького діє як єдиний організм. Воно постійно маневрує, організовано наступає і відходить, ведучи при цьому шквальний обстріл ворога, тим самим демонструючи чудову злагодженість та взаємодію між родами військ та їх чітке управління як на марші, так і в ході бойових дій. Це гарно видно за описом останнього етапу збройного протистояння, коли коронне військо спробувало організовано відступити під прикриттям обозу, як це раніше зазвичай робили козаки. С. Величко вказує, що український гетьман був тільки радий цьому: «...тільки поляки висунулися зі своїх окопів, Хмельницький з ордою відразу почав маневрувати біля них, а їхній обоз, ушикований у кілька лав, розривати, ламати і змішувати в різних місцях густим гарматним вогнем» [1, с. 69].

І тут саме час згадати про ще один крок козацького вождя, здійснений ним одразу після перемоги під Жовтими Водами і докладно описаний С. Величком. Мається на увазі реформа артилерії, питання забезпечення якою гостро стояло на початку повстання. Захопивши артилерійський парк розбитого польського війська, Хмельницький одразу провів його реорганізацію. «Особливо старанно готували п'ятнадцять водних гармат, які були нового зразка і мали тільки два колеса. До них треба було одного коня, і це дозволяло легко й швидко при воєнній потребі їх повертати. Було вже тут у Хмельницького 26 гармат і гарматок, до них він приставив, опішивши, 50 добрих запорізьких стрільців. Додав Хмельницький до них про всякий випадок ще й 300 кінних. Ці новостворені пушкарі вміли стріляти як із гармат, так і з мушкетів» [1, с. 68]. Це повідомлення свідчить, що український полководець не тільки створив легку польову артилерію на двокілісній тязі, а і, фактично, перетворив артилерію на окремий рід військ, тим самим започаткувавши реорганізацію всіх збройних сил і посиливши їх наступальний характер.

Стали в пригоді українському вождю й ті серйозні військові прорахунки польського командування, на які звертає увагу і про які багато пише С. Величко. Виходячи з польських джерел, які намагались всіляко применшити досягнення гетьмана України, літописець зображує ситуацію на театрі воєнних дій таким чином, що польські керманічі своїми нерозумними діями самі активно «допомагали» Б. Хмельницькому. Так, уже на початку кампанії коронні гетьмани «віддалили від себе значну частину війська та й те розполовинили» [1, с. 73]. До того ж поляки, за словами історика, «відправляли той похід, як кому заманеться» [1, с. 64]. На дум-

ку С. Величка, це значною мірою сприяло успіхові українського війська, бо інакше Хмельницький можливо «не наважився б так мужньо йти вгору» [1, с. 73]. Невисоко оцінює літописець і наступні дії польських провідників. Довідавшись про катастрофу під Жовтими Водами, поляки відступили до Корсуня, біля якого стали обозом «як звелів їм їхній непевний розум, на рівнині ... яка здалася їм доброю до оборони» [1, с. 69]. Та поразка коронного війська постає зі сторінок літопису наперед визначеною, бо польським воякам «страх затемнив очі млою – вони вже почали додумуватися до такого, чого насправді й не було» [1, с. 69]. Так само низький моральний і психологічний рівень шляхетської армії серйозно вплинув на результат битви під Пилявцями, де «поляки належно не влаштувались і після однієї та другої спроб проти Хмельницького втратили сміливість і військову вигадку» [1, с. 90], а незабаром взагалі без пам'яті «майнули навтьоки» [1, с. 90]. Не відкидаючи подану С. Величком характеристику військових талантів командування королівського війська, варто зауважити, що сучасна історична наука досить критично ставиться до пояснення поразок коронних сил у перший рік національно-визвольної війни в Україні, насамперед, помилками керівництва. Так, наприклад, військовий історик І. Стороженко зазначає, що головним, вирішальним чинником, який забезпечив перемогу під Корсунем, була ліквідація польської оперативного-тактичної переваги у кавалерії шляхом включення до складу української армії татарської кінноти [2, с. 167], тобто, організаційна діяльність Хмельницького, а не помилкові кроки польських очільників. Але в XVII ст. польські хроністи настільки широко розповсюдили подібний погляд на причини поразок своїх армій, що він не міг не відбитись на сторінках літопису Самійла Величка, який активно залучав польські джерела при написанні свого твору. Щоправда, у православного українця є своє пояснення прорахунків ворожої сторони: «... кого Бог схоче покарати, то спершу збавить йому знань та розуму його» [1, с. 73]. Тобто, на думку С. Величка, сам Бог покарав поляків, позбавивши їх розумного проводу.

На цьому тлі Богдан Хмельницький постає в зображенні літописця не тільки як вправний воїн і чудовий тактик, на доказ чого вже наведено немало прикладів, а й геніальний стратег. Приймаючи рішення про повстання проти Речі Посполитої і початок війни, гетьман, на відміну від польської сторони, заздалегідь готується до кожної воєнної кампанії, до кожного окремого бою, намагаючись з самого початку забезпечити перевагу власним силам у воєнних діях. Саме Хмельницький обирає, як постійно показує літописець,

місце для проведення битви. Так, наприклад, незважаючи на те, що українське військо йде до Пиляви «неквапним ходом, приглядаючись до польських переміщень» [1, с. 90], поляки, підійшовши до майбутнього поля бою, застали вже тут Хмельницького, який «стояв зі своїми обозами на тамтешніх великих горбах і пагорбах» [1, с. 90]. Варто врахувати і той факт, що вищенаведені описи та характеристики військової діяльності Богдана Хмельницького відносяться до одного 1648 року, тобто свідчать про наявність військового хисту і таланту полководця у козацького гетьмана вже на самому початку тривалої багаторічної війни.

На жаль, значну частину літопису з описом подій між 1648 та 1652 роками втрачено, і ми не маємо можливості побачити очима С. Величка динаміку розвитку військової майстерності Б. Хмельницького у вказаний період. Але, поданий у праці С. Величка детальний опис підготовки, організації і проведення кампанії 1652 року, кульмінацією якої стала битва під Батогом, свідчить, що воєнний геній вождя українського народу був, на цей момент, у вищому zenіті.

С. Величко докладно оповідає як Хмельницький підготував військову пастку полякам. Маючи під орудою «зібране тихцем» [1, с. 94] козацьке військо і союзу татарську орду, володар України широко розголошує виправу свого сина Тимоша до Волощини з метою одруження на дочці тамтешнього господаря Домні. За наказом батька, гетьманич на чолі невеликого загону повільно рухається в бік Волощини, як своєрідна приманка, адже інформація про це відкрито розповсюджується по Україні і звичайно стає відомою польській стороні. А в цей час союзне українсько-татарське військо вирушає слідом за ним у глибокій таємниці. При цьому українська армія, як відзначає літописець, була «за військовою потребою налегці, без обозових тяжарів» [1, с. 95], що забезпечило Хмельницькому швидкість пересування та свободу маневру. Довідавшись про виступ польського війська на чолі з гетьманом Калиновським назустріч Тимошеві, український володар пише листа польському керманичу з проханням не заважати походу сина. Цим самим він забезпечив як таємницю власного виступу на війну, так і те, що Калиновський точно не відступить від наміру зупинити Тимоша. Як про це пише С. Величко: «...це він мав би за сором для себе й усього коронного війська» [1, с. 96]. За допомогою своїх посланців до Калиновського Хмельницький остаточно переконується в тому, що останній нікуди не зрушить з обраного ним місця під Батогом, яке літописець характеризує як німецьке й голодне [1, с. 95], а до того ж, не укріплене окопами і для

оборони непригодне [1, с. 96]. І після цього в дію вступає добре продуманий, чудово організований і синхронізований із союзниками-татарами план знищення коронного війська. З величезним літературним талантом Самійло Величко змальовує апокаліптичну для польського війська картину бою, коли «численні коронні сини, полковники, ротмістри та інші знамениті особи і кінні та піші офіцери одні впали трупом, другі потопились в Бугові, а треті дісталися кримському ременю» [1, с. 97]. В описі літописця, розгром війська Речі Посполитої був забезпечений несподіваною блискавичною атакою головних сил українського війська, яке виманило з обозу польські підрозділи, а в найнеобхідніший момент було підтримане татарською кіннотою, що напала на ворога «ніби сильний дощ із хмари чи вихор у пустелі» [1, с. 97]. Буде справедливо назвати Батозьку битву підсумком розвою воєнного генія Богдана Хмельницького за попередні роки національно-визвольної війни. Вона показала, що український воєначальник уже досяг на цей час вершин досконалості як в плануванні операцій, так і у військовій хитрості, маневруванні на театрі воєнних дій, а також чіткої взаємодії різних родів військ (піхоти, кінноти, артилерії). І в цьому відношенні ставлення С. Величка до битви під Батогом, яку він називає веселою і щасливою для Хмельницького, та срамною, шкідливою і жалісною для поляків, великою мірою підтримуються сучасною воєнно-історичною наукою. І. Стороженко називає битву під Батогом «взірцем реалізації концепції виснаження ворога шляхом оперативно-стратегічного та оперативного-тактичного маневрування української армії у поєднанні з її високим бойовим забезпеченням» [2, с. 281], а також підсумком п'ятирічної полководницької діяльності Б. Хмельницького, в якій «маневр набув вершин досконалості» [2, с. 282].

Подальший показ діяльності Б. Хмельницького як воєначальника на сторінках літопису С. Величка вже не досягає тих вершин драматичного ефекту, про які сказано вище, а має більш загальний описовий характер. Та навіть поверхневий аналіз опису воєнних кампаній 1648 та 1652 років свідчить, що Самійло Величко достатньо професійно розбирався у військовій справі, будучи фахівцем, насамперед, з воєнної хитрості та таємних справ. При постановці питання про погляди С. Величка на воєнне мистецтво, центральне місце у літописі займає зображення військової діяльності Богдана Хмельницького. У зображенні літописця він справедливо виступає творцем не тільки Козацької держави, а і нової української армії, її реформатором і геніальним провідником, головним організатором блискучих перемог українського

війська над арміями Речі Посполитої. І вслід за геніальним сином України Самійлом Величком ми можемо лише констатувати і пожалкувати, що Хмельницький помер «так і не докрутивши військової махини війни з поляками ... лишивши махину війни своїм спадкоємцям, козацьким гетьманам, а всій осиротілій по собі Україні немалий жаль» [1, с. 207].

Література

1. Величко С. Літопис. – Т. I / Самійло Величко; [пер. В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1991. – 371 с.
2. Стороженко І. С. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. – Книга перша: Воєнні дії 1648 – 1652 рр. / І. С. Стороженко. – Дніпропетровськ : Вид-во Дн. ДУ, 1996. – 320 с.

Vitalii Salmikov

SAMILO VELYCHKO CONCERNING MILITARY ART OF BOHDAN KHMELNYTSKYI

Views of Samiilo Velychko on military work of Bohdan Khmelnytskyi are characterized. Chronographer's knowledge about military schooling and his valuation of B. Khmelnytskyi as a commander are analyzed on the example of S. Velychko's description of military art of the Ukrainian hetman during the campaign of 1648 and 1652.

Keywords: *Samiilo Velychko, Bohdan Khmelnytskyi, military work, military art, military cunning, military campaign, cavalry, artillery, Zhovti Vody, Korsun, Batih.*

*Володимир Мокляк,
Олександр Супруненко, Віталій Яремченко*

ІСТОРИКО–АРХЕОЛОГІЧНІ ОБ’ЄКТИ ТЕРИТОРІЇ ТА ШИРОКИХ ОКОЛИЦЬ с. ЖУКИ

Висвітлюються особливості історико-археологічних об’єктів та потенційних пам’яток культурної спадщини на території с. Жуки Полтавського району, а також розташованих в його окрузі, наводяться пропозиції щодо їх музейного і туристичного використання в контексті відзначення 300-річчя від часу появи в світ «Літопису» Самійла Величка.

Ключові слова: козацький час, Жуки, Сербинське поле, Стасі, Тахтаулове, І. М. Брюховецький, В. Л. Кочубей, В. В. Кочубей, І. С. Мазепа, М. І. Пушкар, масток, табір, Георгіївська церква.

Розпочате впродовж 2016 р. обстеження об’єктів культурної спадщини території та околиць історичного села Жуки Полтавського району призвело до появи кількох публікацій, де містилася характеристика і принагідний пам’яткознавчий аналіз збережених та втрачених пам’яток архітектури, археології й історії. Відповідно започаткованих заходів подібна робота продовжена і, таким чином, позначені ще кілька об’єктів чи їх решток, історико-археологічний потенціал яких може бути використаний в контексті увічнення пам’яті найвизначнішого літописця козацької доби Самійла Величка та відзначення 300-літнього ювілею від появи в світ його «Літопису». Частина з цих об’єктів культурної спадщини розташована безпосередньо в сс. Жуки і Тахтаулове, інша – віддалена від Жуків на 10 – 20 км.

У плані характеристики історико-археологічних об’єктів території та околиць с. Жуки Полтавського району, варто оприлюднити певні факти з приводу місцезнаходження **військового табору** українсько-шведського війська **гетьмана І. С. Мазепи** та **короля Карла XII**, розташованого на схід сучасного від села у квітні – червні 1709 р. (25.04. – 20/21.06.1709 р.).

Відомо, що у квітні 1709 р. табір гетьмана І. Мазепи знаходився у м-ку Великі Будища Полтавського полку. Наприкінці квітня, після початку облоги Полтави, було прийняте рішення перенести табір ближче до головного театру воєнних дій. На цей час

стало очевидним, що подальші дії будуть розгортатися навколо міста Полтави.

Отже, українська армія розмістилася навколо Полтави трьома угрупованнями: південне – по лінії Щербані – Буланове, центральне – під стінами Полтави, північне – по лінії Петрівка – Семенівка – Жуки. Місцем розгортання основних сил було обрано рівнинну ділянку вододільного плато на схід від с. Жуки. Табір розмістився на відкритій місцевості, яка з північного заходу та сходу була захищена двома лісовими масивами, що ускладнювали дії російської кінноти. Українське військо отаборилося на підвищенні (абсол. висота понад 156 м над рівнем моря), звідки проглядалися всі підступи до табору, що робило практично неможливим раптовий напад. Підходи із західного боку були прикриті с. Жуки, з півдня та південного сходу – с. Тахтаулове, з північного заходу – хутором Осьмачки. Поруч із табором знаходилися витoki р. Полузир'я (Жуківський струмок і струмок Нетеча*), зарегульовані ставками, що забезпечували військо питною водою і необхідними пасовищами для коней. Водночас, розташування табору в районі с. Жуки давало можливість шведсько-українському війську контролювати відразу два стратегічні напрямки: з півночі – з боку Зінькова та Опішні, а також із заходу – з боку Решетилівки.

Згадки про табір у Жуках є в щоденнику фенріка Роберта Петре (Бергха), який перебував у складі Делакарлійського полку. Запис датовано 26 квітня 1709 р., що відповідало 25 квітня за календарем, прийнятим у Росії: *«26 квітня. Вранці ми покинули Жуки і біля полудня прибули до фортеці Полтава, яку Його Високість мав намір атакувати з ходу. З 24 солдатами я був посланий охороняти міст, і це був третій випадок, коли я мав честь розмовляти з Його Королівською Високістю»*.

Окремі уривчасті дані про зосередження військових сил гетьмана І. С. Мазепи біля с. Жуки подано шведськими перебіжчиками і полоненими. Так, 5 червня 1709 р. перебіжчик Афанасій Негруц свідчив на допитах: *«Король швецкой сам стоить под Полтавою, Мазепа в Жуках, а волохи в Тахтаулове»*. Шведський утікач Демко Лесков повідомляв 16 червня: *«Мазепа стоить при деревне, которая стоить по конец лесу, а как оную деревню зовут, не ведает; при нем войска швецкого четыре полка конных,*

* Струмок «Нетеча», можливо, є струмком «Голтва», «Говтва», що протікав на території с. Жуки та неодноразово згадувався у джерелах; струмок «Говтва Передня» протікав на території с. Тахтаулове.

2 пехотных, да компанейцов три полка конных, 1 пехотный и сем хоронок волохов» (загалом 10 полків, із яких 7 кінних, 3 піхотних, лише 4 українські полки). Наступного дня, 17 червня, Леон Івашкевич повідомляв, що *«в Жуках стоить Мазепа, а при нем войско, которое вчерашнего дня выходило, конницы тысяче с 4, пехоты 8 полков, а при них 2 пушки, и генерал Крейц вчерашнего дня пришел и стал тут же, под Жуками»*. У свідченнях простежується певна розбіжність: в одному випадку названо 3 піхотні полки, у другому їх кількість значно більша – 8.

Не сприяють з'ясуванню цього питання і встановленню розбіжностей у цифрах відомості про склад козацького війська на квітень-травень 1709 р. Так, із зізнань представників української старшини, що були разом із І. С. Мазепою під час Полтавського бою, відомо, що у Великих Будищах при гетьманові були полки: Лебединський, Лубенський, компанійський Андріяшева, компанійський кінний Кожуховського, сердюцький піший Якова Покотила та загони запорожців. Загалом же згадується щонайменше 5 полків, з яких, принаймні, один був кінним (свідчення А. Негруца є неповними, оскільки він згадує лише один піхотний козацький полк). Якщо врахувати, що полки були у неповному складі і налічували близько 500 чоловік, то піхотні полки мали у своїх лавах від 2,5 до 4 тисяч, кінні – від 3,5 тисяч чоловік. Навіть у такому випадку кількість військ під булавою І. С. Мазепи (разом із запорожцями) на середину червня 1709 р. була досить переконливою – від 6 до 8 тис. Разом із волохами їх налічувалося – 6,5 – 8,5 тис. чол. До того ж, разом із військами у таборі знаходилися члени козацьких та старшинських родин. Для підсилення українських союзників, 16 червня до них були направлені шведські полки під командуванням генерала Крейца. З підходом шведів кількість українсько-шведських сил у цьому районі зросла від 8 до 10 тисяч чоловік. Наступний перебіг подій показав, що таку кількість осіб у добре укріпленому таборі російська армія навіть не намагалася атакувати.

Площа табору в розрахунку 4 м² на людину* могла становити близько 32 000 м², зі сторонами щонайменше 350 x 150 м. У такому разі периметр зовнішньої лінії оборони табору становив близько 1 км. З огляду на практику, до якої вдавалися українські козаки у сер. XVII ст. (1 віз на 10 чоловік), то обоз українського війська І. Мазепи мав складатися щонайменше з 800 возів, що могли витягнутися на відстань від 2,4 до 3,2 км. Цього було цілком достат-

* Обрахунки виконано за Є. Разіним.

ньо, щоб утворити лінію укріплень із трьох рядів возів. На цей час військо під командуванням І. Мазепи істотно поріділо, відчувалася нестача продовольства, що підтверджують свідчення очевидців: *«провіантом у них в войске зело скудно, только еще месяць имеют»*.

Поблизу с. Жуки козацькі війська під командуванням І. Мазепи простояли понад 7 тижнів. 20 – 21 червня 1709 р. українське військо перемістилося на південь, до району сіл Рибці – Пушкарівка, для захисту шведського обозу. Хоча, за неперевіреними даними, які наводив історик і краєзнавець В. Є. Бучневич, табір гетьмана І. С. Мазепи під Жуками простояв до 27 червня 1709 р., звідки після поразки шведських союзників у Полтавській битві українське військо вирушило у вигнання.

Територія колишнього козацького табору і частини загонів шведської армії локалізується на північно-західній околиці сучасного с. Тахтаулове, між майданчиком сільського стадіону і зоною забудови села. Вона більше десятиліття як звільнена від колишніх садових насаджень ХХ ст. Займає надсхилля і частину легкого схилу другої тераси правого берега струмка Нетеча заввишки 8 – 9 м над заплавою (абсолютні значення висот 156,0 – 157,2 м).

Тут доцільне встановлення пам'ятного знаку на місці табору, влаштування уявних чи гіпотетично встановлених місць наметів очільників війська, адже територія не позначена на поверхні вочевидь розпізнаваними залишками ровів та елементів обвалувань, різноманітних насипів. Цілком зрозуміло, що подібні споруди, якщо такі були, не відзначалися достатньою висотою і виявилися знищеними під час розширення села і господарської діяльності людини впродовж трьох століть.

Проте, зважаючи на наявність позначень на «триверстових» картах середини – другої половини ХІХ ст. на цій місцевості кількох вігряків, можемо сподіватися на збереження одного-двох історичних насипів у межах табору, що мали позначати місця розташування командних наметів тощо. До речі, при підсипанні таких підвищень використовувався ґрунт, зібраний з поверхні, де можуть зберегтися артефакти часу існування табору.

Мікронівелювання цієї території та використання віртуальних обстежень за космічними фотознімками, виконаними за різних погодних умов, може виявити сліди рівчаків (ровів), споруджених навколо табору, як це, наприклад, помітно на залишках другого табору російського війська поряд із Яківцями. Цілком провладним, з метою вивчення цієї території, може бути прове-

дення детального і методичного металодетекторного сканування, спрямованого на пошук артефактів часу існування табору.

Як археолого-історичний об'єкт може розглядатися і місце розташування *церкви в ім'я святого Георгія Переможця*. Точний час будівництва першої Гергієвської церкви у Жуках Полтавського полку не встановлений. Вірогідно, це був найстаріший храм села, збудований одночасно з його виникненням ще в першій половині XVII ст. Дерев'яна однокупольна церква розташовувалася у південній частині села.

Найдавніша письмова згадка про неї датується 1658 р., коли до храму було подаровано срібний хрест із викарбуваним написом: «Съ твориль крестъ сей рабъ Божій Гавріиль Деряка, из женою своею Марією, року Божого 1658». Наступна згадка про церкву відноситься до 1694 р., коли на замовлення полтавського полковника Ф. І. Жученка було відлито дзвін, про що свідчив напис на ньому: «Року Божія 1694 місяця Октоврія 20 отлит сей звон коштом и накладом Феодора Жученко до храму святого Великомученика Георгія в с. Жуки».

Під час Північної війни, зокрема, полтавського її епізоду в 1708 – 1709 рр., коли шведський король Карл XII перебував у с. Жуках, Георгіївська церква була перетворена на військовий магазин для зберігання спорядження. Тоді ж, за наведеними полтавським істориком В. Є. Бучневичем переказами, через боязнь, що цар Петро I відбере церковні дзвони, щоб перелити їх на гармати, ці дві реліквії були сховані у ставку чи озері.

У джерелах збереглася згадка про храм, датована 1722 р.: у подарських документах Полтавського полку зафіксовано належну храму пасіку з восьми вуликів, залишених на зиму. 1776 р. церква передана з відомства Київської до Слов'янської і Херсонської єпархії. На цей час вона мала двох священиків та одного церковнослужителя.

У 1745 р. для Георгіївського храму в майстерні містечка Сорочинці була виготовлена срібна позолочена гробниця-релікварій вагою 1 фунт 48 золотників із написом: «гробница церкви победоносца Георгия, протопопии Полтавской с. Жуков, делана в местечку Сорочинцах 1745 г. дек. 2», а в 1761 р. священиком Георгієм Васильовичем Занковським пожертвований срібний хрест.

Церква згоріла 1782 р. в результаті влучання блискавки. Натомість у 1785 р. коштом священика Павла Занковського збудовано новий храм, що за переказами був схожий на дерев'яний храм Спаса Нерукотворного образу в м. Полтаві – дерев'яну тридільну однокупольну будівлю, в основі якої містився квадрат з прибудовою

ваними вітварною частиною та бабинцем. У 1822 р. коштом дійсного статського радника Семена Михайловича Кочубея церкву поставили на мурований цоколь і прибудували дзвіницю. У 1859 р. Георгіївський храм розібрали і перенесли до села Байрак Полтавського повіту (сучасний Диканський район): церква була «виписана на Байраківські хутори».

Станом на 1776 р. церковний приход налічував 60 дворів.

У Георгіївській церкві в 1835 р. було поховано Семена Михайловича Кочубея.

Із священиків відомі: Георгій Занковський (пом. 1732 р.), Василь Георгійович Занковський (пом. 1781 р.), Георгій Васильович Занковський (1761 р.), Павло Васильович Занковський (1795).

Місцезнаходження церкви локалізується у південно-західній частині села, біля старого кладовища, на підвищенні лівого берега Жуківського струмка – Нетечі. Це – найдавніший історичний куток Жуків, звідки розпочиналася його розбудова у козацькі часи і де неподалік розташовувалися хати родини козацької старшини – Жученок.

Невеликі археологічні обстеження дозволять виявити рештки основи фундаменту храму кінця XVIII ст., сприятимуть визначенню з межами його історичного цвинтаря. У перспективі, за результатами таких розвідок, цілком правомірним є відтворення дерев'яної церкви у стилістичному вирішенні XVII ст. і використання останньої як діючої культурової споруди, з позначенням у ній місця колишнього поховання С. М. Кочубея (пом. 1835). Доцільним також є впорядкування решток козацького кладовища у вигляді, принаймні, паркової зони навколо церкви та використання відтвореного об'єкту в туристичній діяльності.

Поряд із церквою, в суто музейному сенсі, правомірне відтворення кількох хат у розмірах XVII ст. та розміщення тут етнографічного куточка з краєзнавчим висвітленням історії села.

Доволі виразним історико-археологічним об'єктом козацької історії нашого краю є *залишки маєтку В. Л. і В. В. Кочубеїв* поблизу с. Жуки Тахтаулівської сільської ради Полтавського району.

Розташовані вони поза західною околицею села, за 0,80 – 1,25 км на південний захід від колишньої Покровської церкви, на пагорбі другої тераси правого Жуківського струмка (абсолютна висота 152,6 м), над місцем його впадіння у р. Полузир'я і старою дорогою до хут. Полузир'я Жуківське, зліва від шляху на с. Бершачьке. Цей пагорб у третій чверті XVII ст. обрала для розміщення хутора, а згодом і маєтку, родина Кочубеїв. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. тут були зведені з цегли одноповер-

ховий будинок-кам'яниця, флігель, ряд комор та інших допоміжних господарських будівель. За життя полтавського полковника В. В. Кочубея маєток продовжував розбудовуватися, зводилися нові господарські споруди. До початку ХХ ст. перебував у складі родових володінь князів Кочубеїв. Після жовтневого перевороту полишений власниками і стихійно розграбовувався. Кам'яницю ХVII – ХVIII ст. у 1920-х рр. розібрали на цеглу. Господарські споруди зникли остаточно за будівництва колгоспів.

Під час обстежень І. М. Кулатової та О. Б. Супруненка взимку 1993 р., ближче до лісового масиву на розораній площі близько 3 га виявлені численні залишки житлових і господарських об'єктів з матеріалами переважно ХVIII – ХІХ ст. З-поміж них над схилом були добре помітні (за скупченнями подрібнених шматків цегли ХVIII ст. і вапняного розчину) рештки кам'яниці, що займали площу близько 8 x 17 м. Розтягнуті оранкою, підйомні матеріали належали фрагментам світлоглиняного й димленого гончарного посуду з орнаментуванням ангобами, уламками рельєфних кахлів, знайдені й окремі монети середини ХVIII ст.

Дещо пізніше на місці маєтку аматором О. О. Ломакіним виявлено більше 10 білонових і мідних монет від третьої чверті ХVII до кінця ХVIII ст. На розораних «плямах» з основами більш пізніх господарських будівель переважали матеріали кінця ХVIII – ХІХ ст. Під час огляду території 2008 р. тут трапився уламок зеленополив'яної профільованої карнизної кахлі ХVIII ст. Більш детальні археологічні та архітектурні дослідження на території маєтку не проводилися.

Проте дослідницький потенціал залишків комплексу, навіть із залученням найпростіших засобів обстежень, дозволить встановити розміри кам'яниці, локалізувати її місцезнаходження, як і інших складових маєтку, де вочевидь могли бути гетьман І. Мазепа, а в 1709 р. – король Карл ХІІ. Ділянка на місці будинку ХVIII ст. претендує на меморіалізацію з позначенням вимосткою контурів будівлі. Поряд може бути зведена стилізована під пізньобарокові форми одно-півтораповерхова споруда майбутнього музейного комплексу.

Мають потенціал, принаймні, на меморіалізацію місце знаходження і залишки *маєтку* полтавського полковника **Г. С. Герцика** та **В. В. Кочубея** (кін. ХVII – 2-га пол. ХVIII ст.) в *урочищі Вергузівка* дещо на схід від с. Стасі Стасівської сільської ради Диканського району, розташовані в мальовничому куточку над долиною Ворскли й с. Слинків Яр, поряд із городищем скіфсько-го часу.

Залишки економії колишнього маєтку розташовані за 0,5 км на південний схід від околиці с. Стасі, за 9,3 км на південний схід від с. Жуки і за 0,7 км на захід від с. Слинків Яр, у південно-східній частині майданчика Стасівського городища скіфського часу, а рештки садиби – за 0,7 км на схід – південний схід, на східному краю території селища археологічного комплексу скіфської епохи.

Місце розташування цього маєтку відоме за свідченнями джерел і згадками в літературі з поч. ХХ ст. Зокрема, залишився текст універсалу гетьмана І. І. Скоропадського, де вказано: «... *пана Василя Кочубея, знатного товарища войскового, до услуг войсковых способного и заходяючи его до оныхъ, надаемъ ему в подданское владеніе село Стасовце, в полку Полтавском зостаючое, прежде село в области Григория Герцика...*». Відомо, що після смерті полковника маєток відійшов, разом із селом Стасівцями, до його сина – Семена Васильовича Кочубея (1725 – 1779), який був генеральним обозним в уряді гетьмана К. Г. Розумовського.

Місце розташування маєтку Василя Васильовича Кочубея – полтавського полковника першої третини ХVІІІ ст. уперше описане В. Г. Ляскоронським, який 1901 р. оглядав у Стасях парк поміщиці Кондратьєвої. Рештки будівель локалізовані 1999 р. під час обстежень І. М. Кулатової, О. Б. Супруненка й А. В. Гейка. Розвідками 2008 р. засвідчена збереженість залишків археологічних об'єктів та культурних нашарувань.

Сліди будівель економії виявлені поряд зі східною смугою укріплень городища, на краю видовженого у широтному напрямку останцеподібного мису правого корінного берега Ворскли. Знахідки фрагментів гончарного посуду і кахлів останньої третини ХVІІ – ХVІІІ ст., шматки гутного скла та віконниць залягають на розораній частині майданчика на площі в 1,5 га (100 x 150 м), витягнутій з північного сходу на південний захід.

Сліди фундаменту кам'яниці (мурованої житлової будівлі) розташовані на схід від городища, біля північного краю мису правого корінного берега, поряд із селищем скіфського часу. Вони знаходяться неподалік від насипів відвалів колишнього кар'єру з абсолютною позначкою «160,2 м». Площа садиби, ймовірно, становила близько 40 x 50 м, розміри будинку, позначеного розвалами цегли ХVІІІ ст., оконтурювали ділянку близько 7 x 14 м. Посеред дворища простежений заплилий просів колодязя діаметром близько 2 м. Виявлені знахідки та монети належать до середини ХVІІІ ст. і зберігаються у фондах Історико-культурного заповідника «Більськ».

Залишки маєтку й основи кам'яниці – доволі рідкісний факт збереження конкретної локалізованої території з місцем проживання відомої історичної особи козацької епохи. Місцезнаходження маєтку може бути позначене відповідним пам'ятним знаком. Знаходиться на мальовничому останцеподібному мису високого берега неподалік села з чудовим краєвидом на заплаву, поряд із Стасівським городищем скіфської доби в ур. Вали – рештками найпівденнішого укріпленого центру протодержавного утворення скіфської епохи в Поворсклі. Обидва об'єкти можуть бути залучені до екскурсійного маршруту від околиць с. Жуків до смт Диканьки в контексті ознайомлення з пам'ятками державотворчої і козацької історії краю.

Насамкінець, іще одним потенційним осередком увічнення подій козацької історії, дещо віддалених від Полтави та Жуків околиць є урочище **Сербинське поле** в адміністративних межах Диканського району, на території Диканської селищної ради. Це – місце козацької битви 1658 р. та розташування кургану, пов'язаного з місцем загибелі 1668 р. гетьмана України І. М. Брюховецького. Воно знаходиться за 2,1 км на північний захід від селища Диканьки, за 0,8 км від колишнього хутора Трояни, неподалік водосховища, відомого за місцевою назвою «Бам».

Кургани й саме поле неодноразово обстежувалися фахівцями-археологами та краєзнавцями – Л. М. Луговою і О. Б. Супруненок у 1981 р., В. В. Кішиком у 1992 р., А. Л. Щербанем у 1997 р. та О. Б. Супруненок у 2007 р.

Група курганів і Сербинське поле розташовані на мисоподібному розораному виступі плато лівого берега р. Кратова (Гнила) Говтва (басейн р. Псел), фактично, на західному краю Ворсклинсько-Псільського вододілу. Стародавні поховальні насипи займають підвищення вздовж південно-східного і східного країв плато, над яром. Вишикувані у своєрідний ланцюжок, протяжністю близько 1,2 км, зорієнтований з північного сходу – півночі на південний захід – південь. Усі кургани розорюються. Їх висота – 0,6 – 1,8 м, діаметри – 24 – 36 м. Найбільший курган групи розташований у південній частині плато, ближче до яру в ур. Ріг. Він зберіг чітку круглу форму, сегментоподібний профіль перетину, на поверхні відзначені сліди розораного материкового викиду. На навколишніх насипах виявлені уламки ліпного посуду скіфського часу (VII – IV ст. до н. е.), поряд відзначені сліди розташування кількох поселень тієї ж та наступних епох.

Плато підвищення з курганною групою здавна має назву Сербинське поле. Краєзнавча традиція пов'язує цю ділянку, незна-

чно віддалену від Диканьки, з місцем переможної битви козаків Полтавського полку із загоном сербів, надісланим гетьманом І. М. Виговським для придушення повстання полтавського полковника М. І. Пушкаря, що сталося взимку 1658 р. Про це наявне свідчення «Літопису» Самійла Величка: *«...на полю Сербском; где полк Сербов, от Гетмана Виговского под Полтаву на Пушкаря полковника Полтавского простовавший, зостал через войско, от Пушкаря з Полтавы виправленное, разгромлен и наголову поражен». У літописі є конкретна вказівка на місце розташування поля: «... за долиною Голтвою, под Диканкою, против Рога Жукового Байраку...».*

Через десятиріччя, влітку 1668 р., Сербинське поле стало місцем іще однієї кривавої події часу Руїни. Саме тут зустрілися полки гетьмана І. М. Брюховецького, що збиралися під Диканьку для сутички з правобережним гетьманом П. Д. Дорошенком, та загони останнього. Це також знайшло відображення у праці Самійла Величка: *«... да и сам Брюховецкій заславши ординации свои до полковников своих, абы зараз рушали з домов з войсками к нему, в совокупление, на оборону ратуемой отчизне, рушил с Гадяча в легце, не ведаючи близко находящея кончины своея. Рушивши здесь з Гадячого, желвним ишол ходом, наджидаючи к себе полков своих; а на Шиловце и Човнових по тижню измешкавши, потом прибыл против села Диканки, и стал ополаль от него, на полю Сербинском...».*

Вважається, що найбільший курган поля став місцем встановлення намету І. М. Брюховецького, який чекав збору військ і стежив за просуванням з Правобережжя П. Д. Дорошенка. Проте зустріч обох гетьманських військових з'єднань відбулася значно швидше від очікуваного, і, за свідченням учасника подій протопопа Симеона: *«... Орда Брюховецкого войску дорогу учинила к Дорошенку, и все войско Брюховецкого крикнули старшина и чернь, что мы за гетманство бится не будем, и на Брюховецкого закричали, что он им доброго ничего не учинил, толко войну и кровопролитие вечал, и тотчас побежали на его Брюховецкого возы и все животы его разграбили, шатры подрали, а его Брюховецкого похватя два сотника, привели к Дорошенку».* Фінал трагічних подій досить яскраво описаний Самійлом Величком: *«... Леч зараз сотники и чернь Брюховецкого у многом числе до намету... – ж пристигши, з великим гуком и клятвами взяли Брюховецкого и повели к Дорошенку. Егда же привели под могилу поде Дорошенка Брюховецкого, тогда за вириченем неких слов от Дорошенка к Брюховецкому, абие тіеж що привели его начаша терзати и бити, и убиша его*

тиранским боем пред очима Дорошенковими, іюня сегого в по-неделок, в Петровку о полудне; а оставши тело мертвое и голое, отійдоша в обоз свой...».

Отже, загибель гетьмана І. М. Брюховецького, вірогідно, сталася поряд із найбільшим курганом Сербинського поля – Сербинською могилою, тобто, археологічною пам'яткою, спорудженою як насип над похованням скіфської епохи. Цю версію подій тривалий час відстоював диканський краєзнавець В. В. Кішик.

Після загибелі тіло І. М. Брюховецького було перевезене до Гадяча і поховане у міському соборі, зведеному в тому числі й на його кошти. Існує версія щодо перевезення останків гетьмана до Лютеньки. Проте це припущення потребує уточнень і додаткових досліджень.

У будь-якому разі, найбільший курган на Сербинському полі є не тільки археологічною пам'яткою, а й важливим історичним об'єктом, що виступає свідком трагічних історичних подій часу Руїни в козацькій історії.

Курган добре зберігся, поряд пролягає польова дорога, неподалік розміщене мальовниче водосховище. Нині насип входить до польової сівозмінні й розорюється орендарем. Останнє – недопустиме у пам'яткоохоронному плані. Необхідне виведення решток археологічної й визначної історичної пам'ятки з сільсько-господарського використання (площа – 0,13 га), засадження його багаторічними травами, прокладання доріжки до та навколо насипу і встановлення пам'ятного знаку про дві важливі історичні події козацької історії. Ігнорування такого доволі виразного об'єкту для туристичної діяльності, що має очевидні пріоритети у Диканьці, залишається незрозумілим. Сербинське поле і Сербинська могила мають стати туристичними екскурсійними об'єктами й осередками показу для туристів.

Таким чином, пошук об'єктів і можливостей їх використання задля увічнення пам'яті найвизначнішого літописця козацької доби Самійла Величка та відзначення 300-літнього ювілею від появи в світ його найвидатнішої праці – «Літопису» – треба продовжувати.

Джерела та література

1. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. – Вып. I: Справы поточные 1664 – 1670 годов / Ред. и прим. В. Л. Модзалевского. – Чернигов: Типогр. Губерн. Земства, 1912. – 236 с.
2. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. – Вып. II: Справы вечистые 1664 – 1671 годов / Ред. и прим. В. Л. Модзалевского. – Чернигов: Типогр. Губерн. Земства, 1912. – 130 с.

3. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб., 1872. – Т. V. – С. 93.
4. Безверхній О. В. Щоденник шведського фенріка Роберта Петре як важливе джерело інформації про перебіг подій Великої Північної війни на Україні: Роберт Петре [щоденник] / О. В. Безверхній // Полтавська битва 1709 року: погляд крізь призму трьох століть / [редкол.: Мокляк В. О. (відп. ред.) та ін.]; УК ПОДА; ПКМ. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2009.
5. Белько О. До питання про увічнення пам'яті Самійла Величка / Ольга Белько, Олександр Супруненко // Козацькі старожитності Полтавщини: зб. наук. ст. – Полтава, 1994. – Вип. 2. – С. 5 – 12.
6. Белявська О. Втачені і вцілілі об'єкти культурної спадщини села Жуків та округи / Оксана Белявська // Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: зб. мат-лів наук. конф. / [ред. кол.: Л. В. Бабенко, М. М. Кононенко, А. Г. Логвиненко та ін.; О. Б. Супруненко (відп. ред.)]; ЦП НАНУ і УТОПІК; ПКМ імені Василя Кричевського; Полтав. рай. рада. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. – С. 18–23.
7. Бучневич В. Е. Записки о Полтаве и ее памятниках / В. Е. Бучневич. – Полтава: Типогр. И. А. Дохмана, 1882. – С. 197 – 198.
8. Бучневич В. О. Село Жуки, Полтавського повіту. – Вид. 2-е, репринт. / В. О. Бучневич; [підг. до друку Супруненка О. Б.]. – Полтава: Археологія, 1996. – 16 с.
9. Величко Самоил. Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке / Самоил Величко. – К.: изд. Судіенко, 1851. – Т. II. – С. 162 – 163.
10. Военно-топограф. карта Полтавской губернии. Масштаб 3 вер. в дюйме. Губ. Полтавской. Исправл. по рекогносц. 1869 г. – СПб.: Воен.-топограф. депо, 1863 – 1878. – Ряд XXIV. – Л. 13.
11. Городище та селище Стасі I («Стасівське городище») [с. Стасі Диканського р-ну на Полтавщині]: паспорт / О. Б. Супруненко, В. В. Шерстюк // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2013: зб. наук. пр. – К.; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2013. – С. 247 – 271.
12. Грановский А. Полтавская епархия в ее прошлом (до открытия епархии в 1803 г.) и настоящем (Историко-статистический опыт). – Полтава: Типо-литогр. М. Л. Старожицкого, 1901. – Вип. I. – С. 191 – 192.
13. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / Упоряд. С. О. Павленко. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 1144 с.
14. Звіт про роботу Центру охорони та досліджень пам'яток археології. 1993 рік / Укл. Супруненко О. Б. // НА ЦОДПА. – Ф. 8. – Спр. 1. – 17 арк.
15. Кішик В. В. Де вбили гетьмана Брюховецького / Кішик В. В. // Козацькі старожитності Полтавщини: зб. наук. пр. – Полтава: Криниця, 1993. – Вип. 1. – С. 48 – 57.
16. Кулатова И. Н. Курганы скифского времени междуречья Ворсклы и Псла: (по материалам охранных исследований Полтавского краеведческого музея) / И. Н. Кулатова, Л. Н. Луговая, А. Б. Супруненко. – Москва; Полтава, 1993. – 108 с. – С. 61 – 62.
17. Кулатова І. М. Курганна група, місце битви 1958 р., місце загибелі гетьмана І. Брюховецького // Звід пам'яток історії та культури Укра-

їни: Полтавська область. Диканський район / [упорядн., наук. ред. Мокляк В. О.]. – Полтава: АСМІ, 2011. – С. 47 – 49.

18. Кулатова І. Пам'ятний знак літописцеві Самійлу Величку / Ірина Кулатова // Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: зб. мат-лів наук. конф. / [ред. кол.: Л. В. Бабенко, М. М. Кононенко, А. Г. Логвиненко та ін.; О. Б. Супруненко (відп. ред.)]; ЦП НАНУ і УТОПІК; ПКМ імені Василя Кричевського; Полтав. рай. рада. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. – С. 31–34.

19. Кулатова І. М. Археологічний комплекс Стасі І, ур. Вергузівка (Вали): городище, селище (скіфський час, VII – IV ст. до н. е.), місце знаходження (черняхівська культура), селище, рештки садиби (остання третина XVII – 2-га пол. XVIII ст.) / І. М. Кулатова, О. Б. Супруненко, В. В. Шерстюк // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Диканський район / [упорядн., наук. ред. Мокляк В. О.]. – Полтава: АСМІ, 2011. – С. 238 – 241.

20. Летопись Григория Грабянки. – К., 1854. – С. 197.

21. Летопись Самовидца. – К., 1878. – С. 99.

22. Луговая Л. Н. Отчёт о раскопках курганов археологической экспедиции Полтавского краеведческого музея у с. Васильевка Диканьского района и с. Ламаное Глобинского района Полтавской обл. в 1981 г. / Луговая Л. Н.; ПКМ // НА ІА НАНУ; НА ПКМ імені Василя Кричевського. – Спр. 03-199, 03-200. – Арк. 15 – 16.

23. Ляскоронский В. Г. Городища, курганы и длинные (змиевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы / В. Г. Ляскоронского // Труды XIII Археологического съезда. – М., 1907. – Т. I. – С. 185 – 186. – Рис. 39.

24. Ляскоронський В. Городища, кургани і довгі (зміві) вали за течією рр. Псла і Ворскли. – Вид. 2-е репр., доп. / Василь Ляскоронський; підг. до друку, ком., доп. Супруненка О. Б. – Полтава: Археологія, 1995. – 64 с. – С. 51.

25. Мироненко К. Комплексна пам'ятка археології й історії біля Побиванки під Полтавою / Костянтин Мироненко, Олександр Супруненко // Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: зб. мат-лів наук. конф. / [ред. кол.: Л. В. Бабенко, М. М. Кононенко, А. Г. Логвиненко та ін.; О. Б. Супруненко (відп. ред.)]; ЦП НАНУ і УТОПІК; ПКМ імені Василя Кричевського; Полтав. рай. рада. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. – С. 44–50.

26. Модзалевский Е. Л. Малороссийский родословник / Е. Л. Модзалевский. – К., 1910. – Т. 2: Е – К. – К.: Типогр. Т-ва Г. Л. Фронцкевич и Ко, 1910. – С. 529, 539.

27. Мокляк В. Полтавщина козацька (від Люблінської унії до Коломацької ради) / Володимир Мокляк. – Полтава: АСМІ, 2008. – С. 161 – 164.

28. Мокляк В. Місце церкви Покрови Пресвятої Богородиці у с. Жуки Полтавського району / Володимир Мокляк, Олександр Супруненко // Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: зб. мат-лів наук. конф. / [ред. кол.: Л. В. Бабенко, М. М. Кононенко, А. Г. Логвиненко та ін.; О. Б. Супруненко (відп. ред.)]; ЦП НАНУ і УТОПІК; ПКМ імені Василя

Кричевського; Полтав. рай. рада. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. – С. 24–30.

29. Супруненко О. Б. Городище скіфського часу в с. Стасі у Середньому Поворсклі (Диканський р-н Полтавської обл.) / Супруненко О. Б., Гейко А. В., Кулатова І. М.; ЦОДПА // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 222. – 11 арк.

30. Супруненко О. Б. Городище скіфського часу в с. Стасі у Середньому Поворсклі (попереднє повідомлення) / Супруненко О. Б., Гейко А. В., Кулатова І. М. // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 1999. – № 2 (6). – С. 14 – 18.

31. Супруненко О. Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині: короткий нарис / О. Б. Супруненко. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2007. – 124, 12 с. – С. 13.

32. Шендрік Л. Чотирнадцять днів Полтавської битви (14 – 27 червня 1709 р.) / Л. Шендрік // Полтавська думка. – м. Полтава. – 1999. – № 28 (244). – 9 липня.

33. Щербань А. Л. Пам'ятки археології в околицях Диканьки / Щербань А. Л. // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 1998. – № 1 – 2 (3 – 4). – С. 87 – 90.

*Volodymyr Mokliak, Oleksandr Suprunenko,
Vitalii Yaremchenko*

**HISTORIC ARCHAEOLOGICAL OBJECTS AT THE
TERRITORY AND WIDE OUTSKIRTS OF ZHUKY
VILLAGE**

Peculiarities of historic archaeological objects and potential cultural monuments at the territory of Zhuky village Poltava region and its outskirts are outlined, proposition about their museum and touristic usage in the context of the 300th anniversary of Samiilo Velychko's "Litopys" are made.

Keywords: *the Cossacks Time, Zhuky, Serbynske field, Stasi, Takhtaulove, I. M. Briukhovetskyi, V. L. Kochubei, I. S. Mazepa, M. I. Pushkar, estate, camp, George Church.*

СЕЛА ЖУКИ Й ТАХТАУЛОВЕ У ПОЛТАВСЬКИЙ ПЕРІОД ВЕЛИКОЇ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ

Про події квітня-червня 1709 року, які відбулися на території сіл Жуки – Тахтаулове у полтавський період Великої Північної війни (на підставі шведських та російських джерел).

Ключові слова: Самійло Величко, Жуки, Тахтаулове, Полтава, союзне військо: шведські вояки Карла XII, козаки І. Мазепи, запорожці кошового отамана К. Гордієнка

Із Жуками пов'язаний останній період життя найвизначнішого козацького літописця Самійла Величка. Тут ним був написаний історіографічний, історіософський, публіцистичний, науково-дослідницький і водночас художній, із яскравими ознаками барокової поетики, твір – Літопис. Хоча його творець почав збирати й вивчати архівні джерела ще у гетьманській резиденції – Батурині.

У Жуках С. Величко зробив переклад «Космографії». М. Грушевський та наступні покоління істориків цінують Літопис С. Величка як пам'ятку розвитку національно-політичної думки і як літературний твір. Але ж сам автор Літопису знав слабкі сторони рукопису і, як справжній учений, писав: «...Ласкавий читальнику, коли що здасться тобі у цій моїй праці непевне і неправильне, то, може, воно так і є. Ти ж бо, коли добудешся досконаліших козацьких чи якихось інших літописів, забудь лінощі, ... покладаючись на ті правдивіші літописи, але не знищуючи й моєї нікчемної праці, виправ мене даним тобі від Бога розумом» [2, с. 29].

Для нас, полтавців, Літопис С. Величка важливий як джерело для краєзнавчих студій: чимало історичних подій загальноукраїнського значення відбулося на історичній Полтавщині. Але Самійло Величко описав події від 1648 по 1700 р. та 1720 – 1723 р. Великий зрив українського козацтва на чолі з гетьманом І. Мазепою за звільнення від Московії не знайшов відображення в Літописі. Напевно, можна тільки здогадуватися чому. Ймовірно, через шість років по Полтавській битві С. Величко вже жив у Жуках у маєтку В. Кочубея, повернувшись із в'язниці, куди потрапив за зв'язки з І. Мазепою. Від спілкування з очевидцями він, без сумніву, знав про буремні події осені 1708 року – літа 1709 року на Полтавщині і безпосередньо навколо Полтави. Можливо, з огляду на свого патрона – В. В. Кочубея, С. Величко не описав ці події. Але те, що Жуки і Тахтаулове були в епіцентрі бойових дій, протистояння союзної армії (військо Карла XII, козаки І. Мазепи, запорожці К. Гордієнка) й московського вій-

ська Петра I упродовж квітня-червня 1709 року, можна встановити на підставі шведських джерел та особистої кореспонденції Петра I до найближчого свого оточення.

27 березня 1709 р. у Великих Будищах, де в цей час перебувала штаб-квартира шведського короля Карла XII й гетьмана України І. Мазепи, до шведсько-українського союзу долучилися запорожці на чолі з кошовим отаманом Костем Гордієнком. Тобто, був укладений союзний договір між гетьманом І. Мазепою і кошовим Запорозької Січі К. Гордієнком, з одного боку, і королем Карлом XII, з другого боку [7, с. 303]. «Вже самий союз із запорожцями, що володіли берегами Дніпра, – підкреслював шведський історик А. Стілле, – показував, що король дбав про забезпечення своєї комунікаційної лінії – переправи через Дніпро. У цьому зв'язку була важлива лінія Ворскли, яка вела до Дніпра і контроль над якою давав можливість приєднатися до шведів союзникам-татарам, військам Е. Крассау і С. Лещинського. Центральним пунктом в районі Ворскли була Полтава, де сходилися дороги з різних сторін» [11, с. 82].

Полтава була останнім форпостом московського війська на півдні Гетьманщини й прикривала собою дорогу на Харків – Белгород – Москву. Отже, Полтава мала стати оперативною базою для подальшого походу Карла XII на Москву. На думку А. Стілле, для шведського короля «важливо було облогою Полтави затримати московські війська на лінії Ворскли, спровокувати царя на рішучий бій, який відразу вирішив би московсько-шведське змагання» [11, с. 82].

У квітні 1709 р. розпочалася концентрація сил супротивників навколо Полтави, зайнятої ще 3 грудня 1708 р. московським гарнізоном [9, с. 327]. Хоча контроль над лінією Ворскли (невеликі загони шведів та козаків під загальним командуванням генерал-майора Г. Гамільтона): Вел. Будища – Диканька – Стасі – Гавронці – Жуки – Тахтаулове – Івонченці – Рибці – був встановлений вже на 2 березня 1709 р. [3, 23а]. Отже, від березня 1709 р. й до Полтавської битви за картами Шведського Генштабу можна прослідкувати переміщення, дислокацію союзної армії в районі Жуки – Осьмачки – Тахтаулове. На середину квітня військовий контингент тут збільшується за рахунок запорожців, Остготенського, Смоленського полків, лейбгвардії [3, 23б].

Жуки згадуються, як місце відпочинку, у щоденнику шведського фенріка Р. Петре, котрий був задіяний у зведенні облогових укріплень навколо Полтави [1, с. 381]. Щодо дати переміщення головної штаб-квартири союзної армії до Жуків, джерела містять різні свідчення. За картами Шведського Генштабу – це 2 травня [3, 24а]. За російськими джерелами (донесеннями О. Меншикова Петру I) – це сталося після бою в Опішному 7 травня, коли шведи відбили московський напад, полишили це містечко, знялися і з Великих Будищ,

перенісши 8 травня штаб-квартиру до головного війська, тобто, до Жуків [12, № 156]. Такої ж думки і шведський історик А. Стілле, який пов'язує «переведення головної квартири Карла XII до Жуків, близько однієї милі від Полтави», з боєм під Опішним [11, с. 85]. Але, за А. Стілле, це відбулося 10 травня. За різними джерелами, безперечно, в першій декаді травня 1709 року стратегічний район північно-західніше Полтави на річці Полузир'я Жуки – Осьмачки – Тахтаулове, став головним місцем дислокації союзної армії. Сюди прибували на перепочинок, а згодом на виконання бойових завдань в облогових укріпленнях навколо Полтави запорожці, шведські вояки, козаки І. Мазепи. Звідси дипломатична служба союзної армії здійснювала роботу із залучення до війни проти Московії Оттоманської Порти, спростовувала дезінформацію московського царя Петра I про те, що Карл XII запросив миру [10, с. 878]. Водночас постійно проходили локальні сутички супротивників: кожна сторона утримувала свою лінію оборони та чинила диверсію невеликими партіями на ворожій території. Так, об'єднаний військовий контингент І. Скоропадського (донці, калмики, частково – українські козаки) і драгуни генерал-майора Г. Долгорукого, які займали лінію Псла від Сорочинців до Говтви, за наказом московського командування з 16 по 21 травня здійснили рейд у район Стасів – Гавронців з метою відтягнення сил супротивника від Полтави [3, 23d]. Тож у районі Жуки – Осьмачки – Тахтаулове – Івонченці шведські вояки, запорожці, козаки І. Мазепи займали оборонну позицію, прикриваючи союзню армію під Полтавою [3, 23b, 24 c]. Саме на Жуки пропонував нанести головний удар генерал-квартирмейстер московської армії Л. Алларт 5 червня. На його думку, у випадку перемоги, це змусило б Карла XII зняти облогу Полтави [12, № 182]. Але московське командування відхилило цей план Л. Алларта, обмежившись рейдом І. Скоропадського – Г. Долгорукого. Супротивник був відкинутий союзниками в районі Малої Рудки [3, 24d]. Наступний рейд на Жуки – Тахтаулове вже значно більшого військового контингенту (І. Скоропадський – до 3 тисяч калмиків, донців, козаків, Г. Долгорукий – 2 піхотні і 4 драгунські полки, Г. Волконський – 3 драгунських полки) був здійснений 13–14 червня як складова комбінованого удару по супротивнику під Полтавою [10, с. 941, 946]. Обидві сторони понесли значні втрати. Московські підрозділи відступили до Псла, союзна армія утримала стратегічну позицію на р. Полузир'я [3, 23e, 23f]. 17 червня, коли московським підрозділам вдалося захопити плацдарм на правому березі Ворскли між Петрівкою і Семенівкою, фельдмаршал К. Реншельд вивів основну частину союзної армії із Жуківського табору і став у полі поміж Жуками і Петрівкою [3, 24g]. Але, як зазначив у своєму щоденнику Р. Петре, «ні ми, ні ворог не атакували один одного. Коли

фельдмаршал дізнався, що Короля поранили, відвів війська назад до табору» [1, с. 394]. У наступні дні за наказом Карла XII відбулося поступове виведення військ із Жуківського табору до Полтави. Захоплені у полон московитами слуга І. Мазепи Сидор Грищенко та волох Михайло Судников свідчили, що 21 червня «Король і Мазепа, все військо зібралось вкупу до Полтави» [12, № 202]. Ці дані співпадають зі шведськими джерелами [4, с. 68]. За картами Шведського Генштабу, Жуківський табір 22 червня не був зайнятий ніким [3, 24і; 26а]. Тільки 24 червня об'єднаний московський контингент (І. Скоропадський, Г. Долгорукий, Г. Волконський) зайняли позицію на ділянці сіл Жуки – Тахтаулове [10, с. 974]. З початком І етапу бою вони наблизилися до Малих Будищ. Після вдалої кавалерійської атаки шведів московська кавалерія під командуванням Р. Боура та частини І. Скоропадського були відкинуті до Великого яру і Тахтаулівського струмка. У розпалі бою командир Сконського драгунського полку принц М.-Е. Вюртембурзький отримав записку від 2-тисячного загону козаків І. Скоропадського, що вони бажають перейти на бік шведського короля. Але, як зазначає П. Енглунд, «принц вирішив це питання по-бюрократичному, що не може дати згоди без дозволу найвищого керівництва» [4, с. 139]. Це була остання спроба козаків до об'єднання. Не випадково перед початком другого етапу битви Петро І відіслав на підтримку козаків І. Скоропадського, які стояли біля села Тахтаулове, шість драгунських полків (близько 5 тисяч) під команду генерал-майора Г. Волконського [4, с. 179]. Це був запобіжний захід, щоб козаки не перейшли на бік ворога.

Нині в районі Жуки – Тахтаулове немає р. Полузир'я, від неї залишилися невеликі озерця і болота. Село Осьмачки ввійшло до складу села Тахтаулове. Жуківський храм в ім'я Покрови пресвятої Богородиці (ознакований на картах Шведського Генштабу) зруйнували більшовики у ХХ столітті. Але збереглася пам'ять: народні перекази, які підтверджуються археологічними дослідженнями О. Ліперовського, К. Бенедича [5, с. 274; 8, с. 393]. Ці дослідники на початку ХХ ст. на землях с. Тахтаулове віднайшли останки загиблих шведських вояків, де проходив кульмінаційний етап Полтавської битви [5, с. 274; 8, с. 393]. У червні 2007 р. науковці Міжнародної археологічної експедиції зі Швеції, США, Львова, Полтави за допомогою новітніх георадара та металодетекторів визначили місце дислокації союзної армії (Жуки – Тахтаулове), віднайшли тут кулі та шрапнель від гармат [6, с. 13, 18, 30].

Отже, історичний регіон біля річки Полузир'я: Жуки – Осьмачки – Тахтаулове, – був в епіцентрі бойових дій супротивників упродовж квітня-червня 1709 р. Події, які відбулися тут, безперечно, вплинули і на перебіг Полтавської битви.

Джерела та література

1. Безверхній О. Щоденник шведського фенріка Роберта Потре як важливе джерело інформації про перебіг подій Великої Північної війни в Україні / О. Безверхній // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха: зб. наук. пр. / Відп. ред. В. А. Смолій, відп. секр. О. О. Ковалевська. – К.: Ін-т історії НАНУ, 2008. – С. 378–396.
2. Величко С. Літопис / Самійло Величко; [пер. з кн. укр. мови В. О. Шевчука; відп. ред. О. В. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 1. – 371 с.
3. Generalstaben: Karl XII på slagfältet. Kartor och plancher (Карти Шведського Генштабу) – Stockholm, 1918.
4. Енглунд П. Полтава: розповідь про загибель однієї армії / П. Енглунд. – Харків: Фоліо; Стокгольм: Шведський ін-т, 2009. – 348 с.
5. Липеровский А. Где похоронены шведские воины после битвы 27 июня 1709 года? / А. Липеровский // Тр. ПУАК. – Полтава: Електрич. типог. Г. И. Маркевича, 1907. – Вып. 3. – С. 273–278.
6. Мандзій А. Звіт про археологічні дослідження поля Полтавської битви на землях Полтавського району Полтавської області, у червні 2007 року / А. Мандзій // Архів ДІКЗ «Поле Полтавської битви». – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 79. – 33 арк.
7. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин; [ред. Л. Винар]. – Нью-Йорк; Київ; Львів; Париж; Торонто, 2001. – 464 с.
8. Оселиус Г. «Полтаване действует угнетающе на человека здорового» С Карлом Беннедиком на поле битвы / Г. Оселиус // Полтава: судьбы пленных и взаимодействие культур: сб. / [под ред. Т. А. Тоштендаль-Салычевой, Л. Юнсон]. – М.: ФГГУ, 2009. – С. 377–404.
9. Письма и бумаги императора Петра Великого. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – Т. 8. – Вып. 1.
10. Письма и бумаги императора Петра Великого. – М.: Изд-во АН СССР, 1952. – Т. 9. – Вып. 2.
11. Стилле А. Карл XII – как стратег и тактик в 1707–1709 гг. / А. Стилле; [пер. со швед. А. Полторацкого, с предисл. проф. С. Платонова]. – СПб., 1912. – 171 с.
12. Труды Императорского Русского Военно-Исторического Общества. – СПб.: Типограф. Г. Скачкова, 1909. – Т. III.

Liudmyla Shendryk

ZHUKY AND TAKHTAULOVE VILLAGES IN THE POLTAVA PERIOD OF THE GREAT NORTHERN WAR

This article is based on the Swedish and Russian written sources and deals with the course of events in April-June 1709 that took place on the territory of Zhuky and Takhtaulove villages during the Great Northern war.

Keywords: *Samiilo Velychko, Zhuky, Takhtaulove, Poltava, allied troop, Swedish warriors of Charles XII, Cossacks of Ivan Mazepa, Cossacks of commander K. Hordiienko.*

СЕЛА ФЕДІРКИ І МАЧУХИ ТА ДАНІЕЛ КРМАН

Про приполтавські села Мачухи та Федірки в подорожньому щоденнику Данієла Крмана із описом подій 1708–1709 років.

Ключові слова: Данієл Крман, подорожній щоденник, Мачухи, Федірки, 1708 – 1709 рр.

Села Федірки та Мачухи, що знаходилися неподалік міста Полтави, тісно пов'язані із подіями Північної війни (1700–1721) та словацьким церковним і суспільно-політичним діячем Данієлом Крманом-молодшим (1663–1740). Він залишив після себе «Подорожній щоденник» (Itinerarium 1708–1709), з відомостями про військові події того часу в Україні [5]. Досить довгий час, більше двох місяців у 1709 році, Данієл Крман проживав у селі Федірки.

Слід зазначити, що нині село Федірки – куток сучасного села Мачухи. Ці села були об'єднані у 60-х рр. ХХ ст. Точна дата заснування зазначених населених пунктів невідома. У першій половині ХVІІ ст. на території Лівобережної України збільшується густина населення. Виникає чимало поселень і навколо Полтави. Так, український історик Олександр Лазаревський (1834–1902) писав, що до середини ХVІІ ст. навколо Полтави виникли такі поселення як: Мачохи, Куклинці, Росошенці, Мильці, Супрунівка, Горбенівка, Пушкарівка, Шостаки, Мартинівка, Гунжули, Рибці, Івонченці, Осмачки, Тахтаулів, Жуки, Патлаївка, Семенівка, Гавронці, Диканька [6, с. 359–360].

Існують кілька варіантів карти України Гійома Боплана, що є важливим джерелом вивчення заселення Полтавщини та Поворскля. На цій карті по річці Ворскла, нижче Полтави, нанесені такі населені пункти: Федушка, Старі Санжари, Нові Санжари, Кобеляки. Федушка позначена між Полтавою та Старими Санжарами, серед лісових масивів. Чомусь дослідники не звертали уваги на цей населений пункт, але тогочасну Федушку (на деяких картах вона подана як Федячка) можна впевнено локалізувати з Федорками, Федурками [4]. Саме ці назви зустрічаються у документах ХVІІ–ХVІІІ ст. і пов'язані вони з колишнім селом Федірки, сучасною частиною села Мачухи. Не вказані Федірки і на «Схематичній карті подорожі Д. Крмана до Карла ХІІ», що наводиться у опублікованому в Україні його «Подорожньому щоденнику» [5]. Данієл Крман, який у 1709 році довгий час прожив у Федірках,

також чомусь ніде не згадав Мачух, через які неодноразово проїздив, і які зафіксовані на той час у численних документах.

З утворенням Полтавського полку (1648 р.) села Мачухи і Федірки належали до Другої Полтавської сотні, яка спочатку носила назву Оксютинина – на честь першого сотника Оксюти. Її центром було село Пушкарівка (нині ввійшло до меж м. Полтава) [3, с. 66].

Варто зазначити, що, згідно з так званими «Малороссийскими переписными книгами» за 1666 рік, Мачухи за кількістю жителів були набагато більшими від Федірок [7], а мешканці – багатшими, про що свідчить і наявність тут двох церков. За документальними свідченнями, у кінці XVII ст. в Мачухах уже існували Покровська церква та церква Іоана Богослова, а в селі Федірки – храм Різдва Богородиці. Це підтверджують дарчі надписи на двох Євангеліях. Ці Євангелії зі згаданих храмів зберігалися у Полтавському давньосховищі [8]. Окрім того, там було зібрано ряд стародавніх культових предметів із мачуських церков. Наприклад, із церкви Іоана Богослова походив мідний хрест, що датувався 1705 роком [8, с. 65].

Як бачимо, на початок Північної війни села Мачухи та Федірки, через які проходив так званий Мачуський шлях до Дніпра й південних районів України, були порівняно великими населеними пунктами.

Значний вплив на життя Лівобережної України мали події Північної війни. Очевидно, з ними пов'язаний скарб срібних монет, знайдений у Мачухах 1887 р. Від цього скарбу, що розійшовся по руках, залишилося 30 монет, що мали загальну вагу близько 50 г. З них найбільш цінні було куплено, інші – переплавлено. Монети досить типові для того часу: півтораки, крейцери, драйпелькери, 1/2 талера, викарбовані в Речі Посполитій, Нижній Саксонії, Чехії, Пруссії та Угорщині. Найпізнішими за часом карбування у складі скарбу було два 1/2 талери 1705–1706 рр. випуску, часу правління Фрідріха I, представника династії Гогенцоллерів [1, с. 333].

Деякі згадки про село Федірки залишив Даніел Крман. Він прожив тут досить тривалий час, а саме з 13 квітня по 27 червня 1709 р., через цей населений пункт відступав із шведською армією до Переволочної (після поразки військ Карла XII).

Перед Полтавською битвою шведські війська були розкидані по навколишніх селах. Вони стояли і нижче Полтави – у Старих Санжарах, Нових Санжарах, Біликах та інших містечках. Зокрема, згідно із записами у щоденнику Д. Крмана, у Федірках були розташовані частини шведського полку під командуванням

Гйєльма. Розквартируванням шведських військ займався генерал-квартирмейстер Аксель Гілленкрюк. У найближчих селах навколо Полтави він розмістив піхотинців, а кавалеристів – у більш віддалених населених пунктах [2, с. 88].

Як же Данієл Крман на такий довгий час потрапив, а точніше «застряг» у Федірках? Після перебування упродовж тривалого часу в армії Карла XII він вирішив повернутися через південні райони України, що не були охоплені війною, додому. Після отримання дозволу від Карла XII та Івана Мазепи Д. Крман покинув табір шведів і верхи на конях, минувши Федірки, вирушив у Нові Санжари до кошового отамана запорізьких козаків Костя Гордієнка. На той час у південнополтавських поворсклянських селах та містечках розташовувалися запорізькі козаки, що підтримували Мазепу. Кость Гордієнко не дав ніяких гарантій для продовження подорожі Крмана, не дав і провідників, тому мандрівник був змушений чекати і зупинився саме у Федірках. От як він пише про це: «У Хведірках залишились ми тому, що розійшлась чутка про те, що Мазепа з королем почне облягати Полтаву, розташовану звідтіля трохи менше милі. Ми думали, що після облоги й зайняття Полтави шведське військо почне воєнні операції перед Дніпром і за Дніпром, а для нас відкриє вільний шлях» [5].

Саме у Федірках Данієл Крман познайомився з майором Траутветтером, полковником Гиллест'єрном, капітаном Вальдавом, підполковником Левенгауптом, капітаном Готфрідом Яном Сальмісом, бароном Фалькенбергом та іншими. Саме Траутветтер і надав Крману та його товаришам три будинки для проживання. Офіцери прийняли його до свого товариства і неодноразово запрошували на свої обіди, нерідко з напоями та музикою. До речі, крім шведських військ, у селі стояли і козаки [5].

На жаль, інформації про своє перебування у Федірках Данієл Крман наводить мало. Можливо, мандрівник, який довгий час перебував в Україні і мріяв якомога швидше повернутися додому, мало цікавився життям та побутом місцевих козаків та селян. Це стосується не тільки Федірок чи Мачух. У лютеранина Данієла Крмана (не те, що Гійома Боплана) мало викликали інтерес місцеві жителі. Для нього вони були іновірцями, тому релігійний діяч, протестант, здебільшого звертав увагу на церковну архітектуру, обряди, книги. Хоча дещо, пов'язане з його життям та перебуванням у цій місцевості, викликає зацікавлення.

Наприклад, мандрівник зазначає, що 23 квітня 1709 р. до новосанжарських передмість увірвалися московські війська і їх підпалили, але цей напад було відбито. Налякані димом офіцери Гйєль-

мового полку відступили до Полтави, а разом із ними втекли до села Супрунівки і Крман з товаришами, але вже наступного дня повернулися назад. Він занотував у щоденнику: «у селі Хведірки ми дістали госпуду між мазепинськими козаками в останніх хатах, вельми віддалених від шведських вартових. Ми мусили бо-ятися не тільки ворога, а й самих козаків, дух котрих проти нас розпалювався, роздражнюваний нами самими» [5].

Згідно із записами Д. Крмана від 28–29 квітня і 1 травня, тут він святкував шведський Великдень [5]. Мандрівник не сидів лише у Федірках, зокрема 3 травня він спостерігав облогу Полтави шведами і подав коротку характеристику укріплень міста. Він описує військові напади російської армії на Кобеляки, Нові Санжари, Старі Санжари [5].

Із затягуванням облоги Полтави військо Карла XII, а разом із ним і Д. Крман з товаришами, почали зазнавати голоду. Зокрема, з травня 1709 р. зросли ціни на продукти та товари: «Чотири тижні, доки тривав козацький піст, ми діставали овець і молоко. Козаки утримуються і без молока, задовольняються рибою, капустою, буряками, яблуками, кашею та іншими стравами цього ґатунку. Коли ж час загального посту закінчився, залишили собі м'ясо, молоко і сир для себе... Коли нам інколи діставалось м'ясо, більше двох днів воно не витримувало, бо літаючі роями мухи його загиджували, залишаючи на ньому черв'яки і сморід. Коли, одначе, треба було свіже м'ясо варити, бракувало петрушки, солі, цибулі, борошна, масла та інших потрібних для цього приправ. Все це доводилось замінити одномісячними лісовими яблучками, що, розварені набували смаку, від якого нападала гарячка. Молоко бувало майже кожен день, але, за звичкою козаків, ласих до грошей, було деколи розріджене водою і вельми дороге, хоч, одначе, вся ця земля залита молоком, сир ледве коли можна було побачити. Він був рідкий, а коли трохи засох, ставав, як гума. Паленку взагалі не можна було дістати, хоча її варто було мати через безперервне пиття води» [5].

Військові дії, скупчення великого війська сприяли поширенню антисанітарії, зокрема мух. Стосовно цього Д. Крман пише: «Бог послав таку силу мух, що літали роями. Вони, мов військо, заморили всі хати й двори, що були переповнені дохлятиною. Ними був повний і табір. Коли я відвідав свою стару хату в Хведірках, побачив густо покриті мухами стіни, стелю, піч, посуд і навіть всю підлогу. На довжину одного пальця ледве чи побачив би вільне місце. Немічні мешканці проти засилля мух захищались покривалами. Посеред хати можна було бачити кілька роїв

мух, що висіли від стелі до підлоги, тримаючись купи, мов бджоли. Хто входив до хати, мусив пробиватися через рої мух, хоч і так вони його наскрізь прикривали. Ледве хто відкривав уста, треба було йому від них відмахуватися. Квартируючи в якомусь домі, я акуратно затуляв усі щілини, брав липові гілки, яких там чимало, і ними відганяв мух, але й цього було замало. Деколи ми пробували їсти надворі під деревами, але й там доскіпливі мухи насідали на тарелі, горшки і навіть наші уста. Вони сідали на краї мисок, на ложки, влітали до напіввідкритих ротів... [5].

Із загрозою нападу російських військ 27 червня Даніел Крман залишає село Федірки, а саме «хведірчанське військо відійшло до Полтави 1 липня» [5].

Саме через Мачухи та Федірки відступало шведське військо та козаки після поразки 8 липня 1709 року під Полтавою, а разом із ним і Даніел Крман з товаришами. Саме тут, очевидно, через р. Вільшану, що протікала неподалік, як стверджує сучасний шведський історик Петер Енглунд: «образовался затор около непроходимого болота, которое нужно было преодолевать по единственному шаткому мосту. В этом месте войскам пришлось пробираться через сонмище повозок, чтобы обогнать их» [9]. Даніел Крман покидає Полтавщину назавжди, але спогади про неї залишаються серед його записів.

Отже, *Itinerarium* (Подорожній щоденник) Даніела Крмана є цінним історичним джерелом, що стосується історичних подій 1708–1709 років, котрі відбувалися в Україні, на Полтавщині. Можливо, варто було б у майбутньому і в селі Мачухи встановити пам'ятний знак на пошану цієї відомої історичної постаті.

Джерела та література

1. Бакалець О. А. Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1764 рр.) / О. А. Бакалець. – К.: Вид. Дім «Стилос», 2012. – 336 с.
2. Гилленкрок А. Сказание о выступлении его величества короля Карла XII из Саксонии и о том, что во время похода к Полтаве, при осаде ее и после случилось. [пер. с нем., введ. и прим. Я. Турунова] / А. Гилленкрок // Военный журнал. – СПб., 1844. – № 6. – С. 1–105.
3. Джерела з історії Полтавського полку. Середина XVII–XVIII ст. / [упорядк., підг. до друку, вступ. ст. В. О. Мокляк]. – Полтава: АСМІ, 2007. – Т. I : Компут 1649 р.; Компут 1718 р. – 400 с.
4. Кордт В. Матеріали до історії картографії України / В. Кордт. – К., 1931. – 34 с [текст] + карти.
5. Крман Д. Подорожній щоденник половини XVII століття (*Itinerarium, 1708-1709*) / Даніел Крман // [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://litopys.org.ua/krman/krm.htm>.

6. Лазаревский А. Полтавщина в XVII веке / Ал. Лазаревский // Киевская старина. – К., 1891. – Т. 9. – С. 357–374.

7. Малороссийские переписные книги 1666 года / С послесловием Ал. Лазаревского. – К.: типогр. Импер. Ун-та св. Владимира, 1900. – 109 с.

8. Трипольский В. Полтавское епархиальное древлеохранилище. Указатель / В. Трипольский / [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=11678

9. Энглунд П. Полтава: рассказ о гибели одной армии / П. Энглунд / Пер. со швед. С. Белокриницкой (главы 1–15) и Т. Доброницкой (главы 16–29, предисл. и источн.). – М: Новое книжное обозрение, 1995. – 288 с. / [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://militera.lib.ru/h/englund_p/25.html

Anatolii Heiko

**FEDIRKY AND MACHUKHY VILLAGES
AND DANIEL KRMAN**

*Concerning Poltava villages Machukhy and Fedirky in travelling
dairy of Daniel Krman with description of the events of 1709.*

Keywords: *Daniel Krman, travelling dairy, Machukhy, Fedirky,
1708 – 1709.*

НЕПРОСТИЙ ШЛЯХ ДО ПІЗНАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПРАВДИ*

Про спорудження пам'ятника гетьману Івану Мазепі в Полтаві.

Ключові слова: Іван Мазепа, «Просвіта», пам'ятник, Микола Кульчинський

Передумови до появи бронзового гетьмана Івана Мазепи у Полтаві з'явилися не після помаранчевих подій, як прийнято вважати, а набагато раніше. Наприкінці 1980-х, в часи горбачовської «перебудови» послабився диктат комуністичної ідеології. Проте влада конаючої імперії – СРСР – все ж намагалася влаштувати масштабні святкування річниці Полтавської битви в імперському стилі. «Містом роз'їжджали артисти у формі вояків петровських солдатів і запрошували людей на «праздник русской викторії». Звісно, це все було в обличчя, принижувало, і ми не допустили жодного святкування. У Полтаву тоді їхала так звана Спілка російської молоді, півтори тисячі людей, – розповів інтернет-виданню «Zaxid.net» голова Полтавського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» Микола Кульчинський. – «Ми, патріотичні сили Полтавщини, підняли крик, заблокували все, що можна заблокувати. Внаслідок цього прибули тільки сорок осіб, і то їх через міліцейський кордон посадили в автобус. Тож відзначати з великою помпою ці імперські перемоги й катастрофи для України ми, звісно, не дозволили». Ця акція ще в часи радянщини започаткувала дискусію про особистість Івана Мазепи й оцінку Полтавської битви. Ті протести сприяли справі заперечення російсько-імперського дискусу Полтавської битви й утвердження традиційного для української історіографії підходу до цієї історичної події як «Полтавської катастрофи».

А вже як тільки Україна відновила свою державність, з 1991 р., Полтавські обласні організації Народного Руху України та товариства «Просвіта» продовжили ще активніше формувати україноцентричну позицію – тоді про спорудження пам'ятника ще не йшлося, але й надалі створювалося інформаційно-культурне тло про Полтавську битву та постать гетьмана-державника. У 1991 р. Микола Кульчинський і обласні організації національно-демо-

* Стаття О. М. Пустовгара подана в авторській редакції.

кратичних партій зініціювали створення пам'ятника козакам-мазепинцям, які загинули на полі Полтавської битви. Ця ініціатива виникла тому, що символічний простір Полтави сповнений численними імперськими пам'ятниками Петру I (згадаймо Шевченкове *«це той перший, що розпинав нашу Україну»*) й «славе русского оружия». Якщо говорити сучасними інтернет-мемами, це була і «перемога», і «зрада». Перемога в тому, що пам'ятник у 1994 р. збудували на Панянському бульварі у центрі міста, але, напис на ньому був той, який з подачі тодішнього міського голови Анатолія Кукоби затвердила сесія міської ради, де було викарбувано: «Українським загиблим козакам». За дорученням «Просвіти» варіант тексту цієї громадської організації розробляв її активіст, письменник Петро Ротач. Він пропонував встановити напис: «Пам'ятник козакам, які загинули у Полтавській битві 1709 року за волю України». Проте, це була перша цеглинка, яку просвітяни і рухівці заклали у формування свідомості полтавців з приводу Полтавської битви та воєнно-політичного виступу Мазепи. Саме біля цього пам'ятника «Просвіта» започаткувала традицію щорічного проведення меморіальних заходів (зазвичай у формі скорботного мітингу і панахиди) у чергову річницю Полтавської битви, яку називали поразкою та катастрофою для українського народу.

Важливим етапом просвітницької діяльності стало проведення Всеукраїнського фестивалю «Мазепа-фест». Очільник крайової «Просвіти» Микола Кульчинський фестиваль присвятив ушануванню пам'яті українського гетьмана. Це не рок-фест, як прийнято вважати, а мистецькі заходи, до яких, окрім рок-концертів, входили кінопокази, дні театру, мультиплікаційного кіно і багато іншого. У 2003 р. відбувся перший фестиваль на Співочому полі Марусі Чурай. Спершу було кумедно чути від молоді, котра не цікавилася історією, що Мазепа – це ледь не рок-музикант. Але згодом велика частка молодих учасників, глядачів фестивалю задалася питанням: «Хто ж такий Мазепа?». Режисер і ведучий фестивалю Сергій Архипчук зі сцени ненав'язливо, у паузах між виступами виконавців, розповідав про Мазепу, його роль в історії України. Так у молодіжному середовищі формувалася і культивувалася любов до українського мистецтва та історична правда про гетьмана.

Наступними кроками у 2006–2010 рр., коли Полтавську облдержадміністрацію очолював Валерій Асадчев, а автор цих рядків – Головне управління інформаційної та внутрішньої політики ОДА, стали проведення найрізноманітніших культурно-мистецьких заходів. Це і наукові «Мазепинські читання», «круглі столи»,

наукові конференції, і видання цілої серії книг «До 300-річчя воєнно-політичного виступу гетьмана Івана Мазепи», презентації видань, телевізійні проекти Українського інституту національної пам'яті на ОДТРК «Лтава». А ще ОДА підтримала оновлення експозиції в музеї історії Полтавської битви й створення документального фільму авторства Анатолія Мішина «Полтавська битва: українська територія» на «Лтаві». Також було домовлено з районними комунальними газетами про оприлюднення цілої низки просвітницьких статей про Івана Мазепу авторства працівників Українського інституту національної пам'яті та Інституту історії України НАН України, кафедри історії України ПНПУ ім. В. Г. Короленка, релігійних та громадських діячів Полтавщини сумарним накладом понад сто тисяч примірників.

На хвилі Помаранчевих подій, у 2005 р., з ініціативи Миколи Кульчинського, з'явилося рішення виконкому міськради про проведення Всеукраїнського конкурсу на кращий проект пам'ятника Іванові Мазепі. Журі конкурсу очолив голова Полтавської обласної організації Національної спілки художників України Юрій Самійленко. Переміг проект архітектора Віктора Шевченка і Миколи Білика – київського скульптора, знаного у мистецьких колах завдяки створенню столичного монументу Ярослава Мудрого (біля станції метро «Золоті Ворота») і реконструкції пам'ятника княгині Ользі з апостолами (Михайлівська площа). Зауважу, що у 2017 р., за поданням Полтавської «Просвіти» та Управління культури Полтавської облдержадміністрації, Президент П. О. Порошенко відзначив творчий мазепинський здобуток Миколи Білика, присвоївши йому почесне звання «Народний художник України».

Паралельно голова обласної «Просвіти» переконував Віктора Ющенка видати указ про спорудження пам'ятника. Указ вийшов у жовтні 2007 р. і мав назву «Про відзначення 300-річчя подій, пов'язаних з воєнно-політичним виступом гетьмана України Івана Мазепи та укладенням українсько-шведського союзу». Йшлося не лише про спорудження пам'ятника. Це багатовекторний документ, який зобов'язував державні органи влади продовжити всю перелічену вище роботу, що виконувалася громадськістю. Ним облдержадміністрації доручалося спорудження пам'ятника, органам місцевого самоврядування – відведення земельної ділянки, а Кабінету міністрів України у проекті Державного бюджету окремим рядком передбачити субвенцію Полтавській області на спорудження пам'ятника в сумі 1 млн. 700 тис. грн., що й було проголосовано при схваленні бюджету Верховною Радою

України. А 22 серпня 2008 р., за наполяганням ОДА й патріотичної громадськості (зокрема, «Просвіти» й міської організації партії «Наша Україна», встановили по всьому місту інформаційні щити про гетьмана І. Мазепу, біля яких волонтери протягом кількох тижнів зібрали тисячі підписів під вимогою якнайшвидшого встановлення пам'ятника) міська рада схвалила рішення про погодження місця розташування пам'ятника гетьманові України Іванові Мазепі у м. Полтаві на Соборному майдані. Але... Далі – це були суцільні переponsи полтавської влади, очолюваної тоді міським головою Андрієм Матковським... А голова облради від Партії регіонів Олександр Удовіченко, не криючись, стверджував, що для нього «Мазепа – зрадник і жодний Ющенко чи його варяги-призначенці в ОДА – для нього не указ».

Протиборство між проросійським і проукраїнсько-мазепинським таборами досягло апогею влітку 2009 р., напередодні 300-річчя Полтавської битви. Невідомі вандали намагалися понівечити біг-борди з написом «Мазепа переміг! Українська держава є!», що були профінансовані і встановлені партією ВО «Свобода». Полтавська «Просвіта» також встановила свої свої біг-борди. На них були зображені портрет гетьмана, а під ним-шабля зі словами Мазепи «нехай вічна буде слава, же през шаблю маєм право». 27 червня 2009 р., у день 300-річчя у обласному центрі було проведено низку заходів. Найважливіші з них були два. Прихильники встановлення пам'ятника з товариства «Просвіта», «Нашої України», НРУ й інших національно-демократичних партій організували багатотисячний мітинг, панахиду і скорботну ходу від згаданого вище пам'ятника козакам-мазепинцям. Тим часом на полі Полтавської битви Андрій Матковський тепло зустрів керівника адміністрації президента РФ Сергея Наришкіна. Заходи, де відроджувалася історична правда про Мазепу, Матковським ігнорувалися.

Ось що написала про нього газета «Комсомольская правда»: «А я, моя семья, да и большинство жителей нашего города считают Мазепу предателем, – прямо на пороге своего кабинета рубанул с плеча Андрей Матковский. Андрей Всеволодович проигнорировал указ президента Ющенко об “увековечении памяти гетмана Мазепы и украинско-шведского союза».

Важливий акцент. Високопосадовці Росії у 2008 р. оголосили позицію, що, начебто, «спорудження пам'ятника Мазепі у Полтаві суперечить національним інтересам Росії». Отож, бачимо, кому служили деякі «дядьки отечества чужого» (за Т. Шевченком), які вперто і системно протидіяли встановленню монумента. Залізобетонний українофобський мур не вдалося здолати навіть

тодішньому голові ОДА Валерієві Асадчеву... Наслідок – кошти субвенції повернуто до держбюджету.

Утім, Микола Кульчинський вирішив, що здаватися не потрібно, і що «Просвіта» збере кошти своєюрідною народною толокою. Це було схоже на збір громадських коштів на пам'ятник Іванові Котляревському, котрий відкрили в Полтаві 1903 р. Масштабна громадська кампанія зі збору коштів стала воїстиною всеукраїнською, патріотичною ініціативою. Тож і пам'ятник Мазепі є воїстину народним! Серед жертводавців – українські патріоти з Полтавщини, Донецька, Луганська, Львова, Івано-Франківщини, Тернопільщини, Криму, Центральної України, Москви, Санкт-Петербурга, Чикаго, Філадельфії... Збиралися кошти й серед народних депутатів-колег голови крайової «Просвіти». Зацитую уривок із статті всеукраїнського аналітичного сайту «Тексти»: «Кульчинський проводив франдрайзингову кампанію, як міг. Звертався до простих людей і до політиків. Постійно нагадував про пам'ятник соратникам по фракції «Наша Україна» – «Народна Самооборона». Депутати часто придумували відмазки, типу: «В день зарплати віддавати гроші – погана прикмета» чи «В понеділок даси гроші – цілий місяць з порожнім гаманцем». Просто у депутатів постійно просять грошей і на окрузі в Раді, тому кожен планує свої пожертви», – розповідав М. Кульчинський. Та за кілька місяців здали всі, хто ходив на засідання Верховної Ради – від Стеця до Джемілева. «Одному нагадував п'ять разів, і таки знайшлися в нього гроші, здав 1000 грн, – розповідає экс-депутат. – Частіше ж жертвували по 500 грн, у день зарплати. Пам'ятаю, навіть Олександр Третьяков [нафтотрейдер, нині один із керівників фракції Блоку Порошенка у ВР] стільки дав». З понад 80 нардепів фракції «НУНС» скинутися на пам'ятник відмовився тільки Кирило Куликов [голова Національного бюро Інтерполу (2005–2007), представник луценківської «Народної Самооборони». Сказав: «Не дам на изменника родине». Найбільше – 5 тис. грн. – пожертвував Вячеслав Кириленко. По 2 тис. скинулися Роман Зварич і Микола Мартиненко, 1 600 гривень дав Петро Ющенко».

Люди збирали пожертви організаціями, продавали картини, влаштовували аукціони та концерти. Наприклад, музикант Олег Скрипка провів благодійний концерт, з якого віддав 40 тис. грн., а полтавський художник Сергій Гнойовий офірував 10 тис. від продажу картини «Різдво». Як зауважив Микола Кульчинський, гроші несли навіть діти – учитель історії Сергій Остапівко з Полтавської школи № 7 приніс гроші по 1-2 гривні, які діти «зе-

кономили на забавках». Народ проголосував за пам'ятник своїми кривними... Найбільші суми пожертвували: Валерій Головка (320 тис. грн.), Віктор Ющенко (250 тис. грн.), «Укрексімбанк» (100 тис. грн.), Кутовий Тарас (50 тис. грн.), Віктор Бугайчук (55 тис. грн.), Олег Скрипка (40 тис. грн.), Микола Кульчинський (35 тис. грн.), художники Полтави (40 тис. грн.), Сергій Гнойовий (10 тис. грн.), Віра та Богдан Боднаруки (Тов-во української мови у Чикаго) (10 тис. грн.).

Повідомляє вже згадуваний сайт «Тексти»: «Микола Кульчинський уклав угоду із творчо-виробничим комбінатом «Художник» (Київ) на виготовлення бронзового пам'ятника (764 тис. грн.), угоду зі скульпторами й архітектором (400 тис.) і угоду з каменеобробним комбінатом «Біличі» (620 тис.)... Власник фірми «Наш формат» Влад Кириченко надрукував буклет «Пам'ятнику Мазепі бути!» з картинами, виставленими на аукціон.

Кульчинський віддав цей буклет одному з тодішніх міністрів, щоб він прорекламував аукціон на засіданні Кабміну. Прийшли тільки міністр культури Василь Вовкун та міністр юстиції Микола Оніщук із НУ. І зробили серйозні покупки. Сам Кириченко, крім друку буклету, пожертвував 8 тис. грн.».

Тож, у 2009 р. пам'ятник та постамент були виготовлені. Загальна вартість їх склала 1 млн. 784 тис. 369 грн. Зберігали бронзового Мазепу на території Київського творчо-виробничого комбінату «Художник».

Пам'ятник складається з кількох частин: гранітна основа – кільця (з чотирьох окремих фрагментів); гранітний постамент у формі дзвону; бронзова фігура Мазепи. Монумент важить 2,5 тони, заввишки здіймається на 3,20 м.

Утім, тандему «Матковський – Удовіченко» вдалося просаботувати встановлення пам'ятника аж до президентських виборів 2010 р., на яких Віктор Ющенко програв. Далі був період правління кремлівського агента Януковича, коли ніхто навіть не припускав, що тоді пам'ятник буде встановлено. Матковського на посаді міського голови замінив Олександр Мамай, який діяв як і мер-попередник. Отож, «Просвіта» намагалася хоча б залишити цю тему на слуху, надсилаючи запити до влади та виступаючи у ЗМІ. Відновилася боротьба лише після Революції Гідності. Власне, саме тоді вдалося прийняти остаточне рішення.

У 2015 р., на Покрову, коли пам'ятник нарешті привезли в Полтаву, можна було переконатися, що вся просвітницька робота, котра тривала з 1991 р., дала свої плоди. Зерно, яке сіяли просвітяни впродовж понад двох десятиліть, зійшло. Дуже вразило те,

скільки людей прийшло 14 жовтня 2015 р. і 7 травня 2016 р. на мазепинські урочистості. Діяльність «Просвіти» мала вплив на людей різних вікових груп. І статистика, і соціологія свідчать, що ще на початку 2000-х рр. майже в половини полтавців проглядалися «совкові» штампи з приводу постаті Мазепи, а зараз уже відсотків сімдесят полтавців мислить зовсім інакше. Звісно, перелом громадянської свідомості стався після Революції Гідності, у часи російсько-української війни, коли активними темпами йшло формування єдиної української політичної нації. Неможливо переоцінити значення цього пам'ятника для виходу українського суспільства з російсько-більшовицької імперської ідеологічної парадигми. Недарма ж бо його відкриття знову, як і десять років тому, викликало бурю невдоволення серед політичної еліти країни-агресора. «В Україні успішно працює крематорій зі знищення гідності й історичної правди. І пам'ятник Мазепі, і чергова, як кажуть в Україні, брехня на адресу Росії, невдало кинута через ООН – все це, особливо напередодні Дня Великої Перемоги, виглядає як особиста зрада П. Порошенка українського народу», – заявила голова комітету Держдуми РФ із безпеки Ірина Ярова.

Можемо припустити, що саме маргінальні прихильники «русского міра» від безсилля і лютої ненависті до всього українського вдалися до актів вандалізму, які Президент Петро Порошенко назвав «останньою конвульсією п'ятої колонії». 4 травня 2016 р., якраз напередодні офіційного відкриття, невідомі особи намагалися пам'ятник підірвати, а 2 червня – облили жовтою фарбою.

Мазепинське свято

Урочистості з нагоди відкриття пам'ятника у травні 2016 р. відвідали тисячі патріотів зі всієї України. Завітали й такі почесні гості, як Президент України Петро Порошенко, Предстоятель Української православної Церкви Київського Патріархату, Патріарх Київський і всієї Руси – України Філарет, співорганізатор днів кіно всеукраїнського фестивалю «Мазепа-фест» кінорежисер Михайло Ілленко, письменник, поет, голова «Просвіти» Павло Мовчан, письменниця, головний редактор Всеукраїнського культурологічного тижневика «Слово Просвіти» Любов Голота. Заслужений артист України Тарас Компаніченко і його гурт «Хореа козацька» виконав разом із артистом театру ім. М. В. Гоголя Василем Голубом пісню на слова Івана Мазепи. Актуально, як заклик до опору російським окупантам, пролунали слова з відомої мазепинської думи: «Самопали набивайте, гострих шабель добувайте! А за віру хоч умрете і вольностей бороніте! Нехай вічна буде слава, же през шаблю маєм права!» А ще «Хореа козацька»

потішила учасників свята музичними творами епохи мазепинського бароко.

Звучали й уривки з поеми видатного письменника Володимира Сосюри «Мазепа».

*«І гнів, і муку неозору
Співаю я в ці дні журби,
Коли лакеї йдуть угору
Й мовчать раби...
Німій, одурений, забитій,
Невже не встать тобі від ран?
Москві та Жечі Посполитій
Колись жбурнув тебе Богдан.
А потім хтів тобі Мазепа
Від серця щирого добра...
Його ж ти зрадила і степом
Пішла рабинєю Петра.
Хіба не жах: своєї зброї
Не маєш ти в ці скорбні дні...
У тебе так: два-три герої,
А решта – велетні дурні.
У тебе так: все безголов'я,
Що на багно кричить: «Блакить!»
Якби я міг, якби зумів я
Тебе, Україно, воскресить...».*

Цитував поета Володимира Сосюру і Президент України Петро Порошенко:

*«Хай про Мазепу спів мій лине,
Хоч він був пан, та серце мав.
За суверенність України
Боровся, вів, і в цьому був прав.
І я співають про нього мушу
Так, як ніколи не співав.
Народ не марно в свою душу
Про чайку його пісню взяв».*

«Ці слова мають особливу цінність. Вони належать великому Сосюрі. Вони написані в часи радянської цензури. Вони належать людині, яка народилася в Дебальцевому, на Донбасі. І хай хто лише заїкнеться, що та земля не наша, українська, коли вона народжувала таких велетнів українського духу!», – емоційно промовив Президент.

Петро Порошенко: «Мазепа став справжнім символом українського спротиву Росії».

Важко сказати про подію відкриття пам'ятника краще й потужніше, ніж це зробив Петро Порошенко у своїй палкій промові.

«Від Богдана до Івана не було гетьмана»... Цією приказкою українці ще за життя І. Мазепи визначали історичний масштаб його постаті. 22 роки міцною рукою він тримав булаву і поклав край сумнозвісній Руїні. Натомість імперія не шкодувала чорної фарби, аби спотворити його образ. Та це не завадило, а навпаки, допомогло Мазепі стати справжнім символом українського супротиву Росії, прапором нашого руху до незалежності – до тієї мети, яку І. Мазепа, йдучи попереду свого часу, усвідомив вже через 50 років після Переяслава», – такими словами розпочав свій виступ у Полтаві Президент. «Мазепинська ідея жевріла та палахкотіла протягом двохсот років. Вона знаходила нових і нових послідовників. Вона надзвичайно вплинула на творчість Кобзаря – Тараса Григоровича Шевченка. Вона сприяла відновленню державності України на початку минулого століття. Аж поки в українську політику не прийшов Симон Петлюра, слово «мазепинець» було іменем загальним для всіх, хто ставив собі за мету самостійну Україну; або просто щиро, і навіть без жодного політичного умислу, любив свій край та рідну українську мову. Петербург цим словом неначе таврував нас... Але українці, покоління за поколінням, надавали йому явно позитивного змісту. Минулого століття з'явилися ще такі почесні звання, як «петлюрівець» та «бандерівець». Дві з цих трьох дефініцій мають походження та коріння у вашому краї. Тут сталася найважливіша подія в біографії Івана Мазепи; тут народився та провів юнацькі роки Симон Петлюра», – звернувся лідер держави до мешканців Полтавського краю. Він висловив переконання, що, «пройшовши через багато років визвольної боротьби, нам треба повертатися до своєї української національної історії, будувати свій пантеон героїв, яких у нас дуже багато». П. Порошенко наголосив, що брак єдності неодноразово ставав для України фатальним: «Це більше, ніж очевидний висновок як із подій початку XVIII, так і XX століття. Я вже не раз цитував вірш авторства Івана Мазепи: «Чрез незгоду всі пропали, самі себе звоювали!». «Ой пожали б, якби однастайне стали», – писав про події 1708-1709 рр. Тарас Шевченко. Які мудрі слова, – як і все, що ним сказане. Головна мрія Івана Мазепи після закінчення Руїни – об'єднати Україну, подолати двогетьманство, зробити все, щоб Україна не залежала ані від Москви, ані від будь-кого іншого. Найкращим увічненням Мазепи є саме незалежна Україна. Вона робить очевидним і доконаним факт: наш Мазепа таки переміг! Хоч через брак єдності

ми програли Полтавську битву, заплатили за неї страшну ціну, кілька століть поневіряючись кривавими манівцями історії, ми виграли таки війну за самостійність!»

«У вирішальний момент, коли треба було обирати між вірністю чужому монархові чи своїй Вітчизні, між особистим комфортом та ризиком заради майбутнього країни, його вибір був на користь України. До речі, навіть права рука царя Петра Олександр Меншиков мусив визнати: «Понеже когда он сие учинил, то не для одной своей особы, но и всей ради Украины», – заявив Президент. «Мазепа вчинив так само, як Джордж Вашингтон, Симон Болівар чи Махатма Ганді. Для імперій, яким корилися їхні народи, вони всі були ясно, що «зрадниками», а для самих народів – борцями за свободу і незалежність, хоч і прийшли до неї різними шляхами. Замість російської анафеми Іванові Мазепі сьогодні належить справжня українська слава! Маємо оцінювати Мазепу лише в нашій українській системі координат. І європейській також. Не забуваймо: ще коли Петро I рубав для Росії вікно до Європи, Україна часів Мазепи ходила до Європи через двері. Саме тому сьогодні важливо раз і назавжди відновити історичну правду і берегти її як вагому складову нашої ідентичності. Ми більше ніколи не допустимо експансії радянсько-російської імперської ідеології в український простір. Тут вам не «русский мир», тут – український світ!», – підсумував Петро Порошенко.

Остаточну, юридичну крапку в багаторічній епопеї з пам'ятником Іванові Мазепі поставила Полтавська обласна рада, яка у 2017 р. своїм рішенням оголосила пам'ятник обласною комунальною власністю. Зокрема, Полтавське обласне об'єднання ВУТ «Провіта» передало його на баланс Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Джерела

1. Колектив авторів. Вікіпедія-Вільна енциклопедія / Кол. авторів, персоналії не вказано. – Стаття «Пам'ятник Івану Мазепі (Полтава).

2. Автора не вказано. Інтернет-видання «Полтава туристична»./ Автора не вказано. – Інформація «Пам'ятник загиблим українським козакам», гіперпосилання: http://www.tourism.poltava.ua/pamyatnyky/Pamyatnik_zagiblim_ukrainskim_kozakam/

3. Логвінов О., гром. адмін. сайту. Офіційний сайт Всеукраїнського фестивалю мистецтв «Мазепа-фест» / Логвінов О. – Адреса інформресурсу у мережі Інтернет: <http://mazepa-fest.org.ua>

4. Пустовіт С. П., журналіст. Державне інформаційне агентство «Укрінформ» / Пустовіт С. П. Інформація «У Полтаві відбулися «Мазе-

пинські читання», 23.06.2009, гіперпосилання https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/812787_poltav_vdbulisya_mazepinsk_chitannya_817922.html

5. Колектив авторів. Офіційний сайт Всеукраїнської громадсько-політичної газети «Зоря Полтавщини» / Колектив авторів. – Стаття «Виправданий історією»: 24 березня 2009 р., гіперпосилання: <http://www.zorya.poltava.ua/?p=1424>

6. Президент України у 2005–2010 рр. Ющенко В. А. / Президент України у 2005-2010 рр. Ющенко В. А. // Указ Президента України. – № 955/2007 «Про відзначення 300-річчя подій, пов'язаних з воєнно-політичним виступом гетьмана України Івана Мазепи та укладенням українсько-шведського союзу»: 9 жовтня 2007 р., офіційне інтернет-представництво Президента України, гіперпосилання <http://www.president.gov.ua/documents/9552007-6483>

7. Колектив авторів, персоналії не вказано. Вікіпедія-Вільна енциклопедія / Колектив авторів, персоналії не вказано – стаття «Білік Микола Ілліч (український скульптор)».

8. Коц О., журналіст, інтернет-версія газети «Комсомольська правда» / Коц О. // стаття «К 300-летию победы Петра I над шведами Украина снова решила переписать историю», 2010 р.

9. Джувага В., журналіст-фрілансер, історик, Всеукраїнський аналітичний сайт «Тексти» / Джувага В. – Стаття «Полтава: одна битва – два відзначення» від 30.06.2009 р.

10. Ісаєнко М., журналіст, Всеукраїнський аналітичний сайт «Тексти» / Ісаєнко М.: стаття «Зріз епохи. Епічна історія встановлення пам'ятника Мазепі в Полтаві. Сюжет втілювапаний у життя 11 років» від 01.06.2016 р., гіперпосилання http://texty.org.ua/pg/article/txts/read/68034/Zriz_jepohu_Jepichna_istorija_vstanovlenna_pamjatnyka_Mazepi?a_offset=

11. Кіпіані В., журналіст, редактор Інтернет-видання «Історична правда» / Кіпіані В. – Стаття «У Полтаві триває епопея з пам'ятником Мазепі» від 19.10.2015 р., гіперпосилання <http://www.istpravda.com.ua/short/2015/10/19/148639>.

12. Петрів О., кор. Всеукр. телеканалу «5 канал», офіційний сайт «5 каналу» / Петрів О., Орлова О. – Репортаж «Полтава не хоче встановлювати вже готовий пам'ятник Мазепі» від 18.01.2011 р., гіперпосилання: <https://www.5.ua/suspilstvo/poltava-ne-khoche-vstanovliuvaty-vzhe-hotovyipam-iatnyk-mazepi-reportazh-37687.html>

13. Президент України Порошенко П. А. / Порошенко П. А. Виступ під час відкриття пам'ятника Гетьману України Івану Мазепі у Полтаві. – 7 травня 2016 р., офіційне інтернет-представництво Президента України, гіперпосилання: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chas-vidkrittya-pamyatnika-getmanu-ukr-37071>

14. Президент України Порошенко П. А. / Порошенко П. А. – Указ № 168 «Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Конституції України»: 28 червня 2017 р., офіційне інтернет-представництво Президента України, гіперпосилання: <http://www.president.gov.ua/documents/1682017-22090>

15. Автор не вказаний, Інформаційне агентство «Полтава» / Інформація: «Розлучена російська депутатка назвала відкриття пам'ятника Мазепі зрадою Порошенка» від 08 травня, гіперпосилання: <http://poltava.today/uk/news/show/11265>

16. Шебеліст С., журналіст, викладач ПНПУ, агенція «Zaxid.net» / Шебеліст С., стаття «Полтавська Мазепіана. Історична пам'ять як поле битви» від 19 жовтня 2015 р., гіперпосилання: https://zaxid.net/poltavska_mazepiana_n1369748

17. Прес-служба Полтавської обласної державної адміністрації, офіційний сайт Полтавської ОДА / Стаття: Петро Порошенко, разом із Патріархом Філаретом відкрили у Полтаві пам'ятник Івану Мазепі від 7 травня 2016 р., гіперпосилання: <http://www.adm-pl.gov.ua/news/petro-poroshenko-razom-iz-patriarhom-filaretom-vidkrili-u-poltavi-pamyatnik-ivanu-mazepi>

18. Автор не вказаний, Всеукраїнський аналітичний сайт «Тексти» / Інформація: «Перемога. Нарешті пам'ятник Мазепі у Полтаві. Народ святкує!» від 14.10.2015., гіперпосилання http://texty.org.ua/pg/news/textynewseditor/read/62511/Peremoga_Nareshti_pamjatnyk_Mazepiu_Poltavi_Narod

19. Прес-центр Полтавського обласного об'єднання ВУТ «Просвіта», Логвінов О.; громадський адміністратор сайту, офіційний сайт Полтавського обласного об'єднання ВУТ / Прес-центр Полтавського обласного об'єднання ВУТ «Просвіта», Логвінов О. – інформація «Публічний звіт Полтавського обласного товариства «Просвіта» про всеукраїнський збір коштів на спорудження пам'ятника великому гетьману України Іванові Мазепі у м. Полтава. Прізвища жертводавців із зазначенням суми», 25 квітня 2016 р., гіперпосилання: <http://www.prosvita.poltava.ua/?p=1889>

20. Прес-служба Полтавської міської ради, офіційний сайт Полтавської міської ради та виконавчого комітету / Прес-служба Полтавської міської ради-інформація «Із п'ятого пленарного засідання другої сесії Полтавської міської ради сьомого скликання: про надання згоди на розміщення пам'ятника гетьману Іванові Мазепі» від 26.02.2016 р.: <http://www.rada-poltava.gov.ua/news/37930493/>

Oleh Pustovhar

NON-EASY WAY TO FINDING HISTORIC TRUTH

Concerning the erection a monument to Ivan Mazepa in Poltava.

Keywords: *Ivan Mazepa, "Prosvita", monument, Mykola Kulchynskiy.*

ЗНАХІДКА НОЖА З КРЕМЕНЮ ІЗ с. ЖУКИ

Про доволі рідкісну археологічну знахідку з Поворскля, виявлену в с. Жуки Полтавського району і передану до збірки Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Ключові слова: знаряддя з кременю, епоха енеоліту-бронзи, с. Жуки, Поворскля, Полузир'я.

В археологічній колекції Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського з 2009 р. зберігається археологічна знахідка доби міді – раннього бронзового віку – ножоподібна пластина з кременю із с. Жуки Полтавського району [9]. З метою введення інформації про цю знахідку до наукового обігу саме і з'явилася ця публікація.

Виразний артефакт знайшла мешканка села Алла Анатоліївна Лавриненко – старший науковий співробітник Полтавського краєзнавчого музею, історик за освітою і краєзнавець за покликанням. Знахідка трапилася випадково навесні 2008 р. на присадибній ділянці В. А. Яремченка, невдовзі була передана до науково-дослідного експозиційного відділу археології обласного музею.

Місцезнаходження знаряддя з кременю локалізується у північно-західній частині села вираженим у рельєфі вододілом двох струмків – Жуківського (Нетечі) і безіменного, лівих притоків р. Полузир'я, правої притоки р. Ворскла. Ця місцевість є хвилястою плакорною рівниною плато Ворскли і Полузир'я. У далекому минулому правий берег Ворскли займав величезний праліс, від якого на сьогодні збереглися окремі лісові масиви навкруги Полтави (Диканський, Яківчанський, Тахтаулівський, Росошанський та ін.), поряд із яким та на сусідніх степових ділянках, очевидно, і мешкали племена доби енеоліту – бронзового віку IV – II тис. до н. е.

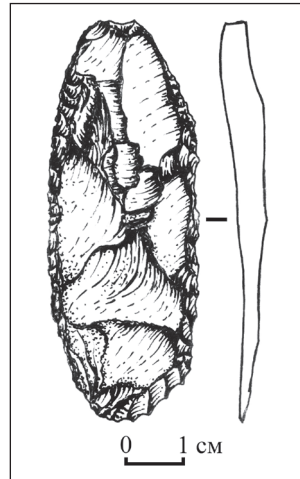

Рис. Ніж. Кремень.
Жуки, с., Лісова вул., 8.
Знахідка
А. А. Лавріненко, 2008.

Знаряддя виготовлене з напівпрозорого високоякісного кременю темносірого кольору на видовженій широкій пластині трапецієподібної форми, в перетині зі слабковигнутим профілем. Лезо двостороннє (займає 9/10 периметру). Бічні крайки оброблені напівкрутою, поширеною, високою паралельною загострюючою ретушшю, а кінець – сплющуючою. Спинка неправильно огранована. Є сліди використання у вигляді дрібних епізодичних плоских фасеток на черевці виробу. Розміри: довжина – 6,7 см; ширина – 2,5 см; товщина – 0,5 см (рис.).

На думку Д. Я. Телегіна, подібні вироби є характерними знаряддями середньостогівської культури мідного віку (друга половина – кінець IV тис. до н. е. [6, с. 68–69]. Це, передусім, ножоподібні пластини з ряду подніпровських поселень. Наприклад, на Дерев'янському поселенні (Кіровоградська обл.) ножів, виготовлених з пластин середніх розмірів довжиною 6 – 9 см, виявлено 94 екземпляри [6, с. 57, 58, 68, рис. 34; 35: 1]. Зразок знаряддя, дуже схожого на жуківський виріб, походить із могильника поблизу с. Петро-Свистунового в Надпоріжжі [6, с. 9, рис. 4: 5]. Подібні екземпляри, але більші за розмірами, було знайдено в неолітичному шарі поселення поблизу с. Олександрії на Осколі [6, с. 18, рис. 7: 1, 2].

Потрібно зауважити, що такі вироби відомі й для більш ранньої неолітичної дніпро-донецької спільності племен, що мала поширення в V – III тис. до н. е. у Подніпров'ї і, зокрема, відома за матеріалами поселень черкаської культури на території Полтавської обл. [5, с. 84]. Виріб з кременю із Жуків схожий на знаряддя праці, що походить з Лисої Гори [5, с. 57, рис. 16: 6]. Хоча більш подібними до жуківського знаряддя є крем'яні ножі з поховань за обрядом трупоспалення пізнього етапу середньодніпровської археологічної культури раннього бронзового віку поблизу с. Ходосовичі [1, с. 40–42, рис. 28: 4] та з найбільш пізнього могильника цієї культури, дослідженого поблизу с. Стрелиця, що датується серединою II тис. до н. е. [1, с. 90–91, рис. 54: 4]. Схожі знахідки є й у поховальних комплексах катакомбної культурно-історичної спільноти фіналу ранньої – початку середньої бронзи [4, с. 23–28, рис. 6]. На думку дослідників, у цих племен використання крем'яних ножів було пов'язане передусім із основним видом господарства – скотарством.

Таким чином, за наведеними описом і характеристиками, виріб з кременю із Жуків можна атрибутувати як ніж – різальне знаряддя епохи неоліту – бронзового віку [8, с. 12–13, 35, рис. 17: 14].

Відомо, що у зазначений період ножоподібні пластини всіх розмірів слугували напівфабрикатами для виготовлення різно-

манітних знарядь праці і предметів озброєння. З крем'яних пластин великих і середніх розмірів, довжиною від 5 до 10–15 см, виготовлялися ріжучі інструменти – здебільшого ножі. Знаряддя з обох широких площин вкривалося численними формуючими сколами (пласка ретуш), бокові сторони підправлялися також ретушшю. Один кінець виробу часто загострювався, зрідка – заокруглювався. При використанні ножі трималися просто в руці, а, можливо, руків'я до них обмотувалось ликою або шкірою чи кріпилось у дерев'яній, кістяній або роговій основі [4, с. 24; 5, с. 144].

Переважає більшість ножів, що слугували найнеобхіднішою у побуті категорією знарядь праці, використовувалася для різання різних органічних матеріалів, обробки деревини, а також, мабуть, для перепилювання тонких палиць і зрізання рослин [5, с. 144].

До того ж, крем'яні ножі доби енеоліту-бронзи використовували і в ритуальній практиці з культовою метою, насамперед, у поховальному обряді. Наприклад, ножі середньостогівської культури виявлені майже в усіх поховальних комплексах. У більшості могил відзначено покладання ножів як знарядь праці разом із прикрасами та посудом [3, с. 105].

На думку деяких дослідників, ножі, виготовлені з кременю чи з подібних гірських порід (кварциту, обсидіану тощо), могли використовувати з культовою метою, застосовуючи їх в обряді жертвоприношення [3, с. 105]. Дуже показовим є культовий комплекс зрубного поселення Усове Озеро в середній течії Сіверського Дінця. Там, на спеціальному узвишші було влаштовано вимостку з кісток великої рогатої худоби та коней, у центрі якої знаходилися два крем'яні ножі й уламок точильного каменю. Один із ножів дуже подібний до жуківського [3, с. 107, 108, рис. 4: 1].

Достеменно невідомо, коли саме знайдений у Жуках крем'яний виріб потрапив до Поворскля. Можемо лише припустити, що цей артефакт походить або з території досі невідомого науковцям поселення, або ж зі зруйнованого оранкою поховання. Потрібно зауважити, що поряд із місцем знахідки знаряддя та в окрузі інших археологічних артефактів на сьогодні не виявлено. Тому, вірогідніше за все, ніж було просто загублено власником із невідомих нам причин.

Зазначимо, що у випадку із жуківським ножем, досить важко визначитися із культурною приналежністю знахідки через відсутність супутніх археологічних матеріалів. Також потрібно зауважити, що знахідки крем'яних виробів саме такого типу серед матеріалів доби енеоліту-бронзи на території Полтавщини поодинокі [2, с. 224–225].

Таким чином, крем'яний ніж із с. Жуки є досить рідкісною знахідкою на території нашого краю і, безперечно, доповнює уявлення науковців щодо поширення старожитностей епохи енеоліту – бронзи на межі Середнього та Нижнього Поворскля зокрема, а також на території Лівобережжя Середнього Подніпров'я взагалі.

Література

1. Артеменко И. И. Племена Верхнего и Среднего Поднепровья в эпоху бронзы / И. И. Артеменко; ИА АН СССР. – М.: Наука, 1967. – 135 с.
2. Касьян В. В. Енеолітичний крем'яний ніж із Пулинців / Віталій Касьян // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / УК ПОДА; ПКМ. – Полтава: Полтавський літератор, 2010. – Вип. V. – С. 224–225.
3. Разумов С. М. Ритуальні ножі доби бронзи (за матеріалами Надчорномор'я) / С. М. Разумов // Археологія. – К., 2005. – № 2. – С. 105–110.
4. Ремесло епохи енеоліта-бронзи на Україні: сб. науч. тр. / ИА АН Украины; [отв. ред. И. Т. Черняков]. – К.: Наукова думка, 1994. – 187 с.
5. Телегін Д. Я. Дніпро-донецька культура (до історії населення епохи неоліту-раннього металу півдня Східної Європи) / Д. Я. Телегін; АН УРСР, Ін-т археол. – К.: Наукова думка, 1968. – 258 с.
6. Телегін Д. Я. Середньостогівська культура епохи міді / Д. Я. Телегін; АН УРСР, Ін-т археол. – К.: Наукова думка, 1973. – 169 с.
7. Телегін Д. Я. Среднеостоговская и Новоданиловская культуры энеолита Азово-Черноморского района / Телегін Д. Я., Нечитайло А. Л., Потехина И. Д., Панченко Ю. В. – Луганск, 2001.
8. Шестаков И. А. Изделия из кремня периода верхнего палеолита – энеолита как музейные предметы. Вопросы научного описания (Методическое пособие) / И. А. Шестаков. – Луганск: Луган. ОКМ, 2000. – 55 с.
9. Яремченко В. До історії села Жуки Полтавського району / Віталій Яремченко // Полтавський краєзнавчий музей. Маловідомі сторінки історії, музеєзнавство, охорона пам'яток: зб. наук. ст. / УК ПОДА; ПКМ. – Полтава: Полтавський літератор, 2010. – Вип. V. – С. 301–315.

Iryna Melnykova

SILICIUM KNIFE FINDING IN ZHUKY VILLAGE

Concerning rare archaeological finding in the Vorskla River area, found in Zhuky village Poltava region, and given to the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum collection.

Keywords: *instrument of silicium, the Eneolithic-Bronze Age, Zhuky village, the Vorskla River area, Poluzirya.*

НОВІ ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ В ОКОЛИЦЯХ с. ЖУКИ

У роботі репрезентовані результати археологічних розвідок навколо с. Жуки Полтавського району, проведених у 2008 р. Основними об'єктами досліджень стали селища скіфського часу. Порівняння їх топографічного розміщення в хронологічному аспекті надає нові та цікаві матеріали для вивчення старожитностей скіфської доби.

Ключові слова: Жуки, скіфський час, археологічні об'єкти, селище.

У 2008 р. автором були проведені суцільні обстеження невеликої ділянки на території Тахтаулівської сільської ради Полтавського району Полтавської області, перш за все – в околицях с. Жуки, населеного пункту, що пов'язаний з ім'ям найвидатнішого українського дітописця Самійла Величка. Їх результатом стало відкриття низки нових пам'яток – перш за все, поселенських. Введення їх до наукового обігу у вказаному контексті є не лише археологічно доцільним, а й цікавим у рамках розширення кількісно-якісного переліку найдавніших старожитностей в околицях історичного села, залучення їх потенціалу для туристичної привабливості об'єктів культурної спадщини приполтавських околиць.

Не зважаючи на сусідство земель сільської ради з територією м. Полтава та доволі значні розвідки на території району, ця територія тривалий час залишалася білою плямою для мікрорегіону. Так, у «Довіднику» про археологічні пам'ятки Полтавщини 1982 р. поблизу сіл Жуки і Тахтаулове не фігурує жодного об'єкту археології [1].

Незначно збагатилася кількість археологічних об'єктів і в наступному. Так, по течії «Побиванського» струмка, в його верхів'ї, було відоме, наприклад, селище черняхівської культури та зрубного часу (частково в межах с. Тахтаулове, більшою мірою – на землях м. Полтава), нижче в його течії – кілька скіфських та пеньківських місцезнаходжень [2, арк. 17-19, рис. 39; 3, с. 76; 4, с. 55, 56–57, 59–63; 5, арк. 18; 6, арк. 36–38]. В околицях сс. Жуки і Тахтаулове в різні часи було знайдено дві кам'яні сокири епохи ранньої бронзи, що, напевне, походили зі зруйнованих курганів [4, с. 55, 56, мал. 3; 7, с. 10; 8, с. 30–32, рис. 27; 9]. На цьому й завершується

Рис. 1. Жуки, с. Схема об'єктів археології в околицях села.

археологічна та історіографічна «картина» мікрорегіону.

Серед обстежених у 2008 р. об'єктів – ряд поселень, кілька місцезнаходжень, курган та рештки садиби Нового часу (рис. 1).

1. **Жуки I/2008.** *Селище скіфської доби.* Знаходиться на землях Тахтаулівської сільської ради Полтавського району, за межами населених пунктів, за 1,55 – 2,10 км на захід – північний захід від сучасної північно-західної окраїни с. Жуки, на північ від автошляху, що веде з с. Жуки до дачного товариства. Географічні координати центральної частини (датум SK 42): 49°41'13.9376" пн. ш. і 34°28'19.9096" сх. д. (золь-

ник № 9). Природо-ландшафтне розташування об'єкту характеризується його розміщенням на схилі мису, утвореного злиттям безіменного струмка (сезонно обводненої балки), що тече балкою Криничкою (ліва притока р. Полузір'я) та власне р. Полузір'ям, безпосередньо на мису корінної тераси лівого берега у верхів'ї останньої (рис. 1:1).

Селище розташоване на досить пологій частині нижньої ділянки мису корінної тераси, неподалік урвища схилу. Виражене, перш за все, плямами зольників, окремі з яких досить добре помітні на поверхні. У 2008 р. їх було виявлено щонайменше 7 (№№ 1-7), що зафіксовано на тогочасному плані (обстеження супроводжувалися несприятливими умовами для проведення розвідок, як то високорослі насадження, погані погодні умови тощо).

Пізніше, з використанням методів ВАР [10], кількість попельищ була попередньо збільшена до 16, а площа поселення дещо розширена на захід (рис. 2). На космо-аерофотознімках було відзначено 6 (№№ 17–22) суглинистих-? плям, походження яких та приналежність решткам селища ще потребує уточнення (розорані насипи курганів-?, рештки споруд-? тощо).

Висота зольників №№ 1–7 – від 0,7 до 0,3 м, досить великих попельищ немає, лише кілька добре виражених за рельєфними ознаками, більшість інших були помітні лише за плямами. Вони позначені на поверхні сіро-попелястим, більш світлішим, порівняно

із навколишнім, кольором ґрунту, а також значним збільшенням концентрації знахідок, у порівнянні з навколишньою міжзольничною територією. За межами зольників культурні рештки досить розсіяні, тому площу пам'ятки варто встановлювати саме за концентрацією попелищ.

Щоправда, кількість та інтенсивність знахідок навіть на попелищах значно поступається іншим поселенням Поворскля з переважанням більш ранніх матеріалів. Досить небагатим є на культурні рештки і міжзольничний простір.

Поруч із зольником № 4, за 20 м на схід від його краю, з метою встановлення наявності культурних нашарувань, було закладено шурф, де простежено таку стратиграфічну картину:

- 0–0,33 м – орний шар з численними матеріальними знахідками скіфського часу;
- 0,33–0,50 м – похований чорнозем, з нечисленними матеріалами скіфської доби;
- 0,50 м і глибше – стерильний сіро-жовтий суглинок–передматерик.

За слабкої виразності культурного шару поза межами попелищ один з шурфів було закладено на зольнику № 4, на рівній відстані між його центром та краєм. Була встановлена наступна стратиграфічна ситуація:

- 0–0,33 м – орний шар, з численними матеріальними знахідками скіфського часу;
- 0,33–1,00 м – насичений матеріалами скіфського часу, попелистими включеннями, шматками обмазки культурний шар, мішаний суглинковий чорнозем;
- 1,00–1,10 – похований чорнозем, з окремими знахідками скіфського часу;
- 1,10 м і глибше – стерильний сіро-жовтий суглинок, передматерик.

Отже, «попелищний» характер цих об'єктів є беззаперечним.

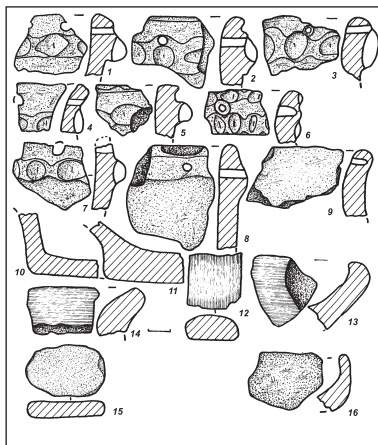

Рис. 3. Селище Жуки I.
Знахідки. Кераміка.

Майже вся площа об'єкту археології розорюється, лише північний край залужений. На захід від зольника № 1 розміщений невеликий еродований вибалок, позбавлений культурних решток, що був раніше сприйнятий за межу селища. Як показує дослідження аеро-космознімків західніше від нього, певно, розміщено ще кілька попелищ (№№ 12–16), що були враховані наразі при окресленні нового плану.

Таким чином, на сьогодні площу селища можна встановити (разом із попелищами, виявленими методами ВАР) у межах 710 (по вісі ПдЗх–ПнСх) x 490 (ПнЗх–ПдСх) м, тобто бл. 18,4 га. Сюди не включена невелика частина на північ від розораної площі, край схилу, що задернована. Тут також траплялися поодинокі знахідки ліпної кераміки в оголеннях. Звісно, більш точна конфігурація селища може бути окреслена лише після проведення детальних обстежень.

Колекція знахідок з території селища доволі виразна і представлена майже виключно матеріалами скіфського часу (лише 1 фрагмент належить кераміці черняхівської культури). Серед кухонного посуду абсолютно переважають уламки горщиків, переважно профільованих форм; наявне лише одне вінце від банкоподібної посудини. Тип орнаменту – наліпні валики нижче зрізу, додатково оздоблені пальцево-нігтьовими зачіпами, а також проколами над валиком та по ньому, зрідка – з перлинами-негативами (рис. 3:1–9).

Добірка уламків столового чорнолискованого посуду представлена двома фрагментами верхніх країв корчаг, вінцем миски, уламком ручки черпака чи кухля (рис. 3:12–14). Якість лискування поверхні столового посуду з території селища, у порівнянні зі зразками з інших пам'яток ранньоскіфського часу Поворскля, доволі невелика, але наявність такого типу посуду, притому, в доволі значній кількості, дозволяє скоригувати датування пам'ятки від кінця ранньоскіфського до початку середньоскіфського часу.

Серед античних фрагментів – лише один уламок рожевогляняної амфори. Індивідуальні знахідки нечисленні, що пов'язано із порівняно незначним часом, проведеним за зборами підйомних матеріалів. Це – уламок мініатюрної глиняної ліпної (технологічної чи ритуальної) посудинки та овальний гральний крем'яч-буц, виточений зі стінки кухонного горщика (рис. 3:15–16).

Пункт Жуки I/2008 – нововиявлений об'єкт археології, селище скіфського часу. Наявні ознаки (незначна потужність культурних решток та розмірів попелищ, досить невисока якість лискування столового посуду) дозволяють припустити можливість

датування селища в межах кінця ранньоскіфського – початку середньоскіфського часу.

2. **Жуки II/2008.** Селище скіфського часу. Знаходиться на землях Тахтаулівської сільської ради Полтавського району, за межами населених пунктів, за 0,62–1,10 км на захід від сучасної західної окраїни с. Жуки (району автотраси), на південь від автошляху, що веде з с. Жуки до дачного товариства. Географічні координати умовно центральної частини (datum SK 42): 49°40'43.9097" пн. ш., 34°28'59.5340" сх. д. (зольник № 1). Природо-ландшафтне розташування об'єкту характеризується його розміщенням на пологому схилі плато корінної тераси лівого берега у верхів'ї р. Полузір'я (рис. 1:2).

Рельєф поверхні території, зайнятої селищем, – ділянка рівнинного схилу, лише із західного боку, в меридіональному напрямку, паралельно огорожі військової частини, пролягає неглибокий денудований вибалок, по краях якого також доволі часто траплялися матеріальні рештки скіфського часу. Зі сходу селище обмежене полотном автодороги.

Виражене, перш за все, за матеріальними культурними залишками у вигляді фрагментів посуду, зрідка – кісток тварин тощо. Умови обстеження добрі, тому вдалося досить чітко встановити межі поширення знахідок, а також виявити єдине у складі цього поселенського об'єкту «попелище» (рис. 4:2). Останнє ледь виражене в рельєфі і більше за підвищеною концентрацією кількості знахідок на ньому, ледве – за світлішим кольором поверхні. Цей об'єкт лише нагадує своїм виглядом «зольник». До речі, його навіть не помітно на аеро-космоснімках.

Висота «попелища» – до 0,3 м, діаметр також незначний, 13–17 м. На території відзначено ще кілька скупчень матеріальних решток. Вся площа об'єкту розорується. Загальна кількість під-

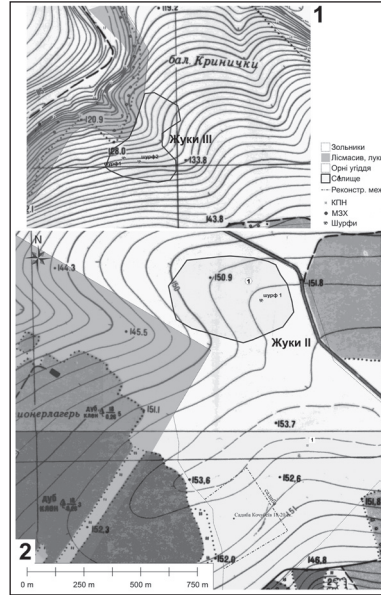

Рис. 4. Селище Жуки III (1), Жуки II та місце розміщення садиби кн. Кочубеїв (2). Плани.

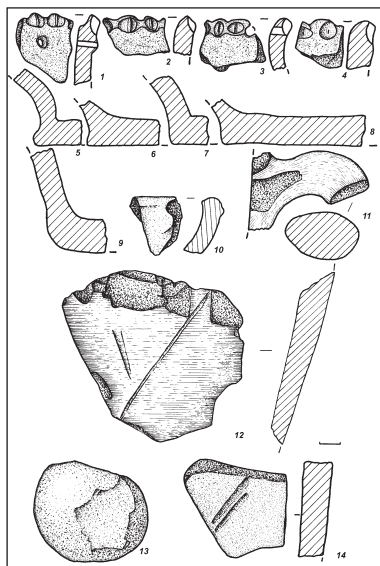

Рис. 5. Селище Жуки II. Знахідки. Кераміка (1-12), камінь (13-14).

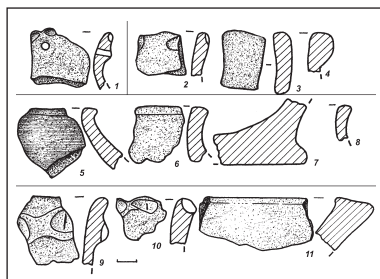

Рис. 6. Жуки III. Знахідки з селища (2-4) та окремих місцезнаходжень (1, 5-11). Кераміка.

йомних матеріалів на поверхні, у порівнянні, менша від попереднього пункту.

Природно виокремлені межі селища майже відсутні: описаний вибалок не є межею поширення культурних нашарувань. Останні більш інтенсивні зі східного боку, у зоні навколо «попелища». Неподалік, за 40-50 м на південний схід, було закладено шурф, що представив таку стратиграфічну ситуацію:

- 0-0,30 м - орний шар з численними матеріальними скіфського часу;

- 0,30-0,40 м - рештки культурного шару і похований чорнозем, з матеріалами скіфської доби;

- 0,40 м і глибше - стерильний сіро-жовтий суглинок, передма-терик.

Отже, культурні нашарування у східній частині селища є незначними, ще менш виражені вони, певно, на інших ділянках. Центральна частина не відзначається великою кількістю підйомних матеріалів. Цікавими є результати обстежень його західної третини. Тут у великій кількості траплялися уламки амфорного бою, що в окремих місцях представлені навіть більш кількісно, ніж ліпна кераміка. Зачистка ого-

лення на цьому місці зафіксувала культурні нашарування лише в межах орного шару. Таким чином, на сьогодні площу селища можна встановити у межах 365 (по осі ПнЗх-ПдСх) x 330 (ПнСх-ПдЗх) м, тобто бл. 6,8 га.

Знахідки з території селища представлені матеріалами скіфського часу. Серед зразків кухонного посуду абсолютно перева-

жають уламки горщиків, переважно профільованих форм. Тип орнаменту на них відмінний від попереднього пункту: тут присутні пальцево-нігтьові заціпи зовнішнього краю по зрізу, що зазвичай додатково оздоблені наскрізними проколами. Валикові наліпи майже відсутні. Денна частина однієї з таких посудин має сліди відбитків зернівок (проса-?) (рис. 5:1–9).

Важливою ознакою для датування селища пізньоскіфським часом є повна відсутність чорнолискованого столового посуду. Навіть одне знайдене вінце миски з бортиком має шерехату поверхню (рис. 5:10).

З поселення походить порівняно велика добірка уламків імпортного посуду. Розподіляється вона на два типи. Перший – це фрагменти червоноглиняних амфор, з добре заглаженими, місцями до лиску, поверхнями, майже без домішок у тісті. До цього ж типу належить фрагмент стінки з основою овальної у перетині ручки рожевоглиняної амфори. Другий – рожево- чи сіроглиняні уламки, зі значними домішками дрібнозернистих блискіток піску та вапнякових включень (рис. 5:11–12).

До числа індивідуальних знахідок відноситься два уламки виробів з каменю: округлого кварцитового перкуратора чи розтирача та пісковикового шліфувального каменю з рівними паралельними гранями, що має сліди спрацьованості (рис. 5:13–14).

Пункт Жуки II/2008 – нововиявлений об'єкт археології, селище скіфського часу. Найвні ознаки (відсутність валикової орнаментатії кухонних посудин, чорнолискованого столового посуду, насипів попелищ, слабка насиченість шару, велика кількість амфорного матеріалу, нетипові топографічні умови розміщення пам'ятки) відрізняють її від інших, переважно ранньоскіфських поселень, і дозволяють припустити можливість датування селища в межах пізньоскіфського часу.

3. Жуки III/2008. Селище скіфського часу. Знаходиться на землях Тахтаулівської сільської ради Полтавського району, за межами населених пунктів, за 0,62–0,75 км на північний захід від сучасної північно-західної окраїни с. Жуки, на північ від автошляху, що веде з с. Жуки до дачного товариства. Географічні координати умовно центральної частини (датум SK 42): 49°41'0.7785" пн. ш., 49°41'0.7785" сх. д. (шурф № 1). Природо-ландшафтне розташування об'єкту характеризується його розміщенням на пологому схилі плато корінної тераси лівого берега безіменного струмка (сезонно обводненої балки), що тече балкою Криничкою [11] і лівою притокою р. Полузир'я (рис.1:3).

Рельєф поверхні території, зайнятої селищем, – ділянка пологого схилу, розрізаного навпіл сучасною ерозійною улоговиною, що розподіляє поселення на дві частини – південну і північну. З північного заходу межа поселення встановлена вздовж краю задернованого урвища. Вся територія селища розорюється.

Виражене виключно за матеріальними культурними рештками у вигляді фрагментів посуду, зрідка – кісток тварин тощо. Умови обстеження добрі, тому вдалося встановити межі поширення знахідок. «Попелища» і навіть суглинкові плями, скупчення кераміки тут відсутні. Загальна кількість підйомних матеріалів на поверхні незначна. У південно-західній частині селища траплялися культурні рештки новітнього часу (рис. 4:7).

Речові знахідки виявлені більшою мірою у південній, найширшій частині, в невеликій кількості – у північній, що розподілені вибалком. В останньому, до речі, також у невеликій кількості наявні культурні рештки.

У південній частині селища, з метою встановлення наявності культурних нашарувань, на відстані близько 40 м один від одного, було закладено два шурфи, котрі дали однакову стратиграфічну картину:

- 0–0,30 м – орний шар з численними матеріальними знахідками скіфського часу;
- 0,30–0,40 м – похований чорнозем з нечисленними матеріалами скіфської епохи;
- 0,40 м і глибше – стерильний сіро-жовтий суглинок, передматерик.

Як помітно, культурні нашарування в цій частині (з найбільшим насиченням матеріалами на поверхні) обмежуються орним шаром. Таким чином, на сьогодні площу селища можна встановити у межах 245 (по вісі Пн–Пд) x 190 (Зх–Сх) м, тобто бл. 3,2 га.

Знахідки з території селища представлені винятково матеріалами скіфського часу. Найбільш представницькою є добірка фрагментів посуду з шерехатою поверхнею, переважно горщиків типу, прикрашених по краю зрізів пальцево-нігтьовими защипами. Визначально, що уламків столового чорнолискованого посуду, як і у випадку з пунктом Жуки II, не трапилося взагалі.

Значна частина матеріалів скіфського часу представлена амфорним боєм. Усі зібрані уламки належать рожевоглиняним посудинам, зі включенням блискіток дрібнозернистого піску. Один з уламків вкритий іззовні шаром білого ангобу чи фарби, ще один – вінце з комірцевим потовщенням краю (рис. 6:2–4).

Пункт Жуки III/2008 – нововиявлений об'єкт археології, селище скіфського часу. Наявні ознаки, аналогічні для попередньо описаного пункту, дозволяють припустити можливість датування селища у межах пізньоскіфського часу.

4. **Жуки, с. Курган 1/2008.** Знаходиться на землях Тахтаулівської сільської ради Полтавського району, за межами населених пунктів, за 3,09 км на захід – північний захід (азимут 300°) від сучасної північно-західної окраїни с. Жуки, на південний захід від дачного товариства. Географічні координати умовного центру (датум SK 42): 49°41'43.6373" пн. ш., 34°27'30.2202" сх. д. Природо-ландшафтне розташування об'єкта характеризується його розміщенням на краю схилу вододільного плато корінної тераси лівого берега р. Полузир'я, правобічної притоки р. Ворскла лівобережного басейну р. Дніпро, та її лівої притоки, що тече балкою Козяк (Козак) (рис.1:4).

Насип кургану значиться на військово-топографічних картах видань кінця 1850-х рр. – 1918 р. [12–13]. Як точка абсолютної висоти зі значенням 139,2 м вказаний на дрібномасштабній мапі 2-ї пол. XX ст. [11].

Розорюється, висота 0,70 м, діаметр 24 м. Знахідки відсутні.

Курган є нововиявленим об'єктом археології.

Окремі місцезнаходження (№№ 5-8) поблизу с. Жуки вказують на залучення навколишніх територій до господарської діяльності населення різних часів, перш за все – за скіфської доби. Шурфуванням тут встановлена відсутність культурних нашарувань, оглядом – мала кількість розпорошених матеріалів. Тож відсутність об'єкту охорони не дозволяє віднести ці пункти до археологічних об'єктів. Але їх опис все ж має бути цікавим для встановлення загальної картини розселення племен раннього залізного віку.

5. **Місцезнаходження I/2008.** Виявлене на краю схилу лівого берега загаченого яру – правої притоки Побиванського струмка, що бере початок з с. Тахтаулове, на північ від решток МТФ. Тут на площі понад 450 x 50 м було виявлено місцезнаходження матеріалів трьох культурно-хронологічних груп. Перша з них – нечисленна добірка кераміки скіфського часу, друга, більша, – уламки посуду ранньослов'янського (пеньківського-?) типу, з домішками крупнозернистого товченого шамоту та хропуватою поверхнею. Два уламки належать кухонній тарі черняхівського часу (рис. 6: 5-8).

Певно, це місцезнаходження – сліди господарської зони навколишніх селищ вказаних епох. Не виключено, що на протилежно-

му забудованому боці ставка та яру, що не обстежувався, знаходиться ще не відкрите поселення ранньослов'янського часу.

6. *Місцезнаходження II/2008*. Виявлене на краю лівого берега Побиванського струмка, на захід від ґрунтової грейдованої дороги з с. Жуки на с-ще Івонченці у межах м. Полтави, за 0,30 на південний захід від с. Жуки.

На площі бл. 200 x 30 м траплялися поодинокі фрагменти кераміки скіфського часу і пізньосередньовічної епохи. Серед перших можна виділити вінце горщика, прикрашеного пальцево-нігтьовими защипами краю та проколами нижче нього, й уламок стінки рожевоглиняної античної амфори (рис. 6:1).

Указане місцезнаходження можна ототожнити із описуваним І. М. Кулатовою та О. Б. Супруненьком місцезнаходженням (рештками селища скіфського часу - ?) Тахтаулове I «за 0,20 км на південь-південний схід від села Тахтаулове (західна окраїна), на мису лівого берега струмка, ... на ріллі, площею 0,50 га (40–50 x 100 м)» [2, арк. 18, рис. 39; 4, с. 55, рис. 1:3; 7, с. 14].

7. *Місцезнаходження III/2008 «Івонченці I»*. Виявлене за 0,35 км на південь від південно-центральної частини с. Жуки, на мису, утвореному лівим берегом струмка Побиванського та його лівої притоки. По інший бік балки розміщене місцезнаходження Жуки II. Тут, на площі близько 50 x 30 м, траплялися фрагменти кераміки скіфського часу, у т. ч. два вінця горщиків: із наліпним валиком, прикрашеним защипами, та защипами по краю, а також вінцева частина кухонної миски із шерехатою поверхнею (рис. 6:9–11).

8. *Місцезнаходження IV/2008 «Івонченці II»*. На розораній поверхні, край схилу правого берега заводненого яру – лівої притоки Побиванського струмка, за 0,30 км на північ від північно-західної окраїни селища Івонченці в межах м. Полтави, виявлено місцезнаходження скіфського та Нового часу.

9. *Жуки, с. Рештки садиби кн. Кочубеїв XVIII – поч. XX ст.* Одним із місцевих мешканців вказане місце розташування у XVIII – XIX ст. садиби кн. Кочубеїв (відоме за переказами старожилів). Під час обстежень встановлено, що дійсно, поблизу західної околиці с. Жуки, біля південно-східного краю кол. військової частини, розташований зазначений об'єкт Нового часу (рис. 1:9).

У цій частині знаходяться курганоподібні підвищення (не менше п'яти), висотою від 1,00 до 0,50 м. Останні відзначаються на поверхні величезною кількістю матеріальних решток пізньосередньовічного та новітнього часу, а саме: численними битими цеглинами, фрагментами кераміки XVIII – поч. XX ст. Певно, ці пагорби є ні чим іншим, як рештками будівель садиби-еко-

номії кн. В. С. Кочубея (рис. 4:2) [14, с. 901]. Наявні дані про обстеження решток економії 1993 р. науковими співробітниками ЦОДПА [15, с. 10].

Споруди останньої, до речі, показані на мапі сер. XIX ст. [12] (рис. 7:1). Дуже добре рештки економії помітні на аеро-космознімках: тут відзначається найбільший окремішній курганоподібний насип, південніше якого – виразні сліди фундаменту під прямокутної споруди (рис. 4:2; 7:2).

Також було перевірено кілька об'єктів, що позначені на мапах як насипи курганів, але останніми не виявилися (іншого походження чи вже повністю зруйновані, без об'єкту охорони). Такими є, наприклад, триангуляційний пункт на висоті 153,2 м у західній частині земель сільської ради, 8-ми метровий! «курган» на території кол. військової частини [16] та «курган в кар'єрі» біля сіл Тахтаулове – Івонченці [17], виключений після наступних розвідок (разом з О. Б. Супруненьком) і насип у с. Жуки, що фігурував у одному з дослідницьких звітів [18, арк. 11, рис. 16], проте, виявився насипом сміття поч. XX ст.

Зазначений невеликий перелік нових археологічних об'єктів поблизу с. Жуків розширює спектр знань про найдавнішу історію земель населеного пункту.

Також ці обстеження зазначених археологічних об'єктів скіфської доби, їх порівняння з результатами досліджень А. Л. Щербаня в околицях Диканьки [19] та власне автора на інших ділянках Полтавського та Диканського району, дали змогу висловити припущення [20] про певні закономірності хронологічних особливостей розселення землеробських племен скіфського часу Ворсклинської групи пам'яток раннього залізного віку. Як свідчать дані віртуальних археологічних розвідок в околицях села розміщені ще селища ранньоскіфського часу із зольниками, польове обстеження яких є справою майбутнього.

Література

1. Сидоренко Г. О. Довідник з археології України. Полтавська область / Г. О. Сидоренко, Є. В. Махно, Д. Я. Телегін. – К. : Наукова думка, 1982. – 108 с., 2 карти.
2. Супруненько А. Б. Отчет о раскопках и разведках в Поворсклье в 1985 г. (Полтавская область) / Супруненько А. Б., Кулатова И. Н.; ПКМ // НА ІА НАНУ. – 1985/102. – Ф. е. – Спр. 21886; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 14-14а. – 44, 18 арк.
3. Горюнов Є. О. До археологічної картини сточища р. Полузир'я / Горюнов Є. О., Казанський М. М. // АЛЛУ. – Полтава, 1998. – № 1/2 (3–4). – С. 76–78.

4. Кулатова І. М. До археологічної карти верхньої течії р. Полужір'я / Кулатова І. М., Супруненко О. Б. // ПАЗ: зб. наук. праць / [за ред. Супруненка О. Б.]. – Полтава: Полтавський літератор, 1993. – Частина 1. – С. 54–64.

5. Супруненко О. Б. Звіт про археологічні розвідки у Полтавській області в 2005 – 2006 рр. / Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О., Тимошук А. І.; ЦОДПА // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 457. – 95 арк.

6. Супруненко О. Б. Звіт про дослідження на земельній ділянці під проходження нафтопроводу-шлейфу від свердловини № 402 до УКПГ «Більськ» в ур. Перещепине, на території курганного некрополю скіфського часу, інші наглядові роботи в адміністративних межах Більської сільської ради Котелевського району та розвідки у Зіньківському та Полтавському районах Полтавської області в 2005 – 2006 рр. / Супруненко О. Б., Кулатова І. М., Шерстюк В. В., Тимошук А. І.; ЦОДПА // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 453. – 133 арк.

7. Археологіческие памятники территории г. Полтавы и окрестностей: каталог / Авт.-сост. Супруненко А. Б.; ПОО УООПИК; ПКМ. – Полтава, 1988. – 24 с.

8. Супруненко О. Б. На землі Полтавській: пам'ятки археології Полтави та околиць / Супруненко О. Б. – Полтава: Археологія, 1998. – 157 с.

9. Супруненко О. Знахідка кам'яної сокири у с. Тахтаулове / Супруненко О. Б. // Пам'ятки археології Полтавщини: зб. наук. праць / ПКМ. – Полтава, 1991. – С. 114.

10. Шерстюк В. В. Віртуальні археологічні розвідки / В. В. Шерстюк // Археологія і простір: зб. наук. ст. / ІА НАН України; [ред. кол.: Толочко П. П., Скорий С. А. (гол. ред.), Горбаненко С. А. (відп. секр.)]. – К.: Видво «Стародавній світ», 2015. – С. 148–154. – (Серія: «Археологія і давня історія України», вип. 4 (17)).

11. Карта: Х-41-64-Б-г-2. М 1: 10 000. – Главн. Управл. геодез. и картограф. при СМ СССР [1980-е гг.].

12. Карта: Ряд XXIV. Лист 13. Военно-топографическая карта Полтавской губернии. Масштаб 3 вер. в дюйме. Губ. Полтавской и Харьковской / Гравир. конт. Чин. Егоров, 3-й пред. и горн. Чин. Потехин; Вырез. слова Чин. Егоров. [1857 – 1860 гг.].

13. Карта: Ряд XXIV. Лист 13. Военно-топографическая карта Полтавской губернии. Масштаб 3 вер. в дюйме. Губ. Полтавской и Харьковской. Исправл. по рекогносц. 1869 г. / Гравир. конт. Чин. Егоров, 3-й пред. и горн. Чин. Потехин; Вырез. слова Чин. Егоров // Военно-топографическая карта Полтавской губернии. Масштаб 3 вер. в дюйме. – СПб.: Воен.-топограф. Депо, 1863 – 1878. – 1 атл. ([24] разв. л., [1] сб. л.). – Л. 19.

14. Полтавщина: енциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького]. – К.: УЕ, 1992. – 1124 с.

15. Белько О. До питання про увічнення пам'яті Самійла Величка / Белько Ольга, Супруненко Олександр // Козацькі старожитності Полтавщини: зб. наук. пр. / ЦОДПА. – Полтава, 1994. – Вип. 2. – С. 7–13.

16. Карта: М-36-81. Шишаки. М 1: 100 000. Украина. Полтавская обл. Сост. местн. на 1987 г. – Генеральный штаб. Изд. 1991 г.

17. Карта: М-36-93. Решетиловка. М 1: 100 000. Украина. Полтавская обл. Сост. местн. на 1984 – 1987 гг. – Главный штаб. Изд. 1992 г.

18. Тимошук А. І. Звіт про археологічні розвідки у Полтавському районі Полтавської області в 2007 р. (з підготовки археологічної частини тому «Зводу пам'яток історії та культури») / Тимошук А. І.; ЦОДПА // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 492. – 68 арк.

19. Щербань А. Л. Звіт про археологічні розвідки в Диканському районі Полтавської області / Щербань А. Л.; НМЗУГ // НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 367. – 96 арк.

20. Шерстюк В. В. Селища Ворсклинської групи пам'яток скіфського часу між Пслон та Ворсклою у південно-західній окрузі Більського городища / В. В. Шерстюк // Феномен Більського городища: збереження, дослідження та популяризація найбільшої в Європі пам'ятки доби раннього залізного віку: зб. наук. пр. та мат-лів наук. конф. [ред. кол.: О. Б. Супруненко (наук. і відп. ред.), В. М. Вадімов, Г. Ю. Івакін та ін.]. – К.: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2012. – С. 47–50.

Viacheslav Sherstiuk
**NEW ARCHAEOLOGICAL MONUMENTS
IN ZHUKY OUTSKIRTS**

The results of archaeological expedition of 2008 in outskirts of Zhuky village Poltava district are presented in the article. Main objects of the exploration are settlements of the Scythian Time. Comparison of their topographic location in chronological aspect gives new and interesting materials for studying antiquities of the Scythian Time.

Keywords: *Zhuky, the Scythian Time, archaeological objects, settlements.*

ПОСЕЛЕННЯ І КУРГАНИ ПОБЛИЗУ с. ПОБИВАНКИ ПІД ПОЛТАВОЮ

Охарактеризовані дві групи курганів скіфської доби і багатощарове поселення пізньоримського часу, розташовані на схід від с. Тахтаулове Полтавського району Полтавської області.

Ключові слова: скіфський та пізньоримський час, Побиванка, Сем'янівка, Тахтаулове, групи курганів, поселення.

Пам'ятки археології складають найдавніший пласт старожитностей будь-якої території. Невелика їх кількість наявна і в межах Тахтаулівської сільської ради Полтавського району. У повідомленні наводяться результати обстежень кількох археологічних комплексних поховальних і поселенських об'єктів, які нещодавно отримали статус пам'яток місцевого значення. Всі вони мають відношення до стародавніх державотворчих процесів, які, щоправда, відбувалися ще у ранньому залізному віці.

Найвідомішим на схід від с. Тахтаулове у межах одноіменної сільської ради є *поселення Побиванка* доби пізнього бронзового віку (зрубна культура), пізньоскіфського часу (V – IV ст. до н. е.), пізньозарубинецької та черняхівської культур (I – II, III – поч. V ст. н. е.) [15, с. 64]. Воно розташоване в адміністративних межах Тахтаулівської сільської ради Полтавського району, за 0,11 км на південний захід (азимут 220°) від с. Побиванка та безпосередньо на східній околиці с. Тахтаулове. Наразі зайняте городами, що простяглися масивом з південного боку від автопід'їзду до останнього села [1, с. 9; 3].

Побутова пам'ятка з тривалими традиціями заселення відкрита в ході розвідок І. М. Кулатової 1985 р. [4, арк. 18–19; 14, с. 418], обстежувалася О. Б. Супруненьком і Ю. О. Пуголовком 2003 р. [16, арк. 7–8, рис. 10, 12], О. Б. Супруненьком та К. М. Мироненьком у 2010 і 2015 рр. [12]. Взята на облік та під охорону держави, згідно із наказом Міністерства культури України за № 325 від 18.04.2017 р. (додаток 1, п. 28), занесена до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (охорон. № 4818-Пл).

Поселення займає чотири похилих миси надзаплати з абсолютною висотою 134,1 – 137,5 м на правому й лівому берегах струмка Побиванка (ліва притока рр. Полузир'я – Ворскла – Дніпро), утворених впадінням з обох боків невеликих весняних водотоків [2].

Багатошарова і різночасова пам'ятка займає миси першої і другої надзаплатних терас та їх підніжжя заввишки 1,5 – 3,5 м.

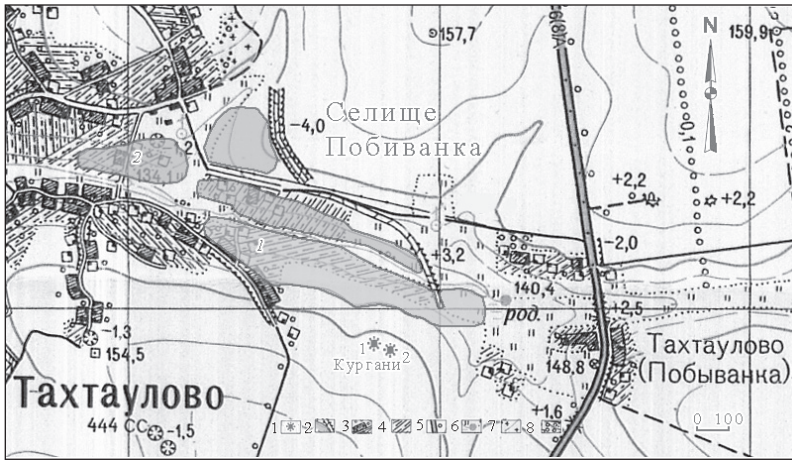

Рис. 1. Поселення Побиванка. План.

Умовні позначення: 1 – кургани; 2 – територія, межі селища та рештки старої дамби; 3 – сільська забудова; 4 – городи; 5 – шосе; 6 – джерело; 7 – старе кладовище; 8 – садки.

Цифрами позначені ділянки: 1 – зі знахідками кераміки зрубної культури; 2 – з матеріалами пізньозарубинецького типу.

Культурні залишки сконцентровані на відстані 10 – 40 м від заболоченої заплави переважно на сплосчених схилах. У сер. ХХ ст. заплава в районі поселення була перегороджена у меридіональному та близькому до нього напрямках дамбою в наш час уже не існуючого ставка та насипом дороги. Саме між ними здебільшого і знаходяться культурні нашарування селища. Ділянка з поселенням витягнута вздовж заплави на 1,1 км, а завширшки вона не перевищує 0,2 – 0,3 км.

Територія використовується під городи, південно-східна частина – під сільськогосподарські угіддя одного з фермерів. Площа поділена майже навпіл заплавою струмка. Вона складається з північної та південної частин, остання з яких є більш похилою і ширшою. Північна має розміри – 80 – 300 x 1100 м, південна – 90 – 150 x 1000 м. Тобто, загальна площа селища складає близько 22 га [5, с. 36–37; 6, с. 55].

Культурні залишки розпорошені вздовж схилів мису. Вони представлені окремими уламками ліпних горщиків банкової форми зрубного часу, виявленими у південній частині поселення, а також фрагментами гончарного посуду черняхівської культури – горщиків з шерехатою поверхнею, лискованих мисок, ручок

ваз та глеків. Знайдені також окремі уламки ліпного посуду пізньозарубинецького типу (у північно-західній частині селища). Потужність культурного шару становить переважно 0,4–0,5 м [7, с. 44–46, рис. 36, 37; 17, с. 135]. Археологічні дослідження, крім шурфування, не проводилися.

Поселення належить до групи багат шарових пам'яток епохи пізнього бронзового віку і другої чверті I тис. н. е. – пізньоримського часу [13, с. 119–120, № 26]. Його опис включений до загального реєстру пам'яток пізньозарубинецької культури, східноєвропейських зведень інформації [11, с. 140–141] про старожитності черняхівської культури [10, с. 128]. Матеріали з розвідкових обстежень (колекція уламків кераміки – 50 од.) зберігаються у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

З-поміж археологічних комплексів над витоками струмка Побиванка на схід від с. Тахтаулове, в адміністративних межах Кротенківської (Сем'янівської) сільської ради Полтавського району, знаходиться *група курганів IV*. Вона розташована на вододільному плато струмків-водозборів рр. Полузир'я з Ворсклою, за 1,8 км на південний захід від центру с. Сем'янівка, 0,82 км на захід від приміщення Сем'янівської загальноосвітньої школи (азимут 270°) та за 0,74 км на схід від Пам'ятника шведам від шведів (азимут 101°), найближче до с. Побиванка Тахтаулівської сільської ради, за 0,5 км на схід від автотраси Н-12 на ділянці Полтава – Опішня, практично навпроти автобусної зупинки «Побиванка» [3].

Група займає вершину плато край схилу високого правого берега р. Ворскли з абсолютною висотою 157,9 м, що здійснюється над заплавою близько 75 м. Археологічний комплекс знаходиться на північний захід від польової дороги, котра з'єднує сс. Сем'янівку і Побиванку [2]. Складається з трьох розораних насипів, що утворюють компактне скупчення, в плані розміщене трикутником. Висота курганів – від 0,3 до 0,7 м, діаметр їх насипів – 17 – 20 м. Найбільший насип має сегментоподібний у перетині профіль, круглий в плані, два менші – дуже розорані округлі [9, арк. 11, рис. 17].

Загальна площа, зайнята курганами, складає – 0,0942 га. Насипи археологічно не досліджувалися, проте на поверхні виявлені фрагменти ліпної кераміки скіфського часу. До того ж, група знаходиться навпроти поселення скіфської доби Сем'янівка (Кротенки) III. Попередньо кургани віднесені до кола поховальних старожитностей скіфського часу (VII – IV ст. до н. е.).

Ще одним комплексним археологічним об'єктом скіфської доби на межі із Тахтаулівською сільською радою є *група курганів III (Побиванка)*, що датується VII – IV ст. до н. е. Вона роз-

ташована в адміністративних межах Полтавської міської ради (Київський район міста), навпроти с. Побиванка Тахтаулівської сільської ради, за 0,23 – 0,27 км на південний схід (азимуту 120° – 138°) від околиці села, за 0,37 км на південь від Пам'ятника шведів від шведів (азимут 88°) та за 0,25 км на схід від автотраси Н-12 на ділянці «Полтава – Опішня».

Група розташована на вододілі рр. Полузір'я і Ворскли, на північній межі території міста, у південно-західній частині мису заввишки 15–17 м над рівнем заплави оточуючих струмків (абсолютна висота 157,9 м) підтрикутної в плані форми, що прилягає в основі до масиву вузького плато правого корінного берега Ворскли. З меридіональних боків оточена зволоженими вибалками, з яких починаються струмки Побиванка і безіменний його доплив. Група знаходиться з південного боку від польової дороги, що веде на с-ще Дальні Яківці та с. Патлаївку Кротенківської (Сем'янівської) сільської ради, займаючи розораний схил і надсхилля плато [16, арк. 7, рис. 2].

Складається з 8-ми насипів у компактному скупченні в три короткі ряди (100 x 130 м) вздовж південно-західного схилу. Висота курганів – 0,3 – 0,8 м, діаметри – 14 – 25 м. Один з більших курганів групи (№ 3) мав на 1954 р. висоту 1,1 м. Більшість курганів мають чітку круглу в плані форму, низький сегментоподібний перетин, сплющений багаторічною оранкою. Загальна їх площа – 0,32 га [9, арк. 11–12, рис. 1: 9; 25–27].

Серед знахідок на розораних полах насипів виявлені дрібні уламки ліпного посуду з шерехатою і лискованою поверхнями, подрібнені оранкою кістки тварин та людей. Археологічні дослідження не проводилися. Група виявлена в 2003 р., обстежена авторами 2010 р. Вірогідно, є рештками курганного могильника поселення ранньоскіфського часу Патлаївка І. Стан збереження насипів курганів групи, не дивлячись на розорювання, ближче до задовільного [17, с. 134–135].

Обидві групи курганів нещодавно взяті на облік та під охорону держави, згідно із наказом Міністерства культури України за № 325 від 18.04.2017 р. (додаток 1, пп. 5 і 27), занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України (охорон. №№ 4817-Пл і 4796-Пл).

Таким чином, на східних межах території Тахтаулівської сільської ради Полтавського району, крім уже охарактеризованих у минулорічному виданні матеріалів конференції [8], розташовані кілька доволі цікавих комплексів поховальних і поселенських пам'яток скіфського та пізньоримського часу.

Джерела та література

1. Археологические памятники территории г. Полтава и окрестностей: каталог / Авт.-сост. Супруненко А. Б.; ПКМ; ПОО УООПИК. – Полтава: РИО Облстатуправления, 1988. – 24 с.
2. Карта: Полтава. – М-36-94-А-а. – М 1: 25 000. – Сост. местн. на 1986 г. – М.: ГУГК, 1990.
3. Карта: X-41-65-А-в. – М 1: 25 000. – Съёмка 1954 г. – М.: ГУГК, 1965.
4. Кулатова И. Н. Отчет о раскопках и разведках в Поворсклье в 1985 г. (Полтавская обл.) / Кулатова И. Н., Супруненко А. Б.; ПКМ // НА ІА НАНУ. – 1985/102. – 42 арк., 75 рис.; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 14. – 44 арк.; Альбом к Отчёту: Спр. 14 А. – 18 арк.
5. Кулатова І. М. Пам'ятки археології на території заповідника «Поле Полтавської битви» / Кулатова І. М., Супруненко О. Б. // Північна війна та її наслідки для України: зб. наук. пр. / ІКЗ «Поле Полтавської битви». – Полтава, 1992. – Вип. 1. – С. 34–37.
6. Кулатова І. М. До археологічної карти верхньої течії р. Полузір'я / Кулатова І. М., Супруненко О. Б. // ПАЗ: зб. наук. пр. / [за ред. Супруненка О. Б.]; ЦОДПА. – Полтава: Полтав. літератор, 1993. – Частина 1. – С. 54–64.
7. Кулатова І. М. Пізньозарубинецькі та пізньозарубинецькі старожитності Полтавщини / Кулатова І. М., Супруненко О. Б., Тепиловський Р. В.; ІА НАНУ; ЦОДПА. – Київ; Полтава: Археологія, 2005 – 100, 2 с.
8. Мироненко К. Комплексна пам'ятка археології й історії біля Побиванки під Полтавою / Костянтин Мироненко, Олександр Супруненко // Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: зб. мат-лів наук. конф. / [ред. кол.: Л. В. Бабенко, М. М. Кононенко, А. Г. Логвиненко та ін.; О. Б. Супруненко (відп. ред.)]; ЦП НАНУ і УТОПІК; ПКМ імені Василя Кричевського; Полтав. рай. рада. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. – С. 44–50.
9. Мироненко К. М. Звіт про археологічні розвідки на території Полтавського району Полтавської області в 2010 р. / Мироненко К. М.; ЦОДПА // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – 2010/ б. н.; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 644. – 34 арк.
10. Обломский А. М. Днепровское лесостепное Левобережье в поздне-римское и гуннское время (середина III – первая половина V вв. н. э.) / А. М. Обломский // Раннеславянский мир; ИА РАН. – М.: Наука, 2002. – Вып. 5. – 256 с.
11. Поздnezарубинецкие памятники на территории Украины (вторая половина I – II вв. н. э.) // Раннеславянский мир: археология славян и их соседей / [сост. А. М. Обломский, Р. В. Терпиловский]; РАН, Ин-т археол. – М., 2010. – 332 с.
12. Поселення Побиванка: облікова картка / О. Б. Супруненко, К. М. Мироненко; ЦОДПА // Архів МКУ; НА ЦОДПА. – Ф. 10. – Спр. 142. – 6 арк.
13. Рейда Р. М. До вивчення пам'яток черняхівської культури Нижнього Поворскля / Рейда Р. М. // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2003. – № 2/2002–1/2003 (13–14). – С. 117–122.
14. Супруненко А. Б. Работы в бассейне Ворсклы / А. Б. Супруненко // Археологические открытия 1985 г.: ежегодн. – М.: Наука, 1987. – С. 418.

15. Супруненко О. Б. На землі Полтавській. Пам'ятки археології Полтави та околиць / Супруненко О. Б.; НАНУ, Ін-т археол.; ЦОДПА; [відп. ред. Толочко П. П.]. – Полтава: Археологія, 1998. – 157 с.

16. Супруненко О. Б. Звіт про розвідки на території м. Полтави і в Полтавському районі Полтавської області у 2003 році з підготовки археологічної частини тому «Зводу пам'яток історії та культури» / Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О.; ЦОДПА // НА ІА НАНУ. – Ф. е. – 2003/141; НА ЦОДПА. – Ф. е. – Спр. 379. – 73 арк.

17. Супруненко О. Б. Археологічні розвідки у м. Полтава та Полтавському районі / Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О. // АЛЛУ. – Полтава: Археологія, 2005. – № 1–2 (17–18). – С. 132–147.

Kostiantyn Mironenko, Oleksandr Suprunenko
SETTLEMENTS AND BARROWS AT POBYVANKA
VILLAGE NEAR POLTAVA

Two groups of barrows dated to the Scythian Time and multilayer settlement dated to the Late Roman Time, located to the east of Takhtaulove village Poltava district Poltava region are characterized.

Keywords: *the Scythian and Late Roman Time, Pobyvanka, Semyanivka, Takhtaulove, barrow groups, settlement.*

**«ОСТАННІЙ ПУНКТ ЖИТТЯ»:
ДВІ СПРАВИ ПРО РОЗДІЛ МАЙНА КОЗАКА
ІВАНА ЖУКА МІЖ ЙОГО НАЩАДКАМИ
(за «АКТОВИМИ КНИГАМИ
Полтавського городового уряду XVII віку»)**

Стаття присвячена двом справам щодо розподілу майна козака Івана Жука між його нащадками. Досліджується традиція складання духівниць представниками козацької старшини на території Полтавського полку.

Ключові слова: Федір Жученко, історія, тестамент, духівниця, заповіт, історичне джерело, козацька старшина, право

У XVI – XVII століттях посмертні заповіти майна стали звичною практикою в системі правових відносин українських земель і були сприйняті ранньомодерним суспільством Гетьманщини у часи після Хмельниччини.

Документи подібного роду отримали у середньовіччі назву тестаментів (з латинської – «заповіт», «духівниця»). Тестаменти або заповіти є унікальними за своїм змістом та інформативністю пам'ятками. Українська дослідниця О. Вінниченко наводить слова М. Вовеля, що серед знаті Західної Європи XVII – XVIII ст. *«барокові тестаменти стали родинним ритуалом, пов'язаним із завершенням земного життя поряд із похоронними проповідями та поховальними обрядами»* [4, с. 272–273]. На сьогодні цьому різновиду писемних джерел присвячена достатньо велика кількість наукових і джерелознавчих досліджень, що висвітлюють різноманітні питання соціально-побутового та економічного характеру, їх впливу на правові і суспільні відносини, те, наскільки поширеною була практика укладання заповітів на українських землях, відображення у них сакральності людського існування, усвідомлення і сприйняття через них невідворотності переходу людини у вічність, середньовічний та ранньомодерний світогляд, ментальні установки, генеалогічні зв'язки тощо.

Прикладами духівниць козацької старшини Полтавського полку є тестамент Івана Іскри від 6 червня 1708 р., вперше опублікований істориком О. М. Лазаревським у XIX ст. [7, с. 305], тестаменти Івана Леонтійовича Черняка від 12 лютого 1722 р. [5, с. 440], Федо-

ра Жученка [6, с. 409], Василя Васильовича Кочубея від 12 грудня 1732 р., складений у селі Жуках у власному будинку [5, с. 439].

Кілька духовниць та записів, що стосувалися заповідання майна та його розподілу між спадкоємцями, вміщено і в «Актових книгах Полтавського городского уряду XVII віку»: «Федорова Колесникова, мешанина и ктитора Никольского, духовница» [2, с. 6], «Духовница Гапчина» [2, с. 44], «Запис, даний Оленою Ясичкою Старою на ділене ґрунта» [2, с. 55], «Запис церкви Воскресенской принят до книг» [2, с. 104].

До них належать і дві справи, вписані в «Книги мескіе полтавськіе», що стосуються поділу майна Івана Жука на три частини: **«Запись на дѣлене ґрунѣтов на три части небожчикових Іванових Жукових промеж пна Феодора Жученка, на тен час полковъника вой[ск]: его цар[ского]: прес[ветлого]: вел[ичества]: Запор[ожского]: Полтавского, и промеж жоною небожчика Тимка Жученька и потомков их, тедеж тую-ж част небожчиковим Яковим Жученьковим потомкам в розе Дыканском і от Будищъ слушъне роздѣлено и принято до книг нших меских Пултавских»** та **«Запись пнов Федоров Жученьков, принято до книгъ наших меских Полтавских и преписано сее писмо слово в слово...»** від 30 липня 1671 р. [1, с. 89–91]. Дата, зазначена у преамбулі до справ, вказує, що обидва записи були внесені до актової книги в один день. Ця деталь важлива, оскільки може вказувати на ймовірний час смерті засновника с. Жуки – козака Івана Жука: виходячи із запису, він помер наприкінці червня – у липні 1671 р.

Виконавцем останньої волі покійного («небожчика») і розпорядником батьківщини став син Івана Жука – Федір Жученко. Спадок розподілявся між найближчими родичами: Федором Жученком, на той час Полтавським полковником, дітьми його покійного брата Якова та дружиною іншого покійного брата Тимофія – Любцею Тимковою (Тимчихою).

Поділ майна («слушъний дѣль») став результатом згоди трьох сторін. Спадок був нерухомим майном у вигляді земельних наділів, які в тогочасній писемній українській традиції іменувалися «ґрунѣтами». Федір Жученко і його нащадки отримали в *«розе Дыканском лѣсъ и вз лѣся от Будищъ по балъку лѣсную, под сѣчу, а уверхъ балъки по стежку, а стежка припала к плоту к Дыканце»*. Друга сторона – нащадки Якова Жученка – отримала *«дѣль едень: от той-ж предреченьной балки по дорогу Тимчишину и от Тимчишино[й] сѣчи и лучка вся Яковенкам принадлежна, а вершина кґрунѣтам Яковенькам по колодяз тѣх же кґрун[тов] и в том розе»*. Третій стороні *«Любиць Тимковой Жученьковой жонѣи потомком*

их, в том же рогу и в том кгрунѣте от Якових кгрунѣтов сѣч Тимчишина вся по дорогу Тимчишину і от Дыканки лѣсѣ увес Тимчисѣ и потомком еи, сѣножат из дубровою от Дыканки и рожокѣ в долу по Сухий колодыз; а от пна полковникових Жученѣковых кгрунѣтов з сѣчи стожка к Дыканце, тењ кгрунѣтъ принадлежѣнь Тимчисѣ и потомком еи». Наприкінці цієї справи було зроблене письмове застереження: «То слушьне на три части розделивши, варуем: ижби юж в том болшей правѣних заводов промеж сторонами трома не вицинано (порушено – авт.) нѣкгди, а за для стверженя и на потомние часі велѣл-смо то до книг нших меских Полтавских вписат, що и ест вписано, року и дня вишь менованного». Кожна сторона на свій розсуд розпорядилася отриманою спадщиною: через три роки Любка Тимчиха Жученкова продала третю частину січі та орних земель в Диканському розі священику Гаврилу Михайловичу в присутності полтавського полковника Федора Жученка за 120 золотих [2, с. 25].

Перш за все, привертає увагу відсутність у тексті будь-яких згадок про майно покійного Івана Жука у с. Жуки – головній маєтності родини Жученків. Запис про розподіл стосувався лише тих маєтностей, що знаходилися біля с. Диканьки. Також у ньому відсутні згадки про будь-яке рухоме майно. Імовірно, ще за життя, прагнучи наперед врегулювати і впорядкувати відносини між спадкоємцями, та запобігти можливим конфліктам поміж своїми нащадками, Іван Жук віддав розпорядження щодо поділу основної частини своєї «вотчини».

Ми уже писали вище, що розпорядником і виконавцем останньої волі Івана Жука міг бути Федір Жученко. Невідомо, чи встиг Іван Жук скласти духівницю, оскільки у самій справі згадки про неї відсутні. Але це ні в якій мірі не суперечить тому, що подібний документ або ж певні усні розпорядження в дійсності існували. У повсякденному житті такі розпорядження часто могли носити усний характер. Окрім того, розподіл майна міг впливати із існуючого на той момент порядку фактичного користування або ж розпоряджання цим майном. У даному випадку важливий сам акт його «облятування», тобто письмової фіксації шляхом внесення відповідного запису в актові книги, після чого відбувалося набуття ним юридичної сили. Даний акт був важливий з точки зору закону. Адже тільки після нього можна було позиватися до суду з метою його заперечення. Згідно із дослідженнями, проведеними О. Вінниченко, «облята» заповіту – тобто внесення його в актові книги – здійснювалася, як правило, після смерті тестатора або заповідача. Таким чином, сама поява запису про розподіл майна І. Жука може безпосередньо вказувати на те, що Федір

Жученко отримав певні чи то усні, чи то письмові настанови від свого батька. Внесення такого запису є непрямим підтвердженням існування відповідного розпорядження.

Укладання заповітів або тестаментів регулювалось існуючими правовими нормами. Зокрема, один із розділів «Литовських статутів» був окремо присвячений заповіданню рухомого і нерухомого майна. Він стосувався як спадкового, тобто такого, що перейшов до заповідача у спадок від його попередника, так і набутого ним упродовж життя майна: «О тестаментъ на речы рухомые и на именья набытые, яко мають быти справованы» [3]. «Статут» встановлював певний порядок складання тестаменту, визначав перелік осіб, котрі могли скористатися цим правом і випадків, на які воно поширювалося. Насамперед, заповідач міг розпоряджатися тільки власним майном – у документі воно назване як *«речы свои»* (рухоме та нерухоме), незалежно від стану здоров'я (*«будучы здоровый албо и хорый»*). Тут же була зроблена примітка, що особа, котра заповідає власне майно, повинна бути психічно здоровою (*«при добрей памети и здоровый на розуме»*). «Статут» встановлював, що духівниця мала складатися в присутності свідків. Після укладання текст заповіту мав бути завірений заповідальником *«приложившы до того тестаменту печать свою»* або ж *«... если бы хто умел и могъ еще писати, тогда руку свою подъписати маеть»*. Після смерті тестатора *«неоmeshкане тотъ тестаментъ первой на враде кгродъскомъ, а потомъ передъ нами, г[о]с[по]д[а]р[емъ], або передъ судомъ нашимъ земьскимъ на першыхъ рокохъ маеть быти оповеданъ и до книгъ вписанъ»*.

Саме на такий перебіг подій вказує наступна справа, вписана на того ж дня, про дарування Федором Жученком частини ставу Любці Тимковій із приналежної йому *«отцевщини»*. Власниками ставка в Жуках стали Любка Тимкова та Роман Яковенко, *«рожоный н[а]шъ»*. Швидше за все, Роман Яковенко – це рідний племінник, син Якова Жученка, нащадки якого записані вище Яковенками. Натомість від Любки Тимкової Федір Жученко отримав *«част плечуку в городе»*, що межував із його ділянкою. Таким чином друга справа підтверджує існування інших володінь Івана Жука, які у першій справі не згадані.

Наведені справи дають можливість встановити володіння покійного козака Івана Жука. Крім земель в с. Жуки, він мав інші маєтності на території Полтавського полку, зокрема, лісові угіддя і землі поблизу Диканьки та Будищ. За рівнем статків він, очевидно, належав до полкової старшини. Як відомо, у другій половині XVII ст. козацька старшина почала концентрувати у своїх руках

значні володіння. Збираючи маєтності, Іван Жук тим самим заклавав фундамент для благополуччя своєї родини і численних нащадків, які у майбутньому займали керівні посади та відігравали значну роль не лише в житті Полтавського полку, а й в історії Гетьманщини.

Маємо підстави вважати, що запис «Про ділення ґрунту» є нічим іншим, як духівницею Івана Жука, позаяк у кінці XVII – XVIII ст. заповіти стали ключовим елементом ментальності нової української шляхти. Таким чином, можемо стверджувати про існування родинної традиції складання тестаментів та духівниць, продовженої сином Івана Жука – Федором Жученком та його правнуком – Василем Васильовичем Кочубеєм.

Джерела та література

1. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. – Выпуск II: Справы вечистые 1664-1671 годов / Ред. и прим. В. Л. Модзалевского. – Чернигов: Типогр. Губерн. Земства, 1912. – 130 с.

2. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. – Выпуск III-й: Справы вечистые 1672-1680 годов / Ред. и примеч. В. Л. Модзалевского. – Чернигов: Типогр. Г. М. Веселой, 1914. – 124 с.

3. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі / Беларус. Савецкая Энцыклапедыя; [рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [и др.]. – Мінск: БСЭ, 1989. – 573 с.

4. Вінниченко О. «Своя смерть»: річпосполитський шляхтич перед обличчям вічності (за ранньомодерними тестаментами) / Оксана Вінниченко // Повсякдення ранньомодерної України. – К., 2013. – Вип. 1. – С. 272–296.

5. Кривошея В. О. Заповіти козацької старшини Гетьманщини: кількість, географія / В. О. Кривошея, В. В. Кривошея // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя, 2010. – Вип. XXVIII. – С. 435–442.

6. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII в., собираемые А. М. Лазаревским (Раичи – Жуковские) / А. Лазаревский // Русский архив. – М., 1875. – Кн. II. – С. 402–409.

7. Лазаревский А. Очерки малороссийских фамилий. Материалы для истории общества в XVII и XVIII веках, собираемые А. М. Лазаревским (Иваненки, Искры) / А. Лазаревский // Русский архив. – М., 1875. – Кн. III. – С. 297–308.

Додаток 1

«101. (л. 227 об.).

Запись на дѣлене ґрунтьов на три части небожчикових Иванових Жукових промез пна Феодора Жученка, на тен час полковъника вой: его цар: прес: вел: Запор: Полтавского, и промез жоною небожчика Тимка Жученька и потомков их, тедеж

тую-ж част небожчиковим Яковим Жученьковим потомкам в розе Дыканском і от Будиць слущъне* роздѣлено и принято до книг нших меских Пултавских.

Року бж: 1671, мсця іюля 30 дня.

Предъ насъ Феодора Жученька, полковника Пултавского, и при зебраню товариствъ: Олешъка Кованки, атамана городового, Анъдрѣя Буцкого, Микити Бузового, з уряду теж меского Семена Яременъка, войта, Левка, бурмистра, а с посполства села Дыканки Ивана Лычка, Анъдрѣя Зозулу и при многих общих зацних особах.

За згодным зезволенем, промеж сторонъ трох, так пна Феодора Жученька, яко теж промеж жоною небожчика Тимка Жученка и потомков его, яко теж и промеж потомков небожчика Яковових Жученькових, сталъся слущънный дѣлъ в предреченъних кгрунътех. За увагою зацних особ, осужено за рич слущънную тривати вичне пну пну Феодору Жученьку, на тен часъ полковнику Пултавскому, и потомком его в том розе Дыканском лѣсъ и вз лѣсъ от Будиць по балъку лѣсную, под сѣчу, а уверхъ балъки по стежку, а стежка припала к плоту к Дыканце.

Другой сторонѣ, Якововим Жученьковим потомкам двом, дѣлъ едень: от той-ж предреченъной балки по дорогу Тимчишину и от Тимчишино[й] сѣчи и лучка вся Яковенкам приналежна, а вершина кгрунътам Яковенъкам по колодяз тых же кгрун[тов] и в том розе.

Третьей сторонѣ, Любцѣ Тимковой Жученьковой жонѣ и потомком их, в том же рогу и в том кгрунъте от Якових кгрунътов сѣч Тимчишина вся по дорогу Тимчишину і от Дыканки лѣсъ увес Тимчисѣи потомком ей, сѣножат из дубровою от Дыканки и рожокъ в долу по Сухий колодяз; а от пна полковникових Жученькових кгрунътов з сѣчи стожка к Дыканце, тенъ кгрунътъ приналеженъ Тимчисѣ и потомком ей.

То слущъне на три части розделивши, варуем**: ижби юж в том болшей правъних заводов промеж сторонами трома не вчинано*** нѣкгда, а за для стверженя и на потомние часі велѣл-смо то до книг нших меских Полтавских вписат, що и ест вписано, року и дня вишь менованного».

[С.89-90]

* Слушний – тобто прийнятний для всіх сторін, справедливий, правильний.

** Варувати – застерігати.

*** Вчинати – порушувати.

«102. (л. 228 об.).

Запись пнов Федоров Жученьков, принято до книгъ наших меских Полтавских и преписано сее письмо слово в слово, которое в собѣ такъ ся мѣть:

Року бжия: 1671, мця іюл: 30 дня.

Я Феодор Жученько, полковник войска его ц[а]рского пресвѣтлого велич[ества]: Запорозкого Пултавский, вѣдомо чиню сим писмом моим: іжъ що мнѣ приналежно отцевщини моей в ставку на Жуках, нижей Педасева ставку, тую-м мою част вѣчне даровалем пнѣ братовой моей Любцѣ Тимчисѣ и потомком еи, а панѣ братовая моя вдѣлила мнѣ част плечуку в городе, приналежного к плечу моему в городе, варучи в том: Романѣ Яковенко, рожоный н[а]шѣ (племінник), мѣть тень ставокъ и увес пожитокъ пополам тримати і увес тяжар в направеню гребелки тоей отправовати с панѣ братовою моею видаю обом сторонам приятелско. Данѣ в Полтаве, року і дня вишѣ менованаго».

[С. 90-91]

Vitalii Yaremchenko, Alla Lavrinenko

**“LIFE LAST POINT”: TWO CASES ABOUT DIVIDING
OF COSSACK IVAN ZHYK’S PROPERTY BETWEEN HIS
DESCENDANTS**

**(ACCORDING TO THE “REGISTER OF POLTAVA CITY ADMINISTRATION
OF THE 17TH CENTURY”)**

The article is dedicated to two cases about dividing of Cossack Ivan Zhuk’s property between his descendants. Tradition of making testaments by Cossacks leaders at the territory of Poltava regiment is researched.

Keywords: Fedir Zhuchenko, history, eulogium, testament, historical source, Cossacks administration, right.

СПОВІДНИЙ РОЗПИС ПОКРОВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В с. ЖУКИ

Публікується сповідний розпис церкви Покрова Пресвятої Богородиці в с. Жуки під Полтавою, датований 1754 р., – одне з важливих джерел з історії села.

Ключові слова: сповідний розпис, Покровська церква, Жуки, указ, Сенат, Синод.

Залишки Покровської церкви в с. Жуки нині, мабуть, є найцікавішим об'єктом його історії козацького часу, пов'язаним із іменем відомого козацького літописця Самійла Величка. Сьогодні ми маємо лише фундаменти споруди, що досліджувалися археологами лише дотично і вкриті шаром ґрунту [1, с. 24–30].

Однак, крім дослідження решток самої церкви, зруйнованої за радянської доби, для вивчення її історії важливими є також неопубліковані писемні джерела, що розкидані в наш час у різних архівосховищах.

У Центральному державному архіві України в м. Києві автором, під час опрацювання фонду 990, була виявлена справа, що є надзвичайно важливою для історії церкви і села Жуки в цілому. Це – сповідний розпис церкви Покрови Пресвятої Богородиці в с. Жуки, датований 1754 р. [5, арк. 93–104].

Що ж таке «сповідний розпис»? Сповідний розпис – це один із основних документів церкви, що вівся священиком із дня освячення храму. Головним його завданням був контроль за дотриманням прихожанами певних норм церковного життя, а саме – щорічної сповіді, котра була обов'язковою для кожного православного християнина. Сповідуватися повинні були всі. Така вимога була закладена в чинному законодавстві іще наприкінці XVII ст. Найдавніша відома нам інструкція, що нею регламентувалися правила складання сповідних розписів, відноситься до 1697 р. Прийнята вона була Московським патріархом Адріаном 26 грудня 1697 р. і викликана боротьбою з виявленням носіїв старого, дониконівського релігійного обряду – так званими розкольникми, які існували на території Московського царства [6]. Однак ця, перша, спроба в життя втілена не була аж до 1716 р., коли Петро I видав указ «О хождении на исповедь повсегодно, о штрафе за неисполнение сего правила, и о положении на раскольников двойного оклада» [2, с. 196]. Однак виконувати указ розпочали лише через два роки – у 1718 р., після того, як 7 березня 1722 р. Святійшим Си-

нодом було прийнято Указ «О присылке ведомостей о небывших на исповеди и о раскольниках, а равно и штрафных денег в Святейший Синод» [3, с. 513–514], що зобов'язував усіх прихожан бути на сповіді та причасті у свого священика. Сповідуватися мали всі, починаючи з семирічного віку.

Того ж року, 16 липня, спільним Указом Сенату та Святейшого Синоду «О показании священникам в книгах о исповедавшихся и не явившихся на исповедь прихожан, о штрафах за небытие на исповеди о наблюдении священникам, чтобы прихожане их ходили в церковь по праздничным дням, о несовершении таинств раскольническим учителям и о нераспространении раскольникам их лжеучения» ведення сповідних розписів було визнане обов'язковим [3, с. 737–742]. Остаточна ж форма сповідного розпису була встановлена сенатським Указом «О штрафах, положениях с уклоняющихся от исповеди и святого причастия и об обязанностях в сем отношении духовных и сенатских начальств. С приложением форм исповедных ведомостей» лише 16 квітня 1737 р. [4, с. 114–125] і мала обов'язкове виконання до 1917 р.

Сповідний розпис складався щорічно у двох примірниках і по закінченні календарного року один із них передавався до духовної консисторії, де з переданих різними храмами документів формувалися архівні справи відповідно до церковного адміністративно-територіального поділу. Сповідні розписи всіх церков кожної окремо взятої протопопії підшивалися разом, у нашому випадку – це Полтавська протопопія.

Виявлена справа містить в собі сповідні розписи церков Полтавської протопопії – м. Полтави та сіл: Сем'янівки, Тахтаулового, Осьмачок, Жуків, Івонченців, Малих Будищ, Павленок, Яківців, Вакулєнців, Ковалівки, Трибів, Нижніх Млинів, Локущини (тепер Лукіщина), Головача, Малишевого, Розсошинців, Козловільшаного, Вечірок, Мачухів, Івашок, Кам'янки, Куклинців, Мильців, Горбанівки, Пушкарівки, Рибців, Гуджулів, Шостаків, Супрунівки, Івашок, Великих Будищ, Решетилівки, Демидівки, Старих Санжар, Нових Санжар, Біликів, Комарівки, Нехворощі, Маячки, Царичанки, Китайгорода, Орла, Карлівки, Федорівки, Варварівки, Скелки, Черняківки, Іскрівки Роменської, Орчика та Великобудиського Преображенського монастиря.

Сповідний розпис церкви Покрова Пресвятої Богородиці в с. Жуки займає аркуші 93 – 104 справи і містить відомості про 63 двори, що входили до її приходу.

Розпочинається він із відомостей про церковний клір – священика, дяка, пономаря та їх родини, після чого наводяться свідчення про проходження щорічного обряду сповіді «служи-

телями» генерального обозного Семена Васильовича Кочубея (1725 – 1779) та іншими жителями села. Формуляр документу, відповідно до існуючого регламенту розділений на чотири основних блоки: 1) «Число», 2) «Духовні та їх домашні», 3) «Років від народження» 4) «Показ дії». Перший, третій та четвертий мають більш детальний поділ: перший «Число» – «дворів» та «людей» (окремо колонки: «чоловічої статі» та «жіночої статі»); третій «Років від народження» – колонки: «чоловічої статі» та «жіночої статі»; четвертий «Показ дії» – три колонки: «Хто був на сповіді та святому причасті», «Хто лише сповідувався а не причастився і через яку причину», «Ті, що на сповіді не були».

Загалом сповідний розпис містить відомості про 63 двори, в яких проживало 443 особи, у т. ч. 217 чоловічої та 226 – жіночої статей. Сповідувалися 379 осіб. Обряд сповіді не пройшли 64 особи через те, що не досягли необхідного для виконання сповіді віку. Усі вони мали 6 і менше років. Діти, яким виповнилося 7 років, згідно з існуючими нормами мали сповідуватися, що і зафіксовано у пропонованому увазі читача сповідному розписові.

Завершує сповідний розпис підсумкова відомість та текстова інформація із запевненням, що усі записи зроблені відповідно до вимог та є достовірними. Підписано сповідний розпис Священником Андрієм Жученком та дяком Іваном Лук'яновим. До речі зауважимо, що в самому тексті сповідного розпису настоятель храму названий без прізвища, по імені та по батькові – «Попь Андрей Корнильевъ». Своє прізвище він фіксує лише у власноручному підписі, таким чином уточнюючи інформацію про себе. Тепер ми знаємо його повне ім'я, по батькові та прізвище – Андрій Корнілович Жученко.

Джерела та література

1. Мокляк В. Місце церкви Покрови Пресвятої Богородиці у с. Жуки Полтавського району / Володимир Мокляк, Олександр Супруненко // Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: зб. мат-лів наук. конф. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. – С. 24–30.
2. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. – Т. V: 1713 – 1719. – [СПб]: в Типогр. II Отд. Собств. Его Имп. Велич. Канц., 1830. – 780 с.
3. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. – Т. VI: 1720 – 1722. – [СПб]: в Типогр. II Отд. Собств. Его Имп. Велич. Канц., 1830. – 815 с.
4. Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года. – Т. X: 1737 – 1739. – [СПб]: в Типогр. II Отд. Собств. Его Имп. Велич. Канц., 1830. – 995 с.

5. Центральний Державний історичний архів України (м. Київ). – Ф. 990. – Оп. 2. – Спр. 15. – 268 арк.

6. Електронний ресурс. – Режим доступу // https://ru.wikipedia.org/wiki/Исповедная_роспись

**Сповідний розпис
Полтавської Першої полкової сотні села Жуків церкви
Покрови Пресвятої Богородиці
священника Андрія Корнілієва 1754 р.**

(Центральний Державний історичний архів України (м. Київ). – Ф. 990. – Оп. 2. – Спр. 15. – Арк. 93 – 104)

Арк. 93.

Роспись протопопѣ Полтавской Первой Полковой Сотнѣ села Жуковъ церкви Покрова Пр[есвя]той Б[огоро]д[и]цы св[я]щенника Андрея Корнилієва обрѣтающимся при оной церкви в приходѣ нижеявленнихъ чиновъ людей со изявленіємъ противъ коеждо имена о битіи ихъ в с[вя]тую четиредесятницу у исповѣди и с[вя]тихъ таинъ причастия и кто жъ неисповѣдался 1754 года.

Число			Д[у]ховные і ихъ домашніе	Летовъ от рождения		Показаніе дѣйства			
дворовъ	людей			муж. пола	жен. пола	кто билъ у исповѣди и святого причастия	кто жъ исповѣдался токмо а не причастился и за какимъ винословіємъ	Которіе у исповѣди не были	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	
1	1		Попъ Андрей Корниліевъ	48		били всѣ			
		1	жена его Феодосія		47				
			дѣти ихъ						
		2	Уліяна		14				
		3	Феодосія		10				
	2		Иванъ Лукяновъ дякъ	48					
		4	жена его Акиліна		40				
			дѣти ихъ						
		5	Ирина		11				
	3		Петро	5					не бил
		4	Леонтій Андреевъ понамар	43		били всѣ			
		6	жена его Стефаніда	32					
			дѣти ихъ						
		5	Иванъ	14					
		7	Уліяна		15				
		6	Павло	11					
		7	Матфей	9					
		8	Василь Горбъ тестъ его	64					
		8	жена его Анна	69		били всѣ			

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Арк. 93 зв.								
Генералного обозного его превосходительства г[ос]п[о]дина Кочубея служители обрѣтающіеся в дворѣ								
2	9		Дукянъ Онисиевъ	23				
	10		Василій Леонтіевъ	24				
	11		Иванъ Алексѣевъ	21				
	12		Андрѣй Якимовъ	27				
	13		Илиа Матфѣевъ Карель	49				
3	9		Евгения Ивановна Рибаска вдова		54			
	14		сынъ ея Иванъ	16				
			Дворовіе ихъ			били		
	15		Семень Иванов Янченко	57				
			дѣти его					
	16		Андрей	21				
	10		Мотрона		20			
	17		Иванъ Феодоров зятъ его	27				
	11		жена его Акилина		40			
			дѣти ихъ					
	12		Ирина		11			
	18		Петро	6				не бил
	13		Устина		3			не била
4	19		Гаврило Иванов Супруненко	60				
	14		жена его Анна		60			
	20		сынъ их Терентій	25				
	15		жена его Варвара		25			
			дѣти ихъ			били		
	21		Иванъ	7				
	22		Максимъ	4				не бил
	16		Марта		Млад.			не била
					10			
5	23		Прокопъ Габенко	36				
	17		жена его Евдокия		32			
			дѣти ихъ			били		
	18		Параскевия		13			
Арк. 94.								
	19		Параскевия		11		била	
	24		Петро	7			билъ	
	25		Алексѣй	5				не бил
6	26		Феодоръ Иванов Семенко	47				
	20		жена его Улияна		32ц			
			дѣти ихъ					
	27		Семень	16				
	21		Екатерина		10			
	22		Параскевия		7			
7	28		Климъ Човновенко	40				
	23		жена его Пелагия		35			
			дѣти ихъ					
	29		Феодоръ	11				
	30		Афанасій	3				не бил
8	24		Анна Пелешиха вдова		65		била	
			дѣти ея					

1	2	3	4	5	6	7	8	9
	31		Михайло	24		биль		
		25	жена его Евдокия		23	била		
			дѣти их					
	32		Феодоръ	6				не бил
		26	Параскевия		3			не била
		27	Барвара		7	била		
9	33		Тарасъ Тимошенко	39				
		28	жена его Настасия		35			
		28	дочь ихъ Дарія		8			
		34	Иванъ братъ Тарасовъ	34				
		30	жена его Марія		31			
10	31		Уліяна Бородайка вдова		45	били всѣ		
			дѣти ея					
	35		Лукиянь	30				
		32	жена его Меланія		26			
	36		Василь	24				
		33	Матрона		28			
		34	Анна		14			
Арк. 94 зв.								
11	37		Иванъ Степановъ	48				
		35	жена его Татіяна		36			
			дѣти их					
		38	Иванъ	14				
		36	Уліяна		13	били		
12	39		Семень Тараненко	33				
			жена его Евдокия		29			
			дѣти их					
		38	Феодосія		11			
		39	Пелагія		5			не била
	10		Логинъ братъ его	30		биль		
		40	Жена его Уліяна		27	била		
			дѣти их					
		41	Ефросинія		9	била		
		42	Ефросинія		3			не била
13	41		Алексѣй Онишченко	53				
		43	жена его Параскевия		50			
			дѣти их					
		44	Барвара		23			
		42	Наум	21		били		
		45	Евдокия		18			
		43	Андрей	13				
14	44		Лукиянь Сухомлинь	54				
		46	жена его Анастасія		57			
			дѣти их					
	45		Яковъ	11				
	46		Демянь	9				
	47		Павель	4		не бил		
15	47		Параскевия Максименкова вдова		41	били		
			дѣти ея					
		48	Евгенія		20	били		
		49	Ефросинія		14			

1	2	3	4	5	6	7	8	9		
Арк. 95.										
		50	Мария		13	била				
	48		Иван	8		билъ				
		51	Меланія		5			не била		
16	49		Феодор Корнилиевъ	55		били				
		52	жена его Елена		42					
			дѣти их							
		50	Петро	20						
		51	Прокопій	10						
		53	Анна		15					
		54	Мария		13					
		52	Дмитро	22						
		55	жена его Феодосия		21					
		56	дочь их Феодосия		3				не била	
17	53		Федор Семенов Климченко	51		били				
		57	жена его Евдокия		47					
		54	Синь их Илия	14						
		55	Григорей брат его	50						
		58	жена его Татяiana		43					
			дѣти их							
		56	Григорій	20						
		57	Иванъ	11						
		59	Мария		16					
18	58		Демянъ Галенко	35			били всѣ			
		60	жена его Соломонида		34					
			дѣти их							
		61	Улиана		9					
		62	Меланія		6				не била	
		63	Настасія		3				не била	
		59	Романъ брат его	24						
		60	Григорей братъ	29						
		64	жена его Параскевия		26					
		65	дочь их Домникия		7					
Арк. 95 зв.										
19		33	Христина Городичка вдова		53	били				
		61	Синь ея Феодоръ	24						
		62	Динис зять ихъ	33						
		67	Жена его Домникия		27					
			дѣти ихъ							
		68	Анна		7					
		63	Феодоръ	3					не билъ	
		69	Катерина вдова Снѣженкова		53		били			
			дѣти ея							
		64	Андрей	27						
		65	Афанасій	21						
		66	Василій	10						
		70	Перескевѣя		23					
		67	Евфимій	35						
		71	жена его Мария		31					
			дѣти их							
		68	Иванъ	13						

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		72	Улияна		9			
		73	Марфа			5		не била
21		74	Гафия вдова Ковалиха		77	били		
			дѣти ея					
	69		Самоило	37				
		75	жена его Мария		31			
		76	Пелагия вдова		26			
			дѣти ея					
		77	Настасия		14			
		78	Анна		11			
	70		Тимофей	10		били		
		79	Устина		7			
22		80	Ефросинія вдова Бородайка		58	били		
			дѣти ея					
	71		Леонтій Леонтіевъ	33				
		81	жена его Ксенія		21			
			дѣти их					
		82	Феодосия		17			
Арк. 96.								
	72		Иванъ	15		биль		
		83	Екатерина		10	била		
		84	Мария		7	била		
	73		Яковъ	5				не бил
		85	Ефросиния		3			не била
	74		Василь Леонтіевъ братъ	29		били		
		86	жена его Мария		24			
			дѣти их					
		87	Марина		13			
		88	Агафия		11			
	75		Афанасій	8				
	76		Иванъ брат Леонтіевъ	28				
		89	жена его Дария		25			
		90	Дочь ихъ Мотрона		6			не била
23	77		Иванъ Данилиевъ Ющенко	31		биль		
		91	жена его Христина		29	била		
			дѣти их					
	78		Иванъ	13		биль		
		92	Ирина		9	била		
	79		Кондратъ	5				не бил
	80		Алексѣй братъ Ивановъ	29		биль		
		93	жена его Марина		25	била		
			дѣти их					
	81		Евфимій	6				не бил
	94		Анна		3			не била
Арк. 96 зв.								
24	82		Власъ Василиевъ Гапоненко	54		били		
		95	жена его Гафия		51			
			дѣти их					
		83	Матфей	23				
		84	Кирило	17				
		85	Демянъ	31				
		96	жена его Екатерина					

1	2	3	4	5	6	7	8	9
			дѣти их		27			
	86		Григорій	5				не бил
	87		Иванъ	3				не бил
25	97		Екатерина Шапарка вдова		72	били		
	88		Федоръ Лазаревъ зят ей	53				
	98		жена его Екатерина		45			
			дѣти их					
	99		Параскевия		26			
	100		Дария		18			
	89		Павло	15				
	90		Савелій	11				
	91		Иосифъ	10				
	101		Соломонида		6			не била
26	92		Тимофѣй Бабенко	57		били всѣ		
	102		жена его Параскевия		50			
			дѣти их					
	93		Федор	20				
	94		Андрей	15				
	103		Елена		9			
27	95		Михайло Стефанов	61				
	104		жена его Ефросиния		57			
			дѣти их					
	96		Павель	21				
	97		Иванъ зят Михайловъ	32				
	105		жена его Евдокия		27			
Арк. 97.								
28	98		Григорій Федоровъ Сулка вдовъ	62		били		
			дѣти его					
	106		Мария		23			
	99		Алексѣй	31				
	107		жена его Мария		28			
	100		сынъ их Григорій	2				не бил
	101		Максимъ Иосифовъ Медвец- кій	57		били		
	108		жена его Евдокия		56			
	102		Синъ ихъ Василь	25				
30	109		Евгения Сухомлинка вдова		47			
			дѣти еи					
	103		Трохимъ	21				
	104		Семень	13				
	110		Марина		25			
	111		Мелания		22			
	112		Мария Евгений Сестра вдова		40			
			дѣти еи					
	113		Екатерина		47			
	105		Семень Ивановъ зят еи	27				
	114		жена его Софѣя		21			
	115		дочь ихъ Мария		3			не била
31	116		Ирина Ющенкова вдова		54	била		
			дѣти еи					
	106		Григорій	34		билъ		

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		117	жена его Параскевия		32	била		
Арк. 97 зв.								
			дѣти их					
	107		Марко	14		били		
		118	Улияна		13			
		119	Улияна		10			
		120	Марфа		9			
	108		Иванъ	м[еся] пей 8				не бил
	109		Савелий Григоріевъ братъ	32		биль		
		121	жена его Параскевия		24	била		
			дѣти их					
		122	Евдокия		3			не била
32	110		Андрей Янченко	55		били		
		123	жена его Мотрона		46			
		111	Семень	12				
	112		Феодоръ	30				
		124	жена его Екатерина		26			
		125	дочь ихъ Екатерина		6			не била
33	113		Дмитро Климовъ вдовъ	65		били		
			дѣти его					
		114	Илия	33				
		126	жена его Евдокия		31			
			дочь ихъ					
		127	Мотрона		16			
	115		Левко	37				
		128	жена его Мария		31			
	116		Иванъ Дмитровъ зят	51				
		129	жена его Параскевия		47			
			дѣти их					
		130	Мотрона		14			
Арк. 98.								
		117	Григорій	30		биль		
		131	жена его Мария		27	била		
		118	синъ их Марко	1				не биль
34	119		Иванъ Еремѣевъ	55		били		
		132	жена его Евдокія		47			
			дѣти их					
		133	Марфа		17			
		120	Василь	16				
		121	Максимъ	10				
35	122		Климъ Еремѣевъ Гунка	56				
		134	жена его Гафия		47			
			дѣти их					
	123		Григорій	29				
		136	жена его Мария		27			
		138	дочь их Улияна		3			не била
36	124		Никита Ковшик вдовъ			били		
			дѣти его	74				
		137	Настасія		23			
		138	Ирина		19			
37	125		Данило Середенко	28				

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		139	жена его Ефросиния		24			
			дѣти ихъ					
		140	Феодосия		10			
		141	Ефросиния		8			
	126		Василь	4				не бил
Арк. 98 зв.								
	38	142	Евдокия Бойчиха вдова		40	били		
			дѣти ея					
		127	Иванъ	15				
		143	Феодосия		24			
	39	128	Назар Бондаренко	55				
		144	жена его Анастасія		49			
			дѣти ихъ					
		129	Евстафій	25				
		130	Синь их Семень	1		били		не бил
		131	Семень	23				
		146	жена его Евдокія		21			
		132	Федор	30				
		147	жена его Параскевия		27			
			дѣти ихъ					
		133	Прокопъ	10				
		148	Пелагия		8			
		134	Панко	4				не бил
		135	Иванъ Бондаренко братъ его	46		били всѣ		
		149	жена его Елена		36			
			дѣти ихъ					
		136	Мойсей	21				
		150	Любовия		14			
	40	137	Романъ Вовченко	51				
		151	жена его Ирина		44			
			дѣти ихъ					
Арк. 99.								
		138	Емелиянъ	20		билъ		
		139	Феодоръ	5				не бил
		152	Устина		10	била		
	41	140	Василь Рибалченко	31		билъ		
		153	жена его Татїяна		27	била		
		154	дочь их Дария		3			не била
	42	141	Кондрат Рѣзниченко	61		били		
		155	жена его Любовия		55			
			дѣти ихъ					
		142	Константин	20				
		143	Андрей	24				
		144	Иванъ	21				
		156	Зѣновия		22			
		145	Тимофѣй	37				
		157	жена его Анна		27			
			дѣти ихъ			били		
		158	Ефросинія		11			
		146	Иванъ	8				
		147	Феодоръ	3				не бил
	43	148	Петро Бакуменко	57		били всѣ		

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		159	жена его Домнікія	54				
			дѣти их					
		160	Агафія		26			
	149		Петро Петровъ зять	28				
Арк. 99 зв.								
		161	жена его Уляяна		27	била		
			дѣти их					
		162	Евфимія		10	била		
	150		Максимъ	6				не бил
		163	Настасія		3			не била
44	151		Трохимъ Жидко	55		били всѣ		
		164	жена его Мотрона		45			
			дѣти их					
		165	Пелагія		19			
		166	Пафія		13			
	152		Павло	11				
	153		Григорій	28				
		167	жена его Ирина		27			
	154		синь их Панасъ	8				
45	155		Данило Парасоцкій	51				
		168	жена его Евгенія					
			дѣти их					
		169	Параскевія		20			
	156		Григорій	20				
		170	Евдокія		18			
		171	Дарія		17			
		172	Настасія		15			
	157		Юрко	16				
	158		Омелко	23				
		173	жена его Васса		21			
	159		Синь их Касянь	не-дел 8				не бил
	160		Семень Парасоцкій братъ	36		били		
		174	жена его Агафія		31			
	161		синь ихъ Яковъ	10				
46	162		Яковъ Бабенко	51				
		175	жена его Агафія		41			
			дѣти их					
	163		Федоръ	15				
		176	Анна		13			
	164		Иванъ	2				не бил
	165		Остапъ Бабенко	64		били все		
		177	жена его Анафія		43			
			дѣти их					
	166		Евстафій	27				
	167		Федоръ	22				
	168		Василій	21				
		178	Марія		16			
47	169		Марія Дмитренкова вдова		54			
		179	синь ея Вакула	37				
		180	жена его Екатерина		30			
			дѣти их					

1	2	3	4	5	6	7	8	9
	170		Семень	6				не бил
		181	Анна		3			не била
	171		Яковъ	2				не бил
	172		Михайло синъ Друзя	34		билъ		
		182	жена его Параскевия		31	била		
			дѣти ихъ					
		183	Наталія		4			не била
		184	Евденія		2			не била
	173		Дорошъ синъ третій	35		билъ		
		185	жена его Арипина		27	била		
			дѣти ихъ					
		186	Дарія		6			не била
		187	Анастасія		3			не била
48	174		Григорій Швецъ	53		били		
		188	жена его Марена		47			
			дѣти ихъ					
		189	Марія		25			
	175		Карпъ	10				
49	176		Антонъ Скляръ	54				
		190	жена его Марія		46			
			дѣти ихъ					
	177		Кирило	19				
	178		Петро	17				
	179		Матфей	9				
	180		Василь	25				
		191	жена его Евдокия		23			
	181		синъ ихъ Кузма	1				не бил
	182		Остапъ Бондаренко	60		били		
50	192		жена его Агафия		54			
			дѣти ихъ					
	183		Лукянъ	36				
		193	жена его Марія		23			
			дѣти ихъ					
		194	Анна		7			
	184		Иванъ	2				не бил
51	185		Якимъ Кардашъ	30		билъ		
		195	жена его Татїяна		27	била		
			дѣти ихъ					
	186		Назар	7		бил		
	187		Иванъ	3				не бил
		196	Прѣска		2			не била
52	188		Миронъ Самохатка	54		били		
		197	жена его Пелагія		50			
		189	синъ ихъ Микита	28				
		198	жена его Елена		24			
		199	дочъ ихъ Анна		2			не била
53	190		Яковъ Федоров	54		бил		
		200	жена его Васка		51	били		
			дѣти ихъ					
		191	Прокопій	29				
		192	Иванъ	28				
		201	Васса		10			

1	2	3	4	5	6	7	8	9
54	193		Остап Бегратенко	27				
		202	жена его Евдания		26			
			дочь ихъ					
		203	Мария		2			не била
	194		Иванъ братъ его	23		били		
		204	жена его Агрипина		26			
		205	сестра их Марина		20			
55	195		Савелій Кузменко	40				
		206	жена его Параскевия		45			
			дѣти ихъ					
	196		Якимъ	27				
		207	жена его Мария		25			
		208	Анна		15			
56	197		Уласъ братъ	41				
		209	жена его Агафия		37			
		198	Синъ ихъ Петро	5				не бил
57	199		Иванъ Ковшикъ	32		биль		
		210	жена его Елена		27	Била		
			дѣти ихъ					
		211	Ефросиния		9		била	
		212	Дария		7		била	
	200		Павло	5				не бил
58		213	Пелагия Ноганка вдова		59	били		
			дѣти ея					
	201		Василь	30				
	202		Герасимъ	19				
	203		Якимъ	29				
		214	жена его Феодосия		20			
			дѣти ихъ					
	204		Петро	8				
			Мелания		6			не била
59	205	215	Омелко Слюсар	38		биль		
		216	жена его Ирина		34	била		
			дѣти ихъ					
		206	Иванъ	7		биль		
		207	Матфей		5			не била
60	208		Семень Слюсар	33		биль		
		217	жена его Евдокия		31	била		
			дѣти ихъ					
	209		Иванъ	8		биль		
		218	Параскевия		5			не била
	210		Григорій	2				не биль
61		219	Анна Мандриха вдова	54		били всѣ		
			синъ ей Петро вдов	39				
			дѣти его					
	212		Иванъ	10				
		220	Анастасия		15			
62	213		Прокопъ Довженко	53				
		221	жена его Евдокия		46			
			дѣти ихъ					
	214		Василій	26				
	215		Григорей	25				

1	2	3	4	5	6	7	8	9
		222	Ульяна		19			
		223	Ефросиния		17	били		
	216		Петро	8				
63	217		Лазоръ Гончаренко	45				
		224	жена его Мария		24			
			дѣти их					
		225	Екатерина		6			не была
		226	Ульяна		4			не была

Арк. 103 зв.

Всего при вышеозначенной церкви Покровской в приходских шестидесяти трех дворах обретается			Число обоего пола людей								
			Исповѣдавшихся и причастившихся		Исповѣдавшихся токмо и непричастившихся		Неисповѣдавшихся		Итого		
			муж.	жен.	муж.	жен.	муж.	жен.	муж.	жен.	
В вышеявленомъ дворовомъ числѣ жителей порознь почитномъ	Духовные	Попъ	1								
		Дячковъ и пономарей	3								
		женъ ихъ		4							
		Дѣти их	3					1		8	8
	Восенние	Мужеска пола									
		Женска пола		4							
		военные	21								
		женъ ихъ		24							
	Посполитіе	Дѣти их	39					9		69	85
		Мужеска пола		49					12		
		Женска пола									
		посполитіе	35								
Дворовия	женъ ихъ		41								
	Дѣти их	79					22		136	129	
	Мужеска пола		69					19			
	Женска пола										
	Всѣхъ выше прописанихъ чиновъ дворовыхъ служителей	2									
	женъ ихъ		1						4	4	
Дѣти их	Мужеска пола	1					1				
	Женска пола		2					1			
Всего			184	194				33	32	217	226

Арк. 104.

Арк. 104 зв. – чистий.

Сверхъ вишшеписанного в томъ нашей Покровской церкви в приходѣ приписанныхъ и утаенныхъ ничийныхъ дворовъ неимѣется и во означенныхъ дворахъ кромѣ вишшеявленныхъ людей никого тутошнихъ жителей и пришлыхъ никакого чина и возраста людей под укривательствомъ необретається и противящихся с[вя]тѣй церкви расколниковъ нѣтъ и которіе всей же росписи показанни исповѣдавшимися и причастившимися и тѣ всѣ подлинно исповѣдались и святыхъ тайнъ причастились и кои показанни ж исповѣдавшимися а не причастившимися те же и неисповѣвшимися тѣ подлинно жъ исповѣдались а не причастились также и неисповѣдались буди де и зъ онаго показанія нашего по какому доносу явится хотя мало что ложное и какая утайка и прикрытие и заповинными всѣ неточию извержения чиновъ своихъ но и жестокому в гражданскомъ судѣ истязанія.

Къ сему обязательству Іерей Андрей Жученко руку приложил.

Къ сему обязательству дякъ Іоанъ Лукияновъ руку приложил.

НЕВЕЛИКИЙ СКАРБ СОЛІДІВ XVII ст. З ОКОЛИЦЬ МИРГОРОДА

До наукового обігу вводиться новий комплекс «втраченого гаманця» козацької доби, випадіння якого припадає на рубіж 1650 – 1660-х рр., що нещодавно надійшов до зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Ключові слова: Миргород, «скарб», гаманець, солід, монетно-грошовий обіг, фальшування монет

Вивчення монетно-грошового обігу на сьогодні ведеться досить інтенсивними темпами, але зазвичай дуже односторонньо. Так, максимальна увага, зазвичай, концентрується на найбільш виразних «важких» фракціях, зрідка – середніх, і майже оминає такі дрібні номінали як соліди. Хоча, як показує практика, саме найменші грошові номінали, як тієї епохи, так і сучасності, забезпечували власне повсякденний грошовий обіг. Тоді ж як «важкі» фракції були переважно елементами тезаврування майна, у меншій мірі відіграючи роль власне обігової монети.

Тож для відображення більш цілісної картини монетно-грошової системи загалом, вивчення обігу солідової монети на території будь-якого мікрорегіону є важливим і цікавим напрямком нумізматики. Для вирішення поставленої мети на сьогоднішній день бракує джерел: єдиним комплексом із солідів на Полтавщині, оприлюднених друком до цього часу, був скарб із Старої Аврамівки на Хорольщині [1]. Чи не головним завданням у даному контексті є розширення джерельної бази. І в дослідженні презентується один з таких нових «солідових» комплексів.

Він знайдений у другій половині 2017 р. за випадкових обставин, неподалік м. Миргород (за 10 км), у лісі. Був придбаний у виявника одним із авторів. Гаманець («втрачений гаманець», а не власне «скарб», як і варто інтерпретувати цей комплекс) у складі 25 монет (усі діагностовано до країни, що їх карбувала), з яких: 24 – соліди, 1 – гріш (Таблиця I).

Час формування комплексу: найстаріша монета – гріш Сигізмунда III 1624 р., наймолодші – два соліди-«боратинки» випусків 1659 – 1666 рр. (дати затерті). Таким чином, час складання, після 1659 р., судячи з відсутності сучасських підробок, можна дещо

уточнити – діапазон його випадіння знаходиться між 1659 – 1661 рр. чи незначно пізніше (див. далі).

За станом можна стверджувати про досить непоганий ступінь збереження монет комплексу. Дивно, але найгіршу збереженість мають наймолодші монети – соліди Яна Казимира 1659 – 1666 рр. Останній факт можемо пояснити лише мідною складовою цих монет.

Забігаючи наперед вкажемо, що на сьогодні, крім опублікованого, вже опрацьовано ще 2 комплекси солідів цього періоду з території області. Останні також готуються до друку. На основі порівняння з ними та з відомим скарбом зі Старої Аврамівки можна зробити певні висновки. У даному випадку загальна картина складу скарбу досить характерна для комплексів того часу, з невеликими змінами, у порівнянні з більш ранішими «гаманцями». Так, 68 % загального складу – обігова монета прибалтійських володінь Шведського королівства, 28 – Речі Посполитої, рівномірно польські та литовські (по 14 %).

Аналогічна попереднім рокам і картина абсолютного превалювання монет карбування Христини. Особливість – досить представницька група більш давніх солідів Густава Адольфа та відсутність монет Карла X Густава. Серед шведських емітентів, як завжди, переважає Рига (Таблиця II кол. вкл.).

У цьому комплексі наявні мідні соліди Яна Казимира (2 од.), так звані «боратинки». Останні з 1660-х рр. починають відігравати на грошовому ринку ключову роль, хоча й є кредитними засобами оплати, адже були виготовлені з міді. Час їх карбування – 1659 – 1666 рр., хоча знаходилися вони в обігу ще й у XVIII ст. Але більш-менш надійно датувати комплекс можна саме близько 1659 – 1661 рр., тобто часом надходження «боратинок» у грошовий обіг України та Полтавщини. На це вказує незначна присутність тут фальшивої монети, низький відсоток «боратинок», які пізніше заповнили грошовий ринок і т. ін.

Серед офіційної обігової монети у складі гаманця виявилася 1 підробка – коронний солід Сигізмунда III, дуже примітивної якості виробництва. На ній зображено двочасний щит, легенда (точніше, невдала спроба її передачі) з іменем короля вибита на обох сторонах з помилками.

Звертаючись до опублікованого скарбу зі Старої Аврамівки, тезаврація якого припадає на 1662 – 1664 рр., можемо побачити різку відмінність у відсотках фальшивих монет (для першого він становить 17,5 %, у нашому випадку – 4 %, як і в ін. комплексах ранішої доби). Плюс до того, судячи з опису підробок [1, с. 117], маємо звенути увагу на підвищення не лише їх кількості, а й якості

Таблиця І. Склад монетного «скарбу» (втраченого гаманця) з околиць Миргорода

№ п/о	Емітент	Місце карб.	Мета	Номін ал	Ріс*	Аверс**	Знак підск.	Реверс**	№ за каталогами***	Ø, мм	штем пель. нов.	Стан, примітки, ступінь збереження****
Шведське королівство. Густав Адольф (1611-1632)												
11	м. Рига	Рига	Білон	Солід	(16)27	GV·STADOL·D·G REX ·S	Сніп	SOLIDVSCIVIRIGENSIS27	Федоров 740	15	0	
12	м. Рига	Рига	Білон	Солід	(16)17	GV STA DOL D G REX S	?	[?]	-	16	0	
13	м. Рига	Рига	Білон	Солід	?	GVSTADOLD·G·REX·S	Сніп	[S O L I D V S·C I V I·R I G E N S I S ?]	-	16	0	
14	м. Рига	Рига	Білон	Солід	?	[GVSTADOLD G REX S]	?	[?]	-	13	0	
15	Ельбінг	Ельбінг	Білон	Солід	(16)31	GV S T A D O L D G REX S	?	[S O L I D V S C I V I R I G E N S I S ?]	-	15	0	
Шведське королівство. Христина Августа (1632-1654)												
1	м. Рига	Рига	Білон	Солід	1640	CHRISTINAD G D R·S	-	SOL D V S I·C·R I G E N S I S 1640	Федоров 776	16	1	
4	м. Рига	Рига	Білон	Солід	(16)48	CHRISTINA·D·G D·R·S	-	SOLIDVVS CIVIRIG-48	Федоров 808	16	0	
7	м. Рига	Рига	Білон	Солід	?	CHRISTINA·D·G·D·R·S	-	SOLIDVVS·RIGENSIS	-	15	0	зміщ. штемп.
9	м. Рига	Рига	Білон	Солід	?	[CHR I S T I N A·D·G D·R S]	-	SOLIDV S C I V I RIG [?]	-	13	0	
10	м. Рига	Рига	Білон	Солід	?	[CHR I S T I N A D G D R S]	-	[?][?]	-	0,9	0	
2	Лівонія	Рига	Білон	Солід	(16)47	CHRISTINAD·G·D·R·S	-	SOLIDVSLIVONIAE47	-	15	0	
3	Лівонія	Рига	Білон	Солід	(16)48	CHRISTINAD·G·D·R S]	-	SOLIDVSLIVONIAE48	Федоров 873	14	0	
5	Лівонія	Рига	Білон	Солід	(16)48	CHRISTINA·D·G·D·R·S	-	SOL D V S L V O N I A E 48	Федоров 873	15	0	зміщ. штемп.
6	Лівонія	Рига	Білон	Солід	?	CHR I S T I N A D·G D·R·S	-	-SOLIDV·S L V I ?]	-	15	0	
8	Лівонія	Рига	Білон	Солід	?	CHRISTINA·D·G]	-	[S O L I D V S L V O N I ?]	-	14	0	
19	Ельбінг	Ельбінг	Білон	Солід	(16)35	CHRISD G REGSVE	-	SOLIDVCCIVIELBINO35	Корпкі 9648	16	2	
21	Ельбінг	Ельбінг	Білон	Солід	(16)35	CHRISD G REGSVE	-	[SOLIDVCCIV I ELBINO35	Корпкі 9648	15	0	
Річ Посполита. Сигізмунд III Ваза (1587-1632)												
16	-	Видгощ	Ag	Гршн	1624	SIG·I I D G REX·POL·M·D L·	Сас	GROSS·REG·POLO 1624	F1624PL02400	14	3	зміщ. штемп.
17	-	Видгощ	Ag	Солід	(16)25	SIG S I D G I X·POLONIAE	-	SOLIDVVS·REG ? ·POLO	F1625PL00800	15	0	
23	ВКЛ	Вільно	Білон	Солід	?	[S I G I D G R E X P O M D L]	Вадвич	[SOLIDVSM D L I V]	Корпкі 723	15	2	
18	м. Рига	Рига	Ag	Солід	?	[R E X P O L·D L·	-	[? R I G E N S I·	?	15	0	
Річ Посполита. Ян Казимир (1648-1668).												
20	ВКЛ	Вільно	Ag	Солід	1652	IOA·CAS·D·G·R·POL·I	Гоздава	SOLIDVVS·M·D·L T 1652	F1652PL00500	15	4	Vf
22	-	Уядов	Cu	Солід	(1659-66)	[IOA N CAS RE X]	?	SOLIDRE G POLO]	Корпкі 3581	?	15	1
24	ВКЛ	Вільно	Cu	Солід	(1659-66)	[IOA N CAS·R E X]	HKPL	[SOL M A G D V C L I T]	?	14	0	
Фальшиві												
25	-	?	Cu	Солід	?	SIG ? S O S O	-	SIG ? E X·POLO ?]	?	15	0	двочасний шгт

* в дужках () – не проставлені цифри в легенді, по умовчяню; ** / – новий рядок; [] – не читаться, умовно прочитане [ABC] (за аналогіями), прочитання ускладнене [?]; *** — за: Корпкі 1999 [4], Федоров 1961 [5], Fortress Catalog [6]; **** — за Міжнародною системою.

виготовлення: чіткості передачі зображення, більшої подібності до справжньої легенди тощо. Відмінними від оригіналів були лише роки, закладені в легендах цих монет, та власне основний матеріал виготовлення (мідь).

Але складно уявити, що навіть найприскіпливіший пересічний мешканець тогочасної України чи Полтавщини, навряд чи знав, у які роки було карбування того чи іншого шеляга. А мідна основа, як правило, вкривалася на поверхні срібним напиленням чи плакуванням, яке сходило лише з часом. Саме тому ці підробки починають інтенсивно входити до середовища грошового ринку Полтавщини, і з часом могли становити високу питому вагу серед загальної кількості монет.

Пояснення такого росту кількості фальшивої монети можемо знайти лише в діяльності монетного двору в Сучаві – відомого в літературі центру карбування підробок. Так, за даними А. А. Нудельмана, що пізніше були підтвержені й іншими дослідниками, Сучавська майстерня діяла у 1661 – 1683 рр. [2, с. 35–36]. За останніми дослідженнями А. Пінзара, карбування монети в Молдові було відновлене після тривалої перерви, орієнтовно – в 1662 р. [3].

Відсутність у комплексі із околиць Миргорода якісних підробок і їх незначна кількість, разом з датами карбування останніх монет, саме й дають змогу уточнити час приховування цього гаманця рубежем 1650 – 1660-х рр.

Тож, можливо, співставлення кількості та якості виготовлення підробних монет (солідів) XVII ст. у складі скарбів (перш за все, втрачених гаманців) тих часів, може бути певним хронологічним маркером для уточнення датування подібних комплексів.

Література

1. Безпалько В. Скарб солідів XVII ст. із с. Стара Аврамівка Полтавської області / Владислав Безпалько // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. ст. / [ред. кол. : Телегін Д. Я., відп. ред., Титова О. М., Бондаренко І. П. та ін.]; УТОПІК; ЦП НАНУ та ін. – К.: ТОВ НВП «Ферокол», 2010. – Вип. 19. – С. 117–120.
2. Нудельман А. А. Топография кладов и находок единичных монет / А. А. Нудельман. – Кишинев: Штиинца, 1976. – 196 с. – (Археологическая карта Молдавской ССР, вып. 8).
3. Pinzar A. Talerul Ńleuiului Gheorghe Duca / Alexandru Pinzar // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://romaniancoins.ancients.info/art/Taler%20Duca.pdf>.

4. Kopicki E. Ilustrowany skorowidz pieni dzy polskich i z Polsk związaných / Edmund Kopicki. – Warszawa: Polskie Towarzystwo Numizmatyczne, 1995. – Texty. Czesc 1 (poz. 1 – 7058). – 315 s.
5. Федоров Д. Монеты Прибалтики XIII – XVII столетий: определитель монет / Д. Федоров. – Таллин: Валгус, 1966. – 423 с.
6. Fortress Catalogue – 2017 // Электронный ресурс. Режим доступа: www.fortresskatalog.com.

Mykhailo Kovalenko, Viacheslav Sherstiuk

**SMALL SOLIDS TREASURE OF THE 17TH CENTURY
FROM MYRGOROD OUTSKIRTS**

New small complex of “lost wallet” dated to the Cossacks Time, probably out of pocket in 1650 – 1660s, that was recently given to the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum collection, is added to scientific circulation.

Keywords: *Myrgorod, “treasure”, wallet, solid, monetary circulation, false coin.*

ПРО НАПОВНЕННЯ ЗБРОЯРСЬКИМИ АРТЕФАТАМИ ПРОЕКТОВАНОГО ІСТОРИКО- КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ»

Розглянуто проблеми наповнення експонатами проєктованого історико-культурного заповідника «Українське державотворення» у с. Жуки під Полтавою. Надається короткий огляд комплексу зброї зі спорядження козака XVII – XVIII ст. та експозиційні можливості сучасних реплік козацької зброї.

Ключові слова: історико-культурний заповідник, музей, експозиція, козак, зброя, шабля, рушниця, пістоль, реконструкція.

Сучасний історико-культурний заповідник – це комплекс культурних об'єктів, до основних завдань якого можна віднести, перш за все, задоволення пізнавального інтересу відвідувачів. Вирішення цього завдання потребує створення певного музейного простору, який, об'єднуючись з іншими складовими, сприйматиметься не як підручник з історії України, а як справжній мистецький твір.

Створення музейної частини проєктованого заповідника – досить непросте завдання, адже в авторів майбутньої експозиції практично відсутні оригінальні музейні предмети, які мають властивості інформативності, репрезентативності, асоціативності, експресивності та атрактивності [2, с. 18]. У недалекому минулому, за радянських часів, «вказівкою з вище» провідні музеї України «ділилися» з новоствореними культурними об'єктами своїми колекціями. Але такий підхід, на загальноприйнятій і нашу думку, повинен назавжди відійти у минуле. Створення історико-культурного заповідника «Українське державотворення» у с. Жуки може стати прикладом новаторського погляду на чимало питань музейного будівництва, в тому числі експозиційного.

Автори поставили собі за мету розглянути лише один аспект створення майбутнього музейного комплексу – наповнення його зброярськими артефактами. Очевидно, що період українського державотворення, який сягає корінням XVII – XVIII ст., не може бути висвітлений без звернення до козацької зброї. Саме вона по-

кликана виступити у музейній просторовій системі не лише в якості історичного джерела. Це – вагомий художній символ, що допомагає відвідувачу осмислити ідейну спрямованість експозиції.

Слід зазначити, що оригінальні предмети козацької доби зберігаються в небагатьох музеях України. Список таких закладів був укладений у 1999 – 2004 рр. відомим українським видавцем В. Недаком та представлений у книзі «Україна – козацька держава» [3]. До переліку ввійшов і Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, у фондах якого серед козацьких старожитностей XVII – XVIII ст. представлені зразки як холодної, так і вогнепальної зброї. Збірка козацької зброї включає шаблі, ятагани, пістолі, мушкети, здебільшого східної роботи, гармати. Особливу групу становлять знахідки із Солоницького поля поблизу Лубен – місця останнього бою С. Наливайка з польською шляхтою (1596 р). Це, зокрема, козацькі кулі, бойова сокира та келеп. Раритетом козацької доби є шабля, пожалувана імператрицею Єлизаветою Петрівною старшині Гадяцького полку Павлу Федоровичу Ніжинцю 1748 р. за розвиток селітроварної промисловості, про що свідчить вигравіюваний на клинку напис [9, с. 30].

Значна частина цих артефактів знаходиться в основній експозиції музею, у залах, що презентують теми «Полтавщина у XIV – XVII ст.» та «Полтавщина у XVII – XVIII ст.». Окремі зразки ще чекають наукового опрацювання та проведення реставраційно-консерваційних робіт.

Зазначимо, що у сьогоднішньому українському зброєзнавстві будь-який дослідник козацької зброї опиняється у вирі дискусій. Фахових досліджень обмаль, а окремі поняття, як наприклад, «українська козацька шабля», є предметом жвавого обговорення у наукових колах уже не одне десятиліття.

Не менш дискусійним залишається і питання про комплекс індивідуального озброєння й спорядження козацького вояка XVII – XVIII ст., що власне і стало предметом цієї розвідки. Уявлення про нього сформувалися на основі збережених до наших днів писемних, речових пам'яток, археологічних знахідок, зокрема І. К. Свешнікова під час досліджень на полі Берестецької битви 1651 р. [13, с.105].

Рівень оснащення козацького війська у цей час прямо залежав від матеріальних статків окремих вояків: від рогатин і сокир рядових козаків до різноманітної вогнепальної і клинкової зброї, спорядження коня, захисних обладунків, що значаться в описах майна козацької старшини. Свою специфіку мало також озброєння різних родів війська, основними з яких були піхота й кіннота [11, с. 474].

Провідним видом холодної зброї козаків були шаблі. Саме шабля в Україні здавна вважалася символом козацтва. Вона оспівана в багатьох козацьких піснях, легендах, приказках і прислів'ях. Цьому виду озброєння присвятили дослідження відомі історики Д. Яворницький, М. Грушевський, І. Крип'якевич, сучасні зброєзнавці Д. Тоїчкін, В. Квасневич, Е. Аствацатурян та ін. Окремі дослідники вважають, що упродовж XVI –XVII ст. в Україні сформувався своєрідний сакрально-мілітарний культ шаблі, подібно до культу меча-акінака у скіфів [5]. Проблема «української козацької шаблі», не зважаючи на численні аргументи «за» і «проти», що висувають противники і прихильники терміну, зводиться до двох головних питань: вважати «українськими козацькими шаблями» усі типи шабель, що побутували в козацькому середовищі, незалежно від місця їх виготовлення, чи зараховувати до «українських козацьких шабель» виключно зразки, виготовлені на теренах тодішньої України місцевими майстрами [13, с. 106 – 107].

У XVII –XVIII ст. шаблі виготовлялися різними способами. Майстри послуговувались закупленими клинками, на які монтували власноруч зроблені ефеси, іноді проводили лише монтаж усіх закуплених частин зброї. При виготовленні шабель зброярі часто копіювали поширені на теренах Східної Європи типи цієї клинкової зброї. Часто вояки використовували шаблі, захоплені в боях як трофеї [10, с. 167]. Отже, дослідники одностайні у тому, що в Україні власний національний тип шаблі не склався, а до «козацьких» слід віднести усі зразки шабель, що побутували серед козаків.

Шабля у козацькому війську була, передусім, індивідуальним видом озброєння, що використовувався у рукопашному бою. Найбільш детальний опис усталених типів шабель, характерних для Центральної та Східної Європи XVII –XVIII ст., знаходимо у дослідженнях Д. Тоїчкіна. Це, перш за все, різновиди угорсько-польського типу [13, с. 107–108]. Угорсько-польські бойові (чорні) шаблі потрапили до Європи з Туреччини, про що свідчать ранні екземпляри, які конструктивно і за оздобленням нагадують турецькі. Пізніше вони набули характерних рис: слабковигнутий клинок, велика елмань в останній третині, руків'я конічної форми, гарда у вигляді хрестовини з довгими кільонами. Сучасні зброєзнавці вирізняють кілька типів угорсько-польських шабель [13, с. 107–108]. До них, зокрема, відносять і шаблі «орла» та гусарські (чорні) шаблі. У XVII ст. набуває поширення ще один різновид шаблі – ординка, саму назву якої пов'язують зі східним походженням. Відмінними рисами ординки є масивна гарда відкритого типу, верхів'я у вигляді ковпачка, розгорнуте догори під

тупим кутом, широкий клинок значної кривизни. Конструктивно відмінні від них чечуги (смички) з клинками незначної кривизни, вузьким довгим вістрям та ефесом відкритого типу з наперсткоподібним верхів'ям, скісно нахиленим до руків'я.

У збірці Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського представлені окремі зразки зазначених типів шабель. Серед них вирізняються карабелі, які еволюціонували з турецьких шабель (киличів, кличів) і набули особливого поширення у XVIII ст. До наших днів у музейних зібраннях збереглися переважно парадні, багато прикрашені корабелі козацької старшини і значно у меншій кількості – пересічні бойові зразки.

Серед інших типів шабель козацької доби відзначимо також іранські шамшири, оснащені булатними клинками, та турецькі шаблі з роговим руків'ям і краплеподібним наверхшям. До пізніх зразків клинкової зброї козацтва XVIII ст. відносяться ятагани, які конструктивно не належать до шабель.

До спорядження козака, залежно від роду війська, входили також чекан, келеп, спис, піка, бердиш, бойовий ніж, лук зі стрілами [12, с. 154–164].

У першій половині – середині XVII ст. головну роль в озброєнні починає відігравати ефективна й динамічна у технічному розумінні вогнепальна зброя. Характеристики козацької вогнепальної зброї відповідали загальноєвропейським. Ставка робилася на потужність, скорострільність, надійність і велику вбивчу силу. Козаки широко використовували мушкети, рушниці, пищалі, гаківниці та ін. Видатний дослідник запорозького козацтва Д. І. Яворницький вважав, що різниця між ними полягала в тому, що рушниці, швидше за все, виробляли в Україні, а, наприклад, мушкети завозили з-за кордону. Перша згадка саме про мушкети у козацькому війську відноситься до 1637 р. [7, с. 258]. Зустрічається також й інша назва козацької рушниці – яничарка (впер-

Запорозький козак
при повному озброєнні,
за Д. І. Яворницьким.

ше – 1638 р.). Ця назва дає змогу зробити припущення про джерело надходження до козацтва деякої частини ручної вогнепальної зброї. Крім рушниць, козаки використовували також і пістолі, або пістолети, які оснащувалися колісцевими і кременевими ударними замками. Д. І. Яворницький зазначав, що кожен козак мав при собі чотири пістолі, два з яких носив за поясом, а два – у шкіряних кобурах [14, с. 165]. Кулі для них були розміром з яйце горобця. Козаки відливали такі кулі у спеціальних формах. Пістолі мали як переваги – легкість, можливість діяти однією рукою, так і недоліки – низьку влучність і малу далекобійність [4, с. 21].

Індивідуальна зброя козака представлена на відомому зображенні – реконструкції вигляду запорозького козака при повному спорядженні за Д. І. Яворницьким [12, с. 165]. З більшістю предметів озброєння можна ознайомитись у музейних зібраннях провідних музеїв України, в тому числі і в Полтаві.

Що ж мають робити новостворені музейні комплекси за відсутності оригінальних предметів? Якщо звернутись до праць провідних дослідників дилеми «оригінал – копія», то автори розвідки поділяють думки німецького філософа Вальтера Беньяміна, представлені у відомому есе «Мистецькі твори в епоху їх технічної відтворюваності» та ідеї французького культуролога Андре Мальро про «уявний музей», де присутність самого твору мистецтва не є обов'язковим для трансляції його образу і змісту [8, с. 119–121].

Інший дослідник, О. С. Дріккер, зазначає, що «...раритетів ніколи не вистачало, тим більше сьогодні, на шість мільярдів глядачів. Потреба завжди народжує пропозицію, яка реалізується шляхом виконання повторів, підробок, копій (авторських, цехових, професійних і ремісничих, ручних і технологічних)» [6, с. 178]. Копіювання раритетів таке ж давнє, як саме мистецтво, а сучасні цифрові технології відкрили шлях до виготовлення копій дуже високої якості. Одночасно сучасні технології пропонують чудові засоби, інструментарій для втілення у життя найбільш сміливих експозиційних ідей, досягнення яскравих художніх ефектів. Однак, нове життя музею повинне визначатись не кількістю оригіналів чи копій, а якістю музейного простору, атмосферою, яка за рахунок традиційних чи надсучасних засобів відкриє шлях до емоційного підйому і сплеску почуттів [6, с. 181].

З огляду на це, у питанні наповнення зброярськими артефактами проектного музейного комплексу нам вбачаються два шляхи: перший – створення віртуального музею, другий – наповнення експозиції зразками козацької зброї за допомогою високохудожніх повторів кращих музейних зразків.

Сучасні технології обробки металу дозволяють виготовлення високоякісних реплік – реконструкцій зразків зброї. З наведених видів зброї в Україні найбільшого поширення набула реконструкція шабель майстрами з Києва, Одеси, Львова та інших міст України. Наведемо лише кілька, на нашу думку, вагомих аргументів на користь співпраці з сучасними українськими зброярами. Антикварний ринок в Україні пропонує доволі велику кількість зброї козацьких часів, та не секрет, що більша частина з них – підробки невідомих кустарів, а менша – здобутки «чорних» археологів. Підтримка майстрів, що відроджують зброярське мистецтво, створюють майстерні і цілі школи, повертає до життя забуте ремесло. Можливо, копіюючи кращі зразки тих же шабель козацької доби, вони зуміють віднайти національні риси козацької шаблі. Цікаво було б створити музей української шаблі, який може поєднати музейну частину й осередок ковальського мистецтва. Це, в свою чергу, могло б підтримати популярну в європейських країнах історичну реконструкцію та рольовий рух, сплеск яких в Україні припав на 2000-ні роки і значно підсилив інтерес до вітчизняної історії.

Цікаво, що у 2001 р. полтавська молодь здійснила спробу створити військово-історичний клуб. Світ побачили кілька номерів альманаху «Ф2», присвячених питанням військово-історичного і рольового руху в Україні [1]. Але, не підтримана на офіційному рівні тогочасною владою, ініціатива поволи згасла. Можливо, настав час відродити такі починання, об'єднавши навколо майбутнього нового історико-культурного заповідника молодь, студентство, усіх краян, залюблених в історію Полтавщини.

Література

1. Альманах «Ф 2». – Полтава: ВЦ «Археологія», 2001. – № 1. – 48 с.
2. Белявська О. Втрачені і вцілілі об'єкти культурної спадщини села Жуки та округи / Оксана Белявська // Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: зб. мат-лів наук. конф. / [ред. кол.: Л. В. Бабенко, М. М. Кононенко (голова), А. Г. Логвиненко та ін.; О. Б. Супруненко (відп. ред.)] / ЦП НАНУ і УТОПІК; УК ПОДА, ПКМ імені Василя Кричевського; Полтавська районна рада. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2017. – С. 18–23.
3. Бекетова В. М. Історія українського козацтва в експозиціях музеїв України: реалії та можливості музейних колекцій / В. М. Бекетова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://museum.dp/article_2015_1.html.
4. Гузенко Ю. Деякі аспекти використання ручної вогнепальної зброї українським козацтвом у середині XVII ст. / Ю. Гузенко, А. Войтенко // Емінак. – 2007. – № 2 (2). – С. 20–33.

5. Добрянський В. Про холодну клинкову зброю козацького часу / В. Добрянський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.proza.ru/2010/01/09/948>.
6. Дриккер А. С. Идеальная экспозиция в демократической культуре / А. С. Дриккер // В поисках музейного образа: мат-лы науч. конф. (12 – 13 апреля 2007, С.-Петербург). – СПб., 2007. – С. 177–185.
7. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / [Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С.]. – Львів: Світ, 1992. – 713 с.
8. Калугина Т. П. Художественный музей в современной культуре / Т. П. Калугина // Радищевский музей: история, настоящее, будущее. Материалы 8-х Боголюбовских чтений (2-5 апреля 2002; Саратов) / Саратов. гос. худож. музей им. А. М. Радищева. – Саратов, 2003. – С. 119–121.
9. Мокляк В. О. Українські козацькі старожитності в зібранні Полтавського краєзнавчого музею / В. О. Мокляк // Музеї. Меценати. Колекції: зб. наук. пр. / [відп. ред. Супруненко О. Б.]. – Полтава: Археологія, 2000. – С. 28–32.
10. Сидоренко В. О. Козацька піхота та її озброєння під час Визвольної війни українського народу 1648 – 1654 рр. / В. О. Сидоренко // Історичні джерела та їх використання. – К., 1972. – Вип. 7. – С. 161–169.
11. Сокирко О. Г. Козацьке військо до середини ХVІІ ст. / О. Г. Сокирко // Істрія українського козацтва. Нариси: У 2-х т. / [Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін.]. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – Т. 1. – С. 472–485.
12. Тоїчкін Д. Козацька шабля ХVІІ – ХVІІІ ст.: історико-зброєзнавче дослідження / Д. Тоїчкін / Ін-т історії України НАН України. – К.: Вид. дім «Стилос», 2007. – 368 с.
13. Тоїчкін Д. Козацька шабля ХVІІ – ХVІІІ ст.: морфологічні типи й осередки виробництва // Військово-історичний альманах. – 2006. – Ч. 2. – С. 104–138.
14. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків. У трьох томах. – Т. 1. – Львів: Світ, 1990. – 319 с.

Tamara Kondratenko, Oksana Sulyma, Roman Prokhvatilo
TO THE PROBLEM OF FILLING WITH WEAPON
ARTIFACTS NEW-PROJECTED HISTORIC CULTURE
CONSERVATION AREA “UKRAINIAN STATE
BUILDING”

Problems of filling with exhibits new-projected Historic Culture Conservation Area “Ukrainian State Building” in Zhuky are observed. Brief review of weapon in Cossak’s munition of the 17th – 18th century and exposition possibilities of modern Cossak’s weapon replicas are shown.

Keywords: *historic culture conservation area, museum, exposition, Cossak, weapon, saber, gun, pistol, reconstruction.*

ЗРАЗОК КУЛЬТОВОГО КОНВІСАРСТВА КОЗАЦЬКИХ ЧАСІВ

Охарактеризовані предмети культової металопластики XVII – XIX ст. Особлива увага зосереджена на олов'яній дарохранительниці XVIII ст. зі складу зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Ключові слова: Жуки, дарохранительница, металопластика, конвісарство, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

Із сивої давнини лісостепові терени історичної Полтавщини були осередком національно-визвольної боротьби і потужним центром державотворення, що базувалися не лише на військово-політичній силі городового та запорозького козацтва, волелюбності посполитих, а й спиралися на державницькі світогляди гетьманів, їх прагнення укріпити незалежність Української держави, підтримувались відродженням культурної ідентифікації нації [5, с. 4]. На цьому шляху Полтавщина збагатилася сотнями населених пунктів, які є впізнаваними за знаковими подіями, непересічними постатями державних, політичних та культурних діячів [2, с. 14]. До цього переліку, безумовно, належить і с. Жуки – батьківщина визначного літописця Самійла Величка, що доклав значних зусиль у царині розбудови національної самоідентифікації.

Українська культура втілювалась у взірцях барокової архітектури високого гатунку, ужитковій майстерності ремісників і творах красного письменства [5, с. 4]. Не зважаючи на те, що у Жуках від взірців українського зодчества матеріальних знаків не залишилося, відомості про храмове будівництво краю збереглися. Першою видатною будівлею села був дерев'яний храм в ім'я Георгія Переможця, зведений майже одночасно з виникненням поселення, у південній його частині. Письмові згадки датуються 1658 та 1694 рр. У першій чверті XVII ст. була споруджена цвинтарна дерев'яна церква Покрови Пресвятої Богородиці, яка, зазнавши значних перебудов та трансформацій, проіснувала аж до середини XX ст. [3, с. 18–20].

Серед творів декоративно-вжиткового мистецтва козацьких часів окреме місце займали зразки культової металевої пластики.

Зібрання Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського небезпідставно пишається колекцією культових речей, яка налічує близько 500 одиниць зберігання. З-поміж них

Дарохранительниця.
Олово, скло.
ПКМВК 4084, М 610.

окрему групу складають дарохранительниці XVIII – XIX століття.

Дарохранительниці – це ковчеги (лат. «sibogium») для збереження святих дарів, тобто освяченого хліба. Вони традиційно посідають центральне місце на престолах у вівтарі церкви. Це стилізовані моделі – символи церкви «Воскресіння» в Єрусалимі, які вособлюють місце, де був розп'ятий, похований та воскрес Ісус Христос. Приблизно до XVI ст. дарохранительниці мали назву «Єрусалимів», пізніше вони стали називатися «сіон», але на Україні у XVII – XVIII ст. більш поширеною була назва «гробниця» чи «кіот», як про це свідчать численні дарчі написи на речах [6, с. 24].

Особливою ошатністю відзначаються дарохранительниці, виконані у техніці конвісарства, тобто відлиті з олова – м'якого сріблясто-білого металу, зручного і легкого в обробці, що здавна використовувався людством. Оловом вкривали церковні бані, відливали з нього посуд та церковне начиння. XVII – XVIII ст. – період розквіту олов'яного ливарництва в Україні. Існували своєрідні технічні прийоми ви-

готовлення речей з олова. Форми для плоских відливок робили з глини, тому відливки виходили грубими, незграбними і потребували майстерної доробки – обточування, обробки напильником, шліфування. Завдяки застосуванню ручної праці предмети, зберігаючи свою форму, не були абсолютно тотожними. Кожний серійний примірник мав свої відмінності у деталях, які знімали з них сухе тавро штампу. Майстри свідомо уникали ускладнених подрібнених форм, намагалися досягти не багатства ліній і площин, а максимальної виразності основних елементів і декоративних засобів. Оскільки майже всі деталі виробів були плоскими, то основна увага приділялася силуету, в якому домінували м'які і плинні лінії [7, с. 31].

Колекція пам'яток матеріальної і духовної культури доби пізнього українського середньовіччя музею почала формуватися ще задовго до його створення [12, с. 3]. Частина з них походить з Пол-

тавського єпархіального давньосховища, створеного 1906 р. при Полтавському церковно-археологічному комітеті за ініціативою полтавського і переяславського єпископа Іоанна Смирнова з метою виявлення та збереження церковних старожитностей краю.

Урочисте відкриття й освячення закладу відбулося 29 вересня 1907 р. Завдяки зверненню єпископа до духовенства єпархії до музею систематично надходили предмети церковної старовини, пам'ятки місцевої історії та культури, а також збиралися відомості краєзнавчого характеру з історії парафій, церков, монастирів, населених пунктів, окремих архітектурних споруд. Для консультацій і допомоги в систематизації отриманих матеріалів комітетом запрошувалися відомі вчені й музейні діячі – М. Біляшівський, К. Моценко, О. Левицький, Г. Павлуцький та ін. 1909 р. хранитель новоутвореного закладу священник В. Трипольський видав каталог давньосховища з детальним описом восьми розділів його експозиції та складу бібліотеки. Зібрання музею включало цінні пам'ятки історії, етнографії, мистецтва України та краю – понад 300 рукописів і стародруків XVI – XVIII ст., предмети церковного вжитку, зразки шитва й облачення XV – XVIII ст., ікони, портрети діячів церкви та ін. 1915 р. зібрання давньосховища передано до Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства (зараз Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) [9, с. 370], де значна його частина зберігається й сьогодні.

Серед цих предметів увагу привертає дарохранительниця ПКМВК 4084, М 610, що є класичним зразком культового конвісарства XVII – XVIII ст. За загальними обрисами вона нагадує двоповерхову башту, що закінчується куполом з главою, і поставлена на ніжки у вигляді стилізованих пташиних лапок із галькою в пазурах. Саркофаг трапецієподібний, декорований бароковим рослинним орнаментом. Балдахін спирається на чотири різьблені колони, його краї прикрашені виткими з гілками аканту. Купол і глава виконані з прорізної мереженої сітки, декорованої медальйонами з кольорового скла та литими рослинними елементами.

Зображення та опис цієї дарохранительниці вміщено каталозі давньосховища: «№ 322. Дарохранительница оловянная, 13 вершков высоты, украшенная ажурной рѣзбой и разноцвѣтнымъ стекломъ; нижняя часть въ видѣ квадратного ящика къ верху суженного, отъ него идутъ четыре колонны прорѣзной работы, поддерживающія балдахинъ; надъ нимъ шарообразный куполь и глава, увѣнчанная крестомъ с барельѣфнымъ Распятіемъ; на ковчегѣ литое изображение положенія Спасителя во гробъ.» [10, с. 56]. З цього ж видання дізнаємося про джерело надходження предмету до давньосховища – це подарунок поміщиці з Роменського повіту

Полтавської губернії пані Віктор-Берченко. Фотознімок дарохранительниці вміщений також у статті Я. Риженка «Збірки з історії, етнографії мистецтва та промисловості» 1928 р. [11, с. 113].

Спираючись на опис інвентарної книги Полтавського державного історико-краєзнавчого музею 1939 р. № 22, можемо стверджувати, що дарохранительниця ввійшла до музейного зібрання за номером 22101 без суттєвих втрат чи пошкоджень. На цей момент її висота складала 57 см, тобто ті самі 13 вершків [4, с. 114 – 115].

Роки Другої Світової війни (1939 – 1945 рр.) завдали тяжкого удару по колекції музею, що на той час нараховувала понад 118 тисяч одиниць зберігання. У 1941 р. співробітникам закладу в ході підготовки до евакуації музейних предметів довелось прийняти непросте рішення – виокремити 45 тисяч експонатів, які мали бути переміщені як найцінніші до м. Уфи, Тюмені і Красноярська (Росія). Однак, на жаль, велика частина цінних експонатів до цього переліку не потрапили. Багато з них пізніше протягом 1941 – 1943 рр. вивезли до Німеччини окупанти, а будинок музею разом із експонатами та документами, що там залишались, у 1943 р. спалили. Після закінчення війни частина музейних предметів повернулася з Німеччини, але всі вони були пошкоджені [1, с. 2].

До переліку евакуйованих в Уфу увійшла й дарохранительниця М 610 [8]. Однак, на стані збереження музейного предмету це переміщення позначилося вельми негативно. Було втрачено верхівку з розп'яттям, частину рослинного декору балдахіну. Витончений мереживний декор пелюсток глави та куполу втратив структурну цілісність. Ніжки й декоративний нижній край зім'яті. Загальна геометрія виробу порушена внаслідок деформації.

Незважаючи на ці пошкодження, дарохранительниця у 2004 р. стала окрасою експозиції залу № 10 «Полтавщина в кінці XVII – XVIII століттях». Музейний предмет запропоновано до включення у перспективний план безкоштовної реставрації Харківської філії Національного науково-дослідного реставраційного центру України.

З кінця XVIII ст. олов'яне виробництво в Україні почало занепадати. Досконалі технічно вироби набули сухих шаблонних форм. Вони поступово вийшли зі вжитку, поступаючись місцем дешевим і більш практичним матеріалам. Проте зразки олов'яного ливарництва XVII – XVIII ст., збережені в музеях, розкривають відвідувачам та науковцям ще одну маловідому сторінку історії своєї і самобутньої національної культури. Такі предмети дозволяють відновити історичне тло, стаючи зразками для проведення детальних реконструкцій.

Джерела та література

1. Акт повернення з Німеччини // Робочий архів фондів ПКМ імені Василя Кричевського. – 108 арк.
2. Бабенко Л. Села Жуки і Тахтаулове в історії українського державотворення / Людмила Бабенко // Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: зб. мат-лів наук. конф. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОШК, 2017. – С. 14–17.
3. Белявська О. Втрачені і вцілілі об'єкти культурної спадщини села Жуків та округи / Оксана Белявська // Там само. – С. 18 – 23.
4. Інвентарна книга Полтавського Державного історико-краєзнавчого музею № 22 (розпочата 1939 р.) – 588 с.
5. Кононенко М. Самійло Величко і село Жуки в історії Української Держави / М. Кононенко // Село Жуки – батьківщина літописця Самійла Величка: зб. мат-лів наук. конф. – Київ; Полтава: ЦП НАНУ і УТОШК, 2017. – С. 3–5.
6. Мішнев О. Дарохранительниці / О. Мішнев // Українська культура. – 1998. – № 2. – С. 24–25.
7. Мішнев О. Секрети конвісарства / О. Мішнев // Українська культура. – 1999. – № 3. – С. 31
8. Опис металевого фонду, ревакуйованого з м. Уфа // Робочий архів фондів ПКМ імені Василя Кричевського.
9. Піскова Е. М. Полтавське єпархіальне давньосховище // Енциклопедія історії України: у 10 т. / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]; Ін-т історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2011. – Т. 8: Па – Прик. – С. 370.
10. Полтавское Епархіальное Древлехранилище. Указатель съ описаніемъ выдающихся письменныхъ и вещественныхъ памятниковъ церковной старины Полтавской Епархіи / Составилъ Заведующій Полтавскимъ Епархіальнымъ Древлехранилищемъ священникъ В. Трипольскій. – Полтава: Электрич. типогр. Г. И. Маркевича. Бульваръ Котляревскаго, 1909. – 142 с.
11. Риженко Я. Збірки з історії, етнографії мистецтва та промисловості / Я. Риженко // Збірник, присвячений 35-річчю Музею. – Полтава, 1928. – Т. 1. – С. 63–137.
12. Супруненко О. Б. Пам'ятки матеріальної і духовної культури козацької доби у зібранні Полтавського краєзнавчого музею / О. Б. Супруненко // Пам'ятки козацької слави у зібранні [Полтавського краєзнавчого] музею: каталог виставки / Укл. Мокляк В. О., Супруненко О. Б. – Полтава, 1991. – 8 с.

Nataliya Kondratenko

A TIN-MOLDING SAMPLE OF THE COSSACKS TIME

Short characteristics of hieratical metal-plastics of the 17 – 19th century is given, special attention is paid to a tin sacrarium of the 18th century from the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum collection.

Keywords: *Zhuky village, sacrarium, metal-plastics, tin-molding, the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum.*

ФІЛОКАРТИЧНИЙ СЛІД СЕЛА ЖУКИ

Розглядаються поштові картки початку ХХ століття з краєвидами села Жуки Полтавського повіту, що зберігаються у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.

Ключові слова: поштова листівка, Жуки, Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського.

«Село Жуки, Тахтаулівської волості, знаходиться на захід від Полтави, у 10 верстах, та розміщене у лісистій широкій долині, що потопає у розкішній зелені трав і квітів. У долині здавна тулиться великий ставок», – такий опис залишив краєзнавець початку ХХ століття В. Є. Бучневич [3, с. 31]. Та, незважаючи на незначну віддаленість села Жуки від Полтави, розміщення на шляху до Диканьки і наявність архітектурних цікавинок, його краєвиди обійшли увагою фотографи та видавці поштових листівок початку ХХ століття.

Серед раритетів колекції поштових листівок кінця ХІХ – початку ХХ ст., що зберігаються у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, знаходяться дві однакові поштівки з кольоровою світлою с. Жуки. За класифікацією відомого філокартиста М. С. Забоченя, можемо їх віднести до великої групи документальних (видових) поштових карток [7, с. 10].

Поштові листівки з сільським пейзажем Жуків початку ХХ ст. надійшли до фондів музею у 1960-х рр. Першу, з обліковими позначеннями ПКМВК 16980 Д 1071, передала завідувач відділу історії дореволюційного періоду Ганна Олексіївна Сидоренко (Акт № 2391 від 28.04.1960). Друга – ПКМВК 19496, Д 1536 – поповнила колекційне зібрання у комплекті 40 поштівок, які подарувала полтавка Валентина Миколаївна Чернишова (Акт № 3610 від 22.12.1964).

В епоху модерну випуском поштових карток займалися переважно власники книжкових, канцелярських, художніх, фотографічних магазинів або фотографи, власники фото- та портретних студій, типографій тощо. Незважаючи на те, що друкарні Полтавської губернії були оснащені сучасним на той час поліграфічним устаткуванням, технічні можливості все ж не дозволяли видавати багатоколірні листівки на своїй базі. Тому місцеві видавництва часто співпрацювали з закордонними підприємствами, серед яких особливою популярністю користувалися шведське

Краєвид в с. Жуки. Полтавщина.

Паніп. ПКМВК 16980, Д 1071.

акціонерне товариство Гранберг (м. Стокгольм) і французьке видавництво І. С. Лапіна (м. Париж), які й забезпечували випуск продукції на замовлення.

Поштова листівка з назвою «Краєвид в с. Жуки, Полтавщина» у зібранні Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського побачила світ саме завдяки типографським верстатам згаданого вище шведського підприємства, що діяло упродовж 1900–1917 рр. [4]. На це вказує літерне маркірування зі зворотнього боку поштівки. Шведське видавництво співпрацювало з різними видавцями тодішньої Російської імперії, в тому числі і з Полтавщини, наприклад з видавцем І. А. Дохманом (м. Полтава), А. Ю. Бернштейном (м. Кременчук). Однак, на музейних поштових картках знаходимо лише напис «Акц. О-во Гранберг в Стокгольме».

Обидві поштові листівки привертають увагу яскравим зображенням. Продукція шведського видавництва вирізнялася серед інших багатоколірними ілюстраціями. Різнобарвні листівки друкувалися способом триколірної фототипії з трьох спеціальних форм (для жовтої, червоної і блакитної фарб). Досвідчений художник вручну розфарбовував цими кольорами три чорно-білі фотознімки, з яких потім виготовлялися три кольороподільні заготовки. При послідовному друці з цих форм на картоні для поштових листівок саме й отримували кольорове зображення [6, с. 213].

Одним з недоліків переважної більшості поштових карток кінця XIX – початку XX ст. є відсутність дати їх випуску. Виходячи з еволюції поштового бланка, основними рубіжними датами є 1904 р. – введення розділової смуги на адресному боці відкритих листів, і 1909 р. – заміна напису «відкритий лист» сполученням слів «поштова картка» [5, с. 278]. Спираючись на ці факти можемо констатувати, що поштові листівки з краєвидами Жуків були надруковані у період після 1904 р. (є розділова смуга). Крім того, під час вивчення старих видань поштових карток, доводиться орієнтуватися ще й за поштовим штемпелем і вказаним роком написання поштового повідомлення (верхня межа видання). На основі цих міркувань та візуального аналізу поштових позначок на поштівці з обліковими позначеннями ПКМВК 16980 Д 1071 можемо припустити, що ця типографська продукція була випущена не пізніше 1915 р.

Варто зазначити, що у період модерну розмір поштових листівок був уніфікований. Так, у 1874 р. на Всесвітньому поштовому конгресі було встановлено міжнародний стандарт розміру листівки – 914 см [2, с. 23–24]. Параметри музейних зразків відповідають цьому стандарту.

Серія видових поштових листівок «Українські краєвиди. Види Малоросії» у типографії Гранберга була пронумерована, тобто кожному випуску поштівки був присвоєний відповідний номер. За підрахунками М. С. Забоченя, таких варіацій було близько 8000 [7, с. 41]. Поштова картка з краєвидом с. Жуки була видана за номером 3446.

На світлині, якою прикрашена поштівка шведського видавництва, бачимо типову сільську вулицю, залиту літнім яскравим сонцем. Обабіч ґрунтівки, ущільненої рухом тогочасного гужового транспорту, рівними рядами розміщені традиційні для Полтавщини садиби: хати та господарські споруди з побіленими стінами, з дахами, вкритими соломною. Кожне дворище огорожене плетеними тинами, за якими видніються осики, верби, фруктові дерева. Не дарма історик та етнограф М. І. Арандаренко писав: «...Жуки багаті садами» [1, с. 7]. На передній план фотознімка потрапили місцеві жителі: чоловік на чотириколісному возі, запряженому гнідим конем; задумлива жінка у білій сорочці, довгій спідниці та хустці; дві маленькі дівчинки у зелених сукнях. Примітно, що вулиця чисто прибранна, жодних зайвих предметів не потрапило до кадру. Блакитне небо, вкрите поодинокими білими хмарами, відблиски сонця на білених стінах хат, свіжа зелень створюють ледь не пасторальний сюжет з легкою та спокійною атмосферою.

Музейне зібрання носіїв письмової та іконографічної інформації складає унікальну енциклопедію історії Полтавського краю. На сьогодні у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського зберігається лише дві однотипні поштові картки, ілюстровані світліною з краєвидом села Жуки. Та навіть вони доповнюють наші уявлення про минуле славного козацького куточка Полтавщини.

Джерела та література

1. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии в 3 частях / Н. Арандаренко. – Полтава: Типогр. Губерн. Правления, 1848–1852. – Ч. III. – 1852. – 500 с.
2. Басин О. Я. Филателистический словарь / О. Я. Басин. – М.: Связь, 1976. – 128 с.
3. Бучневич В. Е. Село Жуки, Полтавского уезда // Труды Полтавской ученой архивной комиссии / [под ред. И. Ф. Павловского, А. Ф. Мальцева, Л. В. Падалки]; ПУАК. – Полтава: Электрическая типогр. Г. И. Маркевича, 1916. – Вып. 14. – С. 31–43.
4. Гранберг, Г.К.А., Стокгольм [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.filokartist.net/catalog/publisher.php?id=43>
5. Дробна І. В. Джерелознавчий аналіз документальних листівок: етапи дослідницької процедури / І. В. Дробна // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 2. – С. 274–281.
6. Забочень М. Русский город на почтовой открытке конца XIX – начала XX века / М. Забочень, М. Блинов. – М.: Русская книга, 1997. – 220 с.
7. Забочень М. С. Филокартия: краткое пособие-справочник / М. С. Забочень. – М.: Связь, 1973. – 104 с.

Oksana Sulyma, Nataliya Shumeiko

DELTIOLOGY TRACE OF ZHUKY VILLAGE

Postcards of the early 20th century that depict landscapes of Zhuky village Poltava region from the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum collection are observed in the article.

Keywords: *postcard, Zhuky village, the Vasyl Krychevsky Poltava Local Lore Museum.*

СЕЛО ЖУКИ ЯК ОСЕРЕДОК РЕМІСНИЦТВА Й ХУДОЖНІХ ПРОМИСЛІВ

Історичний огляд розвитку ремісництва і художніх промислів у с. Жуки, що неподалік Полтави, про їх мистецьку специфіку, плідну діяльність філій промартілей, місцевих талановитих майстрів та їх визначні здобутки на виставках першої половини ХХ ст.

Ключові слова: Жуки, художні промисли, обробка дерева, навчальна майстерня, артіль „Спорт і культура”, орнаментальні мотиви, різьбярі Я. Халабудний, І. Коваль і А. Голуб.

Література про кустарні промисли Полтавщини, що так рясно процвітали наприкінці ХІХ – перших двох десятиріч ХХ ст., нечисленна, а про їх мистецьку складову в Жуках лише побіжно згадується у поодиноких дослідженнях і статтях. Та й то вони стосуються таких відомих осередків, як Дігтярі, Решетилівки, Полтави, Миргорода, Опішні, Нових Санжар, Великих Будищ, Красногорівки, Олефірівки й Хомутця, в яких активно функціонували навчальні заклади чи майстерні. Про село Жуки, як населений пункт поблизу Полтави, що спочатку мав козацький, а згодом кріпацький дух, літературні джерела вкрай обмежені. В орбіту губернського земства село потрапило перед Першою світовою війною (з відкриттям столярно-колісної навчальної майстерні, деякі майстри були пов'язані зі зразковою столярно-різьбярською майстернею у Полтаві), а його розквіт припадає на подальші роки (філії артілей ім. Лесі Українки та «Спорт і культура» в Полтаві) [5, с. 305–306]. Саме остання названа артіль мала найвагоміші здобутки на виставках – першій українського мистецтва в Києві, Москві й Ленінграді (1936 р.) і міжнародній – у Парижі (1937 р.). З цими виставками асоціюється злеті народної творчості в Україні довоєнного періоду і, зокрема, талановитих різьбярів Я. Халабудного, І. Ковалья та А. Голуба, уродженців села Жуки.

Ремесла й художні промисли у селі процвітали в ХVІІ – середині ХХ ст. Їх розвиток був обумовлений і пов'язаний із веденням натурального господарства, характерного для доби козацько-гетьманської держави й пізніше, навіть після скасування кріпацтва. Жуки в старосвітські часи були типово кріпацькими. Переважно місцевий люд залежав від дідичів-кріпосників, колишніх представників козацької старшини Кочубеїв, Жученків і

Кир'якових, не мав земельних наділів і не міг пристойно жити. Як більшість населення Полтавщини, селяни тяжіли до хліборобства на своїй чи чужій землі й мусили свою працю поєднувати з ремісництвом, з дрібним і неорганізованим виробництвом. Не всі сільські мешканці могли заможнo жити, то ж у другій половині ХІХ ст. виникла проблема щодо надання людям ремісничих і технічних навичок, технічної освіти, а відтак підвищення добробуту населення. І в цьому відношенні Полтавське губернське земство прийшло на поміч малозабезпеченим і безземельним селянам. З кінця ХІХ ст. воно почало інтенсивно впроваджувати програму щодо поширення ремісничих і технічних знань, заснувавши широку мережу навчальних закладів, влаштовуючи зразкові майстерні, показуючи раціоналістичні удосконалені способи й знаряддя виробництва, організовуючи виставки речей і виробів. Пік дії цієї програми припадає саме на першу половину 1910-х рр.

Як і в багатьох населених пунктах в Україні, у Жуках набули широкого поширення обробка дерева, металу, шкіри, вовни й соломи, а також ткацтво, вишивка і виготовлення народного одягу. Дівчата й молодиці вміли добре виробляти широкий асортимент тканих і вишитих речей, займалися кравецтвом і рукоділлям, а чоловіки обробляли дерево (зводили споруди, виготовляли гужовий транспорт, меблі й господарські вироби), метал (передусім робили ковальські предмети) і шкіру (займалися чинбарством і лимарством), плели з соломи брилі тощо.

Селяни у Жуках жили бідно й шукали додаткового заробітку, деякі з них виготовляли ложки, що їх збували на базарі в Полтаві. Майстри робили ложки, в яких держак мали переважно обриси риб і оздоблені візерунками простого характеру. Крім цього, ложки здавали на продаж до кустарного складу губернського земства. Як зазначив піонер дослідження полтавського дереворізблення В. Лапа, це послужило основою для місцевого промислу і «земству почастило організувати тут ... майстерню» [4, с. 27], що називалася столярно-колісною. Її відкрили на початку січня 1911 р., у ній працювало 6 майстрів і навчалася 11 учнів. Вони виготовляли побутові й господарські вироби, а також колеса для возів. З часом майстри перейшли і до вирішення більш

Я. Халабудний.
Декоративна таріль
(ручки у вигляді
зображень ховрашків).
1937 р. Дерево, тригранно-
вигнуте різьблення.

Я. Халабудний.
Скульптура «Північна фауна»
з серії «Загибель «Челюскіна»».
1935 р. Дерево, різьба,
тригранно-віймчасте різьблення.

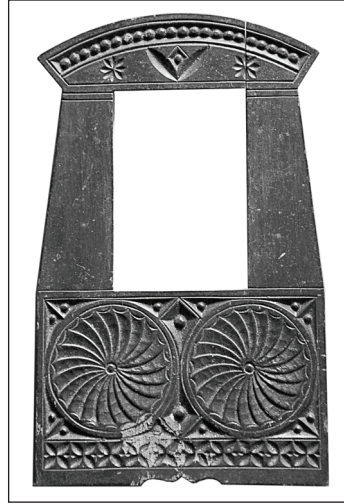
І. Коваль. Підставка для електричної лампи «Екзотика».
1939 р. Дерево, різьба,
тригранно-віймчасте різьблення.

складних мистецьких завдань, бо вмiли робити орнаментованi тарiлки, корячки, рамки для свiтлин, попiльнички, чорнильнi прибори. Їх оздоблювали народними вiзерунками i поєднували з модними на той час елементами стилю модерн. Продукцiя майстернi надходила до кустарного складу в Полтавi, звiдки виробу направлялися до торгових точок в Украiнi та поза її межi. З майстернею свiвробiтничав знаний в окрузi майстер деревообробки, здiбний рiзьбяр Федiр Коваль. Через два роки його роботи були представленi на Всеросiйськiй кустарнiй виставцi у Петербурзi i майстра нагородили бронзовою медаллю. Разом iз Ф. Ковалем учасниками виставки були його колеги Дем'ян i Иван Голуби, Гаврило Кулько. Майстерня призупинила свою дiяльнiсть з початком вiйськових дiй Першої свiтової вiйни.

Пiсля перiоду Визвольних змагань в Украiнi бiльшевики пiшли на поступки населенню, провiвши так звану нову економiчну полiтику, що, в свою чергу, сприяло оздоровленню в цiлому економiки та пiднесенню кустарнiй промисловостi. В другiй половинi 1920-х рр. спостерiгається вiдновлення приватного капiталу, органiзацiя дрiбних пiдприємств, великого розвитку набула кооперацiя. У Полтавi вiдкрили дворiчнi курси кустарнiй промисловостi, на їх базi органiзували деревообробне пiдприємство, де дiяв рiзьбярський цех, кадри готувала спецiальна школа. У мiстi заснували єдину в Украiнi артiль «Спорт i культура», її фiлiя функцiонувала в Жуках. Про роботу фiлiї докладно розповiв її колишнiй працiвник, вiдомий свого часу здiбний рiзьбяр, експонент низки вистав-

вок Антін Голуб. Майстер згадував: «1929 року в селі відкрили майстерню, якою керував Я. Р. Халабудний. Спочатку робили в його клуні, згодом закупили простору хату. У бригаді працювало 47 чоловік: столярі, токарі, різьбярі, полірувальники. Різьбярями були: Яків Халабудний, Іван Коваль, Андрій Трирог, Опанас Трирог, Харитон Халабудний, моя сестра Ганна Голуб. Філія випускала пудрениці, розсувні полички для книжок, більярдні кії, оправи для дзеркал, шахи. Виготовляли їх за затвердженими зразками. Особисто я робив люльки, оздоблені рельєфними головами тварин і бісів, що їх відправляли на експорт в Англію» [2]. Різьблені речі майстри виготовляли переважно на експорт.

Видатною постаттю серед українських різьбярів довоєнних років був Яків Халабудний (1897 – 1946 рр.), твори якого ввійшли до золотого фонду нашого декоративного мистецтва [6, с. 29–30; 7, с. 194–195; 8, с. 323–324; 9, с. 938]. Різьбленню він учився у свого сусіда Федора Коваля (1889–1920) та в земській майстерні рідного села, де блискуче опанував техніку. Від 1934 р. різьбяр працював інструктором різьбярства у дитячій комуні в Полтаві, з душею спілкувався із дітьми, з колишніми безпритульними, передаючи їм свій досвід і творчу енергію. Одночасно активно працював над тематичними композиціями, зберігаючи свою оригінальність і розв'язуючи складні проблеми пластики. Подібних композицій в його час ніхто не творив. Він умів артистично поєднувати шляхетно опрацьовані візерункові смуги з широкими і химерно загостреними різкими зламами об'ємів, плавними декоративними лініями. В його роботах ритмічно чергуються геометричні й тваринні форми, дрібні й великі пластичні маси, що немов переплітаються і переходять одна в одну, делікатно різьблені рисунки узорів зливаються з крупними розетками чи напіврозетками, округлими заглибленими «тернинками» і рельєфними опуклими «горошинками» чи «зернятками». Над цим арсеналом із візерун-

Я. Халабудний.
Рамка для фотокартки.
1930-і р. Дерево, тригранно-
віймчасте різьблення.

кових чи пластичних мотивів панує химерність й казкова подача мистецько-образного рішення.

Змалку його непереборно вабила скульптура. «Різні багатофігурні скульптури належать майстру Халабудному. Його скульптури являють світ чудовиськ, химерних звірів, близьких образам Приймаченко. Всі вони побудовані на об'ємах, зберігають всі якості дерева як матеріалу. В них багато примітивної сили. Він любить вирізувати своїх тварин цілими групами, об'єднуючи їх дією-рухом, основний дерев'яний блок використовується ним як якесь пейзажне тло. В цілому подібна скульптура має орнаментальний характер», – так охарактеризував творчість майстра визначний історик народного мистецтва Віктор Василенко [1, с. 193].

Відомі твори різьбяря присвячені героїчним діям людей, пов'язаних з челюскінською епопеєю і перелітом АНТ-25 у 1930-х роках, що знайшли відгук у багатьох країнах світу, своєрідно інтерпретують поетичні рядки творів О. С. Пушкіна «Казка про рибака і рибку», «Руслан і Людмила», «Казка про царя Салтана». В них буяє творча фантазія автора, його енергія і майстерність. Друга сторінка творчої біографії Я. Халабудного пов'язана з виготовленням вельми цікавих у художньому відношенні меблів (мисники, полиці), тарілей, вжиткових речей, в яких різьблені візерунки мають живий, соковитий і неповторний характер. Це такі роботи самотнього українського майстра, як декоративна таріль з ручками у вигляді ховрашків (на міжнародній виставці в Парижі 1937 р. вона відзначена золотою медаллю), поличка з витонченою стилізацією голів коней і рамки для фотокарток.

Його творчість здобула визнання – 1936 р. йому присвоїли почесне звання майстра народного мистецтва, а в 1938 р. – прийняли в Спілку художників України. Я. Халабудний мав великий вплив на сучасних різьбярів І. Ковалю (1910 – 1941) та А. Голубу (1914 – 2002) з с. Жуки, В. Лопатіна (1871 – 1944) з Полтави. На першому етапі вони перебували під потужним впливом свого вчителя. Скульптурні групи І. Ковалю, зокрема «Кріпацтво», підставка для електричної лампи «Екзотика» (1939 р.) і скульптурні прикраси у вигляді різних тварин на побутових речах роботи А. Голуби – свідчення цього. Цілком самостійний А. Голуб у своїх декоративних виробках, в яких відчутні традиції народного мистецтва. Мистецтвознавець В. Лапа відзначив самотній талант у творенні корячків, де він «не має собі рівних» [4, с. 72]. В І. Ковалю, крім згаданих багатофігурних композицій, є ряд оригінальних тематичних рельєфів «Життя Т. Шевченка», «В. І. Чапаєв». Різьблена композиція «Захист Вітчизни» (1941 р.) зовсім відмінна від

інших тематичних робіт. Приміром з них є композиція, присвячена Т. Шевченкові, виконана в характері старої народної картини, в якій переважає безпосередність відтворення дійсності, умовність виражальних засобів і самодіяльна художньо-образна мова. Різні окремі композиції, в яких проілюстровано життєвий шлях великого Кобзаря з дитинства до останніх днів, – різномасштабні й досить деталізовані, об'єднані в одне ціле. Певна огрубленість пластики чи окремих порізків вдало поєднується із гарно знайденими стилізованими окремими частинами, низький рельєф місцями переходить у високий. Нинішнє місцезнаходження твору невідоме, хоча до Другої світової війни він експонувався у Полтавському краєзнавчому музеї.

Як і скрізь в Україні, у Жуках процвітало полотняне виробництво, що так потрібно було в кожній родині. Цим здавна займалася жіноча половина населення. Серед них було немало здібних ткаць, вишивальниць, кравчинь і рукодільниць. У післякріпацький період, зокрема виокремилися ті жінки й дівчата, котрі спеціалізувалися на виготовленні тканих виробів, що мали естетичний характер. Спеціалізувалися на тканинах і килимах з геометричними візерунками. У нашій розмові М. Т. Плескач (у 1948 р. їй присвоїли почесне звання Героя Соціалістичної праці), яка була вишивальницею в довоєнні роки, згадувала про місцеве виробництво полотна, асортимент різних видів матерій, характер орнаментациї, про дільність Жуківської філії Полтавської артілі ім. Лесі Українки (від 1927 р.) [3]. Діяли філії у сусідніх селах Тахтаулове, Бречківка, Кротенки, жінки-надомниці вишивали передусім чоловічі (типи «українка», «чумачка» і «гуцулка») й жіночі сорочки, блузки, дитяче вбрання, рушники, гардини, скатертини (поширеними були скатерті «рушникові» та «хусточкові»). Найпоширеніші мотиви: ламане дерево, червоно-чорні троянди, зображення півнів серед квітів; техніки: лиштва, вирізування, заповоч, хрестик, гладь; використували червону, брунатну, блакитну і жовту барви. Серед майстринь ручної вишивки: К. Коваль (дружина різьбяря І. Коваля) та її дочка Г. Шабалдій, М. Плескач, М. Голуб та інші. На початку 1960-х рр. припинено виробництво тканих виробів, 1973 р. – вишитих.

Із задокументалізованої історії села від середини XVII ст. нам відкриваються трагічна сторінка історії України, що пов'язана з Полтавською баталією 1709 р. Тут перебував шведський король Карл XII, український гетьман Іван Мазепа з козацькими полками і запорожцями на чолі з кошовим Костем Гордієнком. У селі мешкали родини козацьких старшин Жученків і князів Кочубеїв,

Частина бригади вишивальниць-надомниць з с. Жуки.

Перший ряд: Г. Базь, П. Шах, дівчинка Зоя, Я. Московець, Г. Шабалдій (бригадир, сестра різьбяр І. Ковалю) і О. Куниц; другий ряд: О. Хоменко, М. Голуб, М. Койнаш; третій ряд: М. Гапон, К. Іщенко, Є. Голуб, Н. Клуник (сестра різьбяр І. Ковалю і Г. Шабалдій), О. Бабенко. Фото 1945-1946 рр.

багато років жив славетний козацький літописець Самійло Величко. Під час військової кампанії 1709 р. тут перебували словацький просвітителю Даніель Крман і швед Густав Адлерфельд, які залишили свої свідчення у вигляді хронікальних записів. У ХХ ст. Жуки прославилися передусім мистецькими талантами з простого народу (Я. Халабудний – один з небагатьох українців, який отримав золоту медаль міжнародної виставки в Парижі 1937 р.), потужно розвивалися і підносилися художні промисли, а в таких видах, як деревообробка, ткацтво й вишивка, набуло самодостатнього естетичного звучання. Мистецько оригінальні вироби жуківських селян свого часу займали престижні місця в експозиціях виставок в Україні та за її межами.

Література

1. Василенко В. Украинское народное творчество / В. М. Василенко // Искусство. – М., 1938. – № 5. – С. 164–194.
2. Запис спогадів А. І. Голуба від 4 жовтня 1975 р. // Архів автора статті.
3. Запис спогадів М. Т. Плескач від 20 вересня 1986 р. // Архів автора статті.
4. Лапа В. П. Полтавські різьбярі: Яків Халабудний, Василь Гарбуз / В. П. Лапа. – [К.]: Держ. вид-во «Мистецтво», 1937. – 74 с.

5. Ханко В. Жуки / В. Ханко // Енциклопедія мистецтва Полтавщини. – Том перший: А – Л / НАН України; Ін-т історії України; Центр культурологічних студій [наук. ред. С. Білокінь] – Полтава: ТОВ «АСМІ»; видавець Остап Ханко, 2014. – С. 305–306.

6. Ханко В. М. Різьбярство Полтавщини в 1917–1941 рр. / В. М. Ханко // Народна творчість та етнографія. – К., 1982. – № 4. – С. 24–32.

7. Ханко В. Словник мистців Полтавщини: (архітектори, будівничі, гравери, графіки, декоратори, дослідники й популяризатори мистецтва, керамісти, майстри народного мистецтва, ікономалярі, живописці, мистці гобелена, порцеляни й фаянсу, скульптори). Сер. XVII – поч. XXI ст. / В. Ханко. – [Полтава]: ВАТ «Вид-во «Полтава», 2002. – С. 194–195.

8. Ханко В. Халабудний Я. Р. / В. Ханко // Енциклопедія мистецтва Полтавщини. – Том другий: М – Я / НАН України; Ін-т історії України; Центр культурологічних студій [наук. ред. С. Білокінь] – Полтава: ТОВ «АСМІ»; видавець Остап Ханко, 2015. – С. 323–324.

9. [Ханко В.]. Халабудного Я. Р. могила / В. Ханко // Полтавщина: енциклопедичний довідник / [за ред. А. В. Кудрицького] – К.: «Українська Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – С. 938.

Vitalii Khanko

ZHUKY VILLAGE AS A CENTRE OF CRAFTS AND ART HANDICRAFT

Historical review of crafts and art handicraft development in Zhuky village near Poltava, concerning their specific features, productive activity of industrial associations, local talented masters and their prominent results on exhibitions of the first half of the 20th century.

Keywords: *Zhuky, art handicraft, wood-carving, school workshop, industrial association “Sport i kultura”, ornamental motives, wood-carvers Ya. Khalabudnyi, I. Koval, A. Holub.*

СТРУМОК НЕТЕЧА В с. ЖУКИ: ПРИРОДНІ ОСОБЛИВОСТІ ТА ІСТОРИЧНА ЦІННІСТЬ

У статті висвітлено географічну характеристику, природні особливості водотоків с. Жуки Полтавського району: струмка Нетеча та створених у XVII ст. в його руслі ставків. Досліджена етимологія гідроніму «Нетеча».

Ключові слова: струмок Нетеча, ставки, р. Полузир'я, с. Жуки, «Голтва», «Говтва», гетьман І. Виговський, М. Пушкар та І. Мазепа.

Полтавщина – мальовничий куточок України, багатий своєю прадавньою історією, культурними пам'ятками, видатними особистостями та особливою природою. Розташування області на межі двох природних зон – Лісостепу і Степу визначає своєрідні природні умови. Найтипівішими для території є східно-європейські лісостепові ландшафти, які часто змінені антропогенно, тому є не природними, а антропогенними. Східно-європейські степові ландшафти, розташовані у південній та південно-східній частинах області, також відчутно змінені діяльністю людини. Заплавні ландшафти, сформовані в руслах основних річок Полтавської області та їх приток, чи не єдині, які збереглися у природному стані [3, с. 12]. У представленій розвідці піде мова про малу річку Нетеча, одну з витоків р. Полузир'я, яка була свідком минулих героїчних подій козацької доби.

Село Жуки та його околиці – унікальна місцевість, де поєдналися ценози різних типів: степові ділянки, лісовий масив, водні екотопи, що в недалекому минулому слугували місцем поширення рідкісних видів флори та фауни. Так, в 1916 р. на степових ділянках поблизу Жуків гніздилися дрохфи (*Otis tarda* Linnaeus) [5]. Вид нині занесений до Червоної книги України, має природоохоронний статус – зникаючий [8, с. 444].

Велику роль у підтримці природного гомеостазу ландшафтів околиць села відіграють водні екотопи – струмок Нетеча, який має дуже повільну течію (через що і отримав свою місцеву назву) та створені в його руслі ставки.

Згідно з Актовими книгами Полтавського городского уряду XVII ст. у справах судових спорів згадуються малі річки Говтва та Говтва Передня, що протікали у селах Жуки та Тахтаулове. Так, у «Справі Педосова с Филоненками о съножат на Говтьве» від 15

липня 1667 року йшла мова про займище на струмку Говтва, що протікав біля с. Жуки [1, с. 98–99]. В «Записі Вувдъ Федорихи Тахтауловской о съеножат і о ниву з невесткою Фесихою Бурдихою» від 29 червня 1667 року згадується територія сіножать у заплаві малої річки Говтви Передньої, що у Тахтауловому [2, с. 26–27]. Таким чином можна припустити, що сучасний струмок «Нетеча» і є вищезгаданим струмком «Голтва», «Говтва» або продовженням струмка «Говтва Передня» у с. Тахтауловому.

Гідронім «Говтва» не має загальноприйнятої етимології. З огляду на його найдавніші форми «Гьолта» й «Голтавъ», основа яких повторюється в кількох назвах лівобережних придніпровських річок і має паралель «Gölt» у слов'янській гідронімії, назва належить до архаїчних периферійних пізньопраслов'янських утворень та могла означати «вирва, яма, прірва» [6, с. 157]. Закінчення -ва(ава) означає – «річка», «течія» [4, с. 76–77]. За деякими іншими джерелами, «Говтва» з турецької означає «озеро, ставок», «трасовина, болото» [7, с. 43]

Струмок Нетеча та водні дзеркала чотирьох ставків, якими було зарегульоване його русло у XVII ст. [1; 2], лежать в межах лівобережної Лісостепової ґрунтово-кліматичної зони України. Рельєф території, де знаходяться описані водойми – пласто-водоерозійний, широкохвилястий. Основною ґрунтоутворюючою породою на території села є пілуват-суглинковий лес, важко-суглинкового механічного складу. У понижених місцях і балках ґрунтоутворюючою породою є алювіально-делювіальні відклади, у районі протікання струмка – справжні алювіальні відклади. Ґрунтовий покрив дуже різноманітний, це і темно-сірі слабозмиті ґрунти, чорноземи опідзолені слабозмиті; чорноземи глибокі середньо- і малогумусні; чорноземи глибокі карбонатні. Найбільш поширеним серед них є чорнозем опідзолений слабозмитий, утворений на карбонатному лесі. Наявність карбонатів у лесі досягає 13 %.

Струмок Нетеча належить до басейну р. Полузир'я, правої притоки річки Ворскли із загальною довжиною – 2,91 км. Починається він біля східної межі села на вододільному плато річок Ворскли і Полузир'я. На цих вододілах рельєф пласкорівнинний. Струмок протікає центральною частиною села, спершу – у невеликому заглибленні, а далі – по днищу глибокого яру, утвореного його руслом. Водотік бере початок на висоті 147,3 м над рівнем моря, впадає на висоті 112,5 м; повне падіння струмка складає 34,8 м. У центральній частині села тече зі сходу на захід, далі змінює свій напрямок на південно-західний. На південний захід від села впадає в Тахтаулівський струмок, що є лівою притокою р. Полузир'я.

Ставки власних назв не мають, авторами довільно пронумеровані для зручності, починаючи з першого – найвище розташованого по руслу струмка, далі – вниз за течією по черзі (таблиця). За площею вирізняється третій ставок, він найбільший, ніколи не пересихає.

Ставок	Територіальне розміщення	Площа водного дзеркала, км ²	Примітки
№ 1	між вул. Кооперативна, Механізаторів та Полтавська	1,8	заболочено 0,73 км ² від загальної площі
№ 2	поблизу вул. Сонячна і Полтавська	1,3	кожного літа майже пересихає
№ 3	південно-західна околиця села	3,6	найбільш повноводий
№ 4	нижче по руслу струмка, південно-західніше від села	1,5	–

Таблиця. Окремі географічні ознаки ставків у с. Жуки

У ставках, за даними місцевих жителів та рибалок, часто трапляються: краснопірка звичайна (*Scardinius erythrophthalmus* Linnaeus), окунь річковий (*Perca fluviatilis* Linnaeus), плітка звичайна (*Rutilus rutilus* Rafinesque). Поширені типові гідрофіти: рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia* L.), очерет звичайний (*Phragmites communis* Trin.), частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica* L.). По берегах – збіднене різнотрав'я, засмічене рудеральною рослинністю. Ставки зариблені коропом звичайним (*Cyprinus carpio* Linnaeus), карасем сріблястим (*Carassius auratus* Bloch), товстолобиком білим (*Hypophthalmichthys molitrix* Valenciennes), білим амуром (*Stenopharyngodon idella* Valenciennes), тому є місцем рибальства [9].

На лівому березі струмка у центральній частині села розташований куток «Козачий бік», на правому, протилежному березі – Покровський храм, пам'ятний знак козацькому літописцеві Самійлу Величку, пам'ятний знак словацькому просвітителю, очевидцю Полтавської битви 1709 р. Даниєлю Крману, куток «Панське».

Біля жуківського струмка відбувалися важливі історичні події – битва між військами гетьмана І. Виговського та козаками М. Пушкаря 1658 р., у травні-червні 1709 р. поблизу його витоків на схід від с. Жуки стояв табір гетьмана І. Мазепи та шведського короля Карла XII.

Береги ставків, струмка Нетечі та прилеглі до них різнотравні луки місцеві жителі використовують для відпочинку, як сіножаті та

пасовища. Водойми с. Жуки виступають стабілізаторами мікроклімату території, регуляторами ґрунтових вод і водного режиму річки. Струмок Нетеча, як невід’ємна частина території, де проходили важливі історичні події, має вагоме історико-культурне значення. Рослинний і тваринний світ водойм, як і всієї місцевості, викликає науковий інтерес, потребує подальшого детального вивчення.

Джерела та література

1. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. – Вып. I: Справы поточные 1664–1670 годов / Ред. и прим. В. Л. Модзалевского; ПУАК. – Чернигов: Типогр. Губерн. Земства, 1912. – 236 с.
2. Актовые книги Полтавского городского уряда XVII-го века. – Вып. II: Справы поточные 1664–1671 годов / Ред. и прим. В. Л. Модзалевского; ПУАК. – Чернигов: Типогр. Губерн. Земства, 1912. – 130 с.
3. Андрієнко Т. Л. Заповідна краса Полтавщини / Андрієнко Т. Л., Байрак О. М., Залудяк М. І. та ін. – Полтава: ІВА «Астрєя», 1996. – 188 с.
4. Посухов В. Що повідомили назви полтавських річок / Валентин Посухов. – Полтава: Вид-во «Форміка», 2012. – 247 с
5. Гавриленко Н. И. Птицы Полтавщины / Н. И. Гавриленко. – Полтава: Изд-во Полтав. союза охотников, 1929. – 133 с.
6. Лучик В. В. Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик; відп. ред. В. Г. Скляренко. – К.: ВЦ «Академія», 2014. – 544 с.
7. Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини / О. С. Стрижак. – К.: Изд-во АН УРСР, 1963. – 112 с.
8. Червона книга України. Тваринний світ / [за ред. І. А. Акімова]. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.
9. <https://rybalka.poltava.ua>

Olena Shyian, Ludmyla Chebotariova

THE NETECHA STREAM IN ZHUKY VILLAGE:

NATURAL PECULIARITIES AND HISTORIC VALUE

Geographic characteristic, natural peculiarities of streamflows of Zhuky village Poltava region – the Netecha Stream and ponds in its bed, created in the 17th century – are given in the article.

Hydronym “Netecha” etymology is explored.

Keywords: *the Netecha Stream, ponds, the Poluzirya River, Zhuky village, “Holtva”, “Hovtva”, hetman I. Vyhovskiy, M. Pushkar, I. Mazepa.*

*Олександр Супруненко, Ірина Мельникова,
Олександр Ткаченко, Віталій Яремченко*

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПЕРЕДГОРОДДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ФОРТЕЦІ

Про нові наглядові археологічні дослідження на ділянці горішнього передмістя Полтавської фортеці козацької доби, здійснені навесні – влітку 2017 року під час будівельних робіт по вулиці Стрітенській, 18.

Ключові слова: козацька доба, Полтава, Полтавська фортеця, передмістя, керамічний посуд, кахлі, вироби зі скла, монети.

Полтавська експедиція ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України та Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського продовжила роботи поза колишньою смугою укріплень Полтавської фортеці XVII – XVIII ст., здійснюючи нагляд за спорудженням котловану житлового багатоквартирного будинку по вул. Стрітенській, 18, розташованого у межах головного історичного ареалу м. Полтави [1, с. 209; 3]. Територія досліджень розташована на плато правого берега р. Ворскли, поблизу колишньої фортеці, на плакорній рівнині (вододілі струмків Лтава і Рогізна), що на Старополтавській горі, дещо на північний схід від місця розкопок 2015 – 2016 рр. з ділянкою культурних нашарувань XVIII – XIX ст. та рештками ґрунтового некрополю ранньоскіфського часу [5, с. 95–101; 6; 7, с. 8–41; 8].

Це місце займала частина компактно розташованого скупчення забудови Полтавського передмістя за 0,29 км на південний схід від крутосхилу Бойкового яру – правого берега струмка Рогізна. З південного сходу знаходився Паняньський узвіз – один з під'їздів до фортеці з боку Старого Подолу, прокладений по дну крутого яру, що відділяв укріплення на ділянці між Спаськими воротами і Чернечим бастионом від частини горішнього передмістя. Територія (абсолютні висоти 156,03 – 156,55 м) має незначне пониження в бік сучасної вул. Пилипа Орлика (кол. Дворянської, Паризької Комуні), зумовлене ерозійними процесами і господарською діяльністю людини.

Ділянка нагляду знаходилася на узбіччі шляху, що вів до головного в'їзду Полтавської фортеці – Київської брами. Ця близькість впливала на щільність забудови території [2, с. 37–38], що відобра-

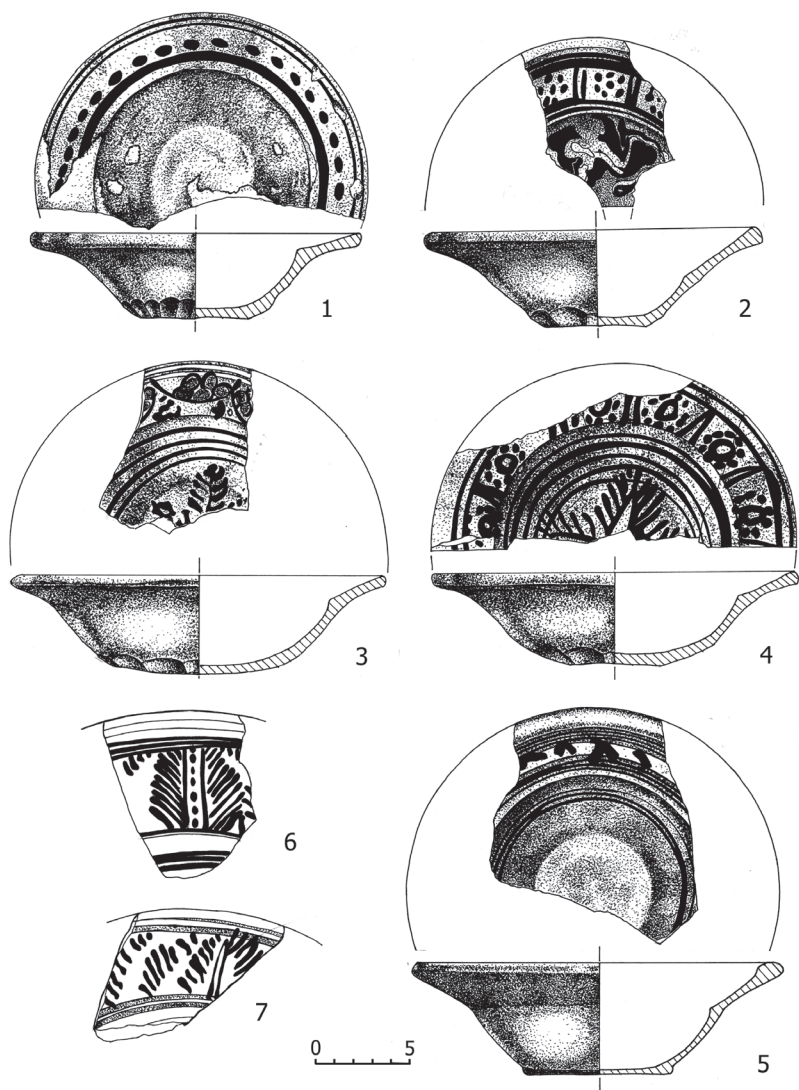

Рис. 1. Полтава, м., вул. Стрітенська, 18.
Фрагменти полив'яних мисок.

жена у писемних і картографічних пам'ятках XVIII – поч. XIX ст., зокрема, в матеріалах Румянцевського опису Полтави 1765–1769 рр. За його даними, на всій Стрітенській вулиці знаходилося 48 дворів, 6 бездвірних хат і одне дворове місце [4, с. 279–301]. У центральній частині відрізка вулиці містився двір козака Івана Висоцького [4, с. 298]. Ймовірно, саме він і займав межі означеної ділянки. Про І. Висоцького відомо, що в той час йому було «отроду сорокь летъ, у него жена Маря Иванова дочь тридцати летъ, здорови». У подружжя було троє маленьких дітей: «...Петръ восьмы, дочери: Уляна четирыхъ летъ, Анна одного году, здорови» [4, с. 298]. Крім господарів садиби, на подвір'ї проживали наймані працівники з сім'ями (загалом 11 осіб). Найбільшою за чисельністю віковою групою виявилися діти у віці до 16 років, що й підтверджують виявлені знахідки дитячих іграшок (свистунців, крем'яхів тощо).

Вибирання котловану загальною площею 0,25 га дозволило встановити наявність збережених решток забудови передгороддя початку XVIII ст., кількох більш пізніх будівель повітового і губернського міста. Однак, суто археологічних матеріалів більш ранніх епох тут виявлено не було. Між будинками за №№ 16 і 20 по вул. Стрітенській відкрито заглиблені частини двох об'єктів, що існували у першій половині XVIII ст. і з'явилися в час життя нашого видатного земляка канцеляриста і літописця Самійла Величка. Це були «теплий» підкліт житлової будівлі розмірами 2,8 x 2,5 м в широтній орієнтації, заглиблений в материк до відмітки 2,6 м від сучасної денної поверхні, а також обсяг похищеного і закиданого сміттям у другій чверті XVIII ст. погребав завглибшки 2,9 м майже в меридіональній орієнтації (2,15 x 3,05 м). Дещо західніше від них знаходилася збережена на час досліджень третина господарської ями з реконструйованим діаметром 1,8 м і матеріалами другої чверті XVIII ст., простежена до глибини 3,6 м. Всі ці об'єкти містили кухонне сміття другої чверті XVIII ст. У заповненні ями 1 (погреба) та ями 2 (підкліту) виявлені виразні зразки битого гончарного кухонного і столового посуду, у тому числі полтавського виробництва, виробів зі скла та фаянсу, кахлів, датовані мідними російськими «деньгами» (1731 і 1738 рр.) часу правління Анни Іоаннівни (1730–1740).

Серед знахідок переважали уламки традиційного глиняного посуду, архітектурно-декоративної кераміки, цілі та фрагментовані дитячі іграшки, вироби із заліза, були наявні й кілька фрагментів скляних виробів. Найбільш численна група глиняного посуду представлена невеликими і середніх розмірів світлоглиняними горщиками, що мали одне вухо, типову форму тулуба,

були прикрашені характерним для полтавської округи орнаментами (горизонтальні смуги, хвилячки, зигзаги, риски і т. ін.). Цей посуд використовувався для приготування їжі, про що свідчить кіптява на його поверхні. До кухонного начиння належали також макітри, сковорідки і майже незмінні «супутники» горщиків – покрішки. Одним із краще представлених видів посуду є миски. Типові полтавські миски представлені так званими «простими» та мисками-«кандійками», соусниками, оздобленими розписом ангобами, побілкою, «фляндрівкою», стилізованими рослинними («сосонки») і геометричними орнаментами, з використанням для декорування різнокольорових полив. Миски з обох об'єктів мають плоскі денця з характерними зрізами по краю.

Особливу увагу привертають дві багато орнаментовані полив'яні миски з ями 2, що, ймовірно, належали до привізного посуду чернігівського або київського виробництва. Це великого розміру (діаметри 35–36 см) глибокий, з неширокими, розхиленими назовні берегами святковий посуд, вкритий поливою яскравого зеленого кольору і прикрашений стилізованим рослинно-геометричним візерунком з мотивами «сосонок», горизонтальних смуг, квітки, композицій з крапок коричневого, білого і чорного кольорів. Посуд для пиття представлений кухлями і чарками. Всі вони мають циліндричну форму з незначним розширенням догори, оздоблені розписом білими і коричневими ангобами. У цій групі знахідок незвичністю своєї орнаменталії вирізняється глиняний кухоль, що ззовні вкритий побілкою й оздоблений на стінках рослинними зображеннями у вигляді так званих «сосонок» і двох стилізованих дендричних форм, що нагадують кактуси (опунції).

Із ями 2 походять численні фрагменти кахлів (залишки демонтрованої печі). Металеві вироби представлені підківками для чоловічого і жіночого взуття, цвяхами, залізним кресалом, кільцем, фрагментами шпуги (від скрині-?) та ножиць. Вироби зі скла репрезентовані денцем штофа, фрагментами кухля, чарок, чашок і уламками креманки.

Добірка відреставрованих в музеї та археологічно цілих форм посуду стала цінним надбанням археологічної колекції, репрезентуючи місцеве гончарство та матеріальну культуру населення Полтави першої половини XVIII ст. Частина з цих знахідок була виготовлена ще за життя Самійла Величка.

Джерела та література

1. Вадімов В. М. Території археологічних та історичних ареалів міста Полтави / В. М. Вадімов, О. Б. Супруненко, К. М. Мироненко // Археологічні дослідження в Україні 2013: зб. наук. пр. – щорічн. / ІА НАНУ; [ред.

кол.: Козак Д. Н. (гол. ред.), Болтрик Ю. В., Супруненко О. Б. та ін.]. – К.; [Полтава], 2014. – С. 209–210.

2. Вечерський В. В. Містобудівний розвиток Полтави за доби Гетьманщини / В. В. Вечерський // Козацькі старожитності Полтавщини. – Полтава: Криниця, 1993. – Вип.1. – С. 26–44.

3. Історико-архітектурний опорний план, спеціальна науково-проектна документація для визначення історичних ареалів та меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування м. Полтава. 2013 р. / Вадімов В. М., Халепа С. Я., за участі Супруненка О. Б. та ін.; СМД УДНДПІ «УкрНДІпроектреставрація»; ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ // Управл. охорони культ. спадщини МКУ; УК ПОДА; Голов. управл. архіт. виконкому Полтав. міськради. – Роб. архів. – 12, 50, 97, 34 арк., 6 карт; сх., фото: альб. іл.

4. Місто Полтава в Румянцевському описі Малоросії 1765–1769 рр. / Упоряд., вступ. ст. і комент. Ю. Волошина. – К.: Наш час, 2012. – 576 с.

5. Супруненко О. Б. Грунтовий могильник Полтавського поселення ранньоскіфського часу / О. Б. Супруненко // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2016: зб. наук. пр. / ЦП НАНУ і УТОПІК; ІА НАНУ; ЦОДПА; [редкол.: Івакін Г. Ю., Ковальова І. Ф., Супруненко О. Б. (наук. і відп. ред.) та ін.]. – К.: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2016. – С. 94–111.

6. Супруненко О. Б. Грунтові некрополі лісостепового населення скіфської доби у Дніпровському Лівобережжі / О. Б. Супруненко // Старожитності раннього залізного віку: зб. наук. пр. / НАНУ, Ін-т археол.; [редкол.: Толочко П. П., Скорий С. А. (відп. ред.), Горбаненко С. А. та ін.]. – Київ; Харків: Майдан, 2016. – С. 257–269.

7. Супруненко О. Б. Дослідження передмість Полтавської фортеці / О. Б. Супруненко, Ю. О. Пуголовко; ІА НАНУ; ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА. – К.: ЦП НАНУ і УТОПІК; Видавець Олег Філюк, 2016. – 140 с.: 82 іл., VI кол. вкл. – (Сер.: Дослідження літописної Лтави, кн. 7).

8. Супруненко О. Б. Нові дослідження на ґрунтовому некрополі по вул. Стрітенській у Полтаві / О. Б. Супруненко // Феномен Більського городища – 2016. До 95-річчя визначного українського археолога професора Б. А. Шрамка (1921 – 2012) та 110-річчя від початку археологічних досліджень Більського городища: зб. наук. пр. і мат-лів конф. / ЦП НАНУ і УТОПІК; ЦОДПА; ІКЗ «Більськ»; [ред. кол.: Вадімов В. М., Івакін Г. Ю., Супруненко О. Б. (відп. ред.) та ін.]. – К.; Полтава: ЦП НАНУ і УТОПІК, 2016. – С. 172–178.

**Oleksandr Suprunenko, Iryna Melnykova,
Oleksandr Tkachenko, Vatalii Yaremchenko**

NEW RESEARCHES IN POLTAVA FORTRESS OUTSKIRT

Concerning new observing archaeological researches in Poltava fortress top outskirt territory in the Cossacks Time during building works on 18 Stritenska Street in spring – summer 2017.

Keywords: *the Cossacks Time, Poltava, Poltava fortress, outskirt, using and technical ceramics, glass stuffs.*

ЖУКИ – РІДНЕ СЕЛО КОЗАЦЬКОГО ЛІТОПИСЦЯ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА

Про участь козацтва Полтавщини у заходах з увічнення та популяризації імені найвизначнішого козацького літописця Самійла Величка.

Ключові слова: Самійло Величко, Жуки, вшанування імені літописця, будівництво меморіального комплексу, автопробіги

Село Жуки славне своєю історією. Тут упродовж березня – червня 1709 року розташовувався козацький табір, де дислокувалися запорожці – козаки Івана Мазепи, шведські війська, а згодом козаки Івана Скоропадського. А ще тут, під товстим шаром ґрунту, знаходяться залишки будівлі і старовинних склепів з похованнями у них родинами козацьких полковників Жученка і Кочубея. Тут же поховано і літописця козацької доби Самійла Величка. На території Жуків ще в XVII столітті козацький полковник Василь Кочубей збудував дерев'яну Покровську церкву, пізніше знищену пожежею. Вогонь знищив і її спадкоємицю – також дерев'яну церкву. А третю, споруджену у 1770 році, вже муровану Покровську церкву було зруйновано в радянські часи.

Будівництво частини меморіального комплексу, який має вшанувати пам'ять українських козаків, які 300 років тому брали участь у Полтавській битві на боці гетьмана Івана Мазепи та загинули під час бою, велося з ініціативи місцевої влади і громади протягом усього 2009 року.

Споруджено каплицю Покрови Пресвятої Богородиці, курган пам'яті і хрест загиблим у Полтавській битві козакам, до яких долучені вже існуючі пам'ятні знаки літописцям козацької епохи – українцю Самійлу Величку і словаку Даніелу Крману, який побував на цій землі під час Північної війни і був свідком Полтавської битви.

24 квітня 2009 року відбулася спільна нарада козаків Полтавської та Сумської області з відзначення 300-річчя подій, пов'язаних з воєнно-політичним виступом гетьмана України Івана Мазепи та укладенням українсько-шведського союзу. Єпископ Полтавський і Кременчуцький Української православної церкви Київського патріархату владика Федір провів освячення місця під забудову козацької церкви.

26 травня 2009 року відбулася спільна нарада Полтавської облдержадміністрації з козацькими громадськими формуваннями області, на якій затверджено реконструкцію козацького комплексу в с. Жуки Полтавського району і поставлено завдання – провести автопробіг, присвячений 300-річчю воєнно-політичного союзу гетьмана Івана Мазепи й укладенню українсько-шведського союзу.

З 20 по 25 червня 2009 року проводився Всеукраїнський козацький агітаційний автопробіг місцями руху полків гетьмана України Івана Мазепи (1708–1709 рр.), присвячений 350-й річниці перемоги гетьмана Івана Виговського під Конотопом та пам'яті полеглих українських козаків у Полтавській битві.

За мету автопробігу було поставлено:

- у містах та селах, які розташовані за маршрутом автопробігу, провести зустрічі з місцевим населенням, істориками та краєзнавцями, представниками засобів масової інформації й органів місцевого самоврядування;

- переконати українських козаків в необхідності об'єднання до єдиної української козацької організації для зміцнення Української держави;

- вшанувати пам'ять усіх загиблих українських козаків у Полтавській битві, для чого було зібрано землю з місць поховання українських козаків, які загинули за свободу та незалежність рідної України. Земля, зібрана з таких могил зі всіх населених пунктів, де побував гетьман Мазепа зі своїм військом, була привезена до с. Жуки під Полтавою і зсіпана на Кургані пам'яті українським козакам.

Автопробіг проходив за двома маршрутами: з м. Галац (Румунія) та Бендери (Молдова) через с. Усатове Одеської обл., м. Очаків Миколаївської обл., м. Новий Буг Кіровоградської обл., мм. Жовті Води, П'ятихатки, с. Мишурич Ріг Дніпропетровської обл. та через с. Світлогірське, м. Кобеляки, смт Нові Санжари Полтавської обл. до меморіального комплексу Українському козацтву в с. Жуки під Полтавою.

Організаторами першого напрямку виступили Зайцев В. В., Антонюк С. І., Гаража М. Ф., Мілітинський Г. Я.

Другий шлях пролягав з мм. Новгород-Сіверського та Мізіна Чернігівської обл. через с. Мазепинці Київської обл., мм. Батурин – Конотоп – Глухів через сс. Пустовійтівка, Рубанка, Липове – далі мм. Ромни, Недригайлів, Липова Долина, Лебедин, Гадяч, смт Опішня і Диканька до с. Жуки Полтавського району. Очоловав його генерал-осавул Українського козацтва Борис

Президент В. Ющенко:
«Українці, гордіться своєю нацією, своєю історією»
с. Жуки, Полтавського р-ну, 26.12.2009 р.

Манжела. Учасники «Походу пам'яті» використали дані щоденника словацького історика і просвітителя Данієля Крмана, який в особі третьої сторони пройшов увесь цей шлях і лихоліття війни 1708–1709 років.

Такий захід проводився вперше в Україні. Скрізь на козацьких могилах представники духовенства УПЦ Київського патріархату відслужили панахиди та справили молебні по загиблих козаках.

На запрошення козацької громади Полтавщини Президент України Віктор Ющенко 26 грудня 2009 р. завітав на урочистості з нагоди відкриття меморіалу, який став значним внеском полтавської спільноти у відтворення духовного і національного єднання українців. Президент України поклав квіти до Пам'ятного знака на честь літописця козацької доби Самійла Величка і взяв участь у церimonії освячення храму Покрови Пресвятої Богородиці, яке провів єпископ Полтавський і Кременчуцький Української православної церкви Київського патріархату владика Федір.

Віктор Ющенко пояснив свою присутність на заході тим, що Меморіал вшановує одну зі сторінок становлення української державності, пов'язану з гетьманом Іваном Мазепою, а поява ще однієї церкви засвідчує потяг українців про повернення до духовних цінностей: «під Полтавою українці самі себе зводили. Такі

уроки треба пам'ятати. Більше як три століття тому ми втратили українську державу. Було багато звитяг, подвигів, з тим, щоб її повернути. А в Івана Мазепи мрія була одна – мати українську державність, бо саме вона дає можливість зреалізувати те, що належить нації – власну мову, власну культуру, власну пам'ять і власну духовність. Триста літ нас учили, щоб ми не мали своєї історичної пам'яті, тому що без неї у нас не буде власної держави. А якщо у нас немає нічого національного, то хто ж ми такі? Чому такі ж нації як ми – вільні, незалежні зі своєю державою, мають соборну церкву?

Чому ж нас навчають, що можна жити у православ'ї з чотирма конфесіями, сваритися, знищувати один одного? Якщо немає духовної єдності, то як ми можемо продемонструвати єдність світську?», – риторично запитав Віктор Ющенко. – «Сьогодні в Україні на один український храм стало більше. Сьогоднішній день величний тим, що ми відкрили церкву».

В. Ющенко висловив вдячність українському духовенству, козакам та владі, які піклуються, щоб на нашій землі один за одним піднімалися храми. «Більше ніж наша віра нас ніщо не може об'єднати. Через триста літ, які ми пережили після Полтавського бою, ми поклоняємось нашим предкам – козакам, і у мене немає докору, що тут, за декілька кілометрів стоїть пам'ятник російським солдатам, ще за кілька кілометрів встановлений пам'ятний хрест жертвам, які понесла шведська сторона. Чому ж до цього часу немає пам'ятника українським козакам? Сьогоднішня подія – це великий моральний приклад того, як ми можемо просити пробачення перед своїми дідами за наше 300-річне безпам'ятство. Тому я вдячний усім, хто долучився до того, щоб тут зріс цей комплекс. І цим самим відкрилася історична сторінка наших вивольних змагань».

Нагадаємо, що разом із главою держави у заході взяли участь тогочасні прем'єр-міністр Уряду України Юрій Єхануров, голова Полтавської обласної державної адміністрації Валерій Асадчев, представники місцевої влади, козацтво і духовенство.

Mykola Harazha
ZHUKY AS A NATIVE VILLAGE OF COSSACKS
CHRONOGRAPHER SAMIILLO VELYCHKO

Concerning the participation of Poltava Cossacks in commemorating and popularization of the most prominent Cossacks chronographer Samiילו Velychko.

Keyword: *Samiילו Velychko, Zhuky, commemorating the chronographer, memorial complex building, auto race.*

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АЛЛУ – Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава.
АН СССР – Академия наук Союза Советских Социалистических Республик, Москва.
АН УССР – Академия наук Украинской ССР, Киев.
БСЭ – Беларуская советская энциклопедия, Минск.
ВАТ – Відкрите акціонерне товариство.
ВУАК – Всеукраїнський археологічний комітет, Київ.
ВЦ – Видавничий центр.
ГУ – государственный университет.
ГУГК – Главное управление геодезии и картографии, Москва.
ДІКЗ – Державний історико-культурний заповідник.
ДП НДЦ «ОАСУ» ІА НАНУ – Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України, Київ.
ІА – Інститут археології.
ІА АН СССР – Інститут археології АН СССР, Москва.
ІА НАНУ – Інститут археології Національної академії наук України, Київ.
ІА РАН – Інститут археології Російської академії наук, г. Москва.
ІА НАНУ – Інститут археології НАН України, Київ.
ІКЗ – Історико-культурний заповідник.
МКУ – Міністерство культури України, Київ.
НА ІА НАНУ – Науковий архів Інституту археології НАН України, Київ.
НА ЦОДПА – Науковий архів Центру охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава.
НАНУ – Національна академія наук України, Київ.
НМЗУГ – Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному, Опішня.
ОДА – Обласна державна адміністрація.
ОКМ – Обласний краєзнавчий музей.
ПАЗ – Полтавський археологічний збірник, Полтава.
ПДП імені В. Г. Короленка – Полтавський державний педагогічний інститут імені В. Г. Короленка, Полтава.
ПДПУ імені В. Г. Короленка – Полтавський державний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава.
ПНПУ імені В. Г. Короленка – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, Полтава.
ПКМ – Полтавський краєзнавчий музей, Полтава.
ПКМВК – Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського, Полтава.
ПОО УООПІК – Полтавська обласна організація Українського Общества охорони пам'яток історії і культури, Полтава.
ПУАК – Полтавська учена архівна комісія, Полтава
РІО – Редакційно-видавничий відділ.

- УЕ – Українська енциклопедія, Київ.
УКПГ – Установа комплексної переробки газу.
УК ПОДА – Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації, Полтава.
УООПІК – Украинское общество охраны памятников истории и культуры, Киев.
УТОПІК – Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Київ.
ЦОДПА – Центр охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава.
ЦП НАНУ – Центр пам'яткознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Київ.
ЦП НАНУ і УТОПІК – Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Київ.

АВТОРИ

Бабенко Людмила – завідувач кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, доктор історичних наук, професор

Гаража Микола – начальник штабу Громадського формування «Академія козацтва», приватний підприємець, краєзнавець

Гейко Анатолій – завідувач відділу палеогончарства Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, старший науковий співробітник відділу археологічної кераміки Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, директор Мачухівського краєзнавчого музею

Діптан Ірина – доцент кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка, кандидат історичних наук, доцент

Коваленко Михайло – молодший науковий співробітник Центру охорони та досліджень пам'яток археології Департаменту культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації

Кондратенко Наталія – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Кондратенко Тамара – головний зберігач фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Кононенко Михайло – голова Полтавської районної ради, кандидат наук з державного управління

Лавріненко Алла – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу музеєзнавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Мельникова Ірина – старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу археології Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Мироненко Костянтин – завідувач відділу Центру охорони та досліджень пам'яток археології Департаменту культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації

Мокляк Володимир – заступник директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, заслужений працівник культури України

Прохватіло Роман – завідувач сектору науково-дослідного експозиційного відділу народознавства Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Пустовгар Олег – громадський діяч, помічник-консультант народного депутата України Олега Медуниці, перший заступник голови Полтавського обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, магістр державного управління

Сальніков Віталій – старший науковий співробітник Центру охорони та досліджень пам'яток археології Департаменту культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації

Сулима Оксана – завідувач сектору науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Супруненко Олександр – директор Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України

Ткаченко Олександр – завідувач науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Ханко Віталій – мистецтвознавець, заслужений працівник культури України, член Міжнародної асоціації критиків мистецтва (ACIA при UNESCO), лауреат всеукраїнської премії імені Стефана Таранушенка

Чеботарьова Людмила – науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу природи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Шендрик Людмила – заступник директора з наукової роботи Історико-культурного заповідника «Поле Полтавської битви»

Шерстюк В'ячеслав – завідувач відділу Центру охорони та досліджень пам'яток археології Департаменту культури і туризму Полтавської обласної державної адміністрації

Шиян Олена – науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу природи Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Шумейко Наталія – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу фондів Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

Яремченко Віталій – старший науковий співробітник науково-дослідного експозиційного відділу історії пізнього середньовіччя та нової історії Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського

ЗМІСТ

Кононенко Михайло. Передне слово.	3
Людмила Бабенко. Проблеми державотворення за часів гетьманування Івана Мазепи у сучасній українській історіографії.....	5
Діптан Ірина. Михайло Грушевський про Переяславсько-Московський договір 1654 року та значення Української революції	10
Сальніков Віталій. Самійло Величко про військоve мистецтво Богдана Хмельницького	20
Мокляк Володимир, Супруненко Олександр, Яремченко Віталій. Історико-археологічні об'єкти території та широкі околиць с. Жуки	28
Шендрик Людмила. Села Жуки й Тахтаулове у полтавський період Великої Північної війни	42
Гейко Анатолій. Села Федірки і Мачухи та Даніел Крман	47
Пустовгар Олег. Непростий шлях до пізнання історичної правди	53
Мельникова Ірина. Знахідка ножа з кременю із с. Жуки	65
Шерстюк В'ячеслав. Нові пам'ятки археології в околицях с. Жуки	69
Мироненко Костянтин, Супруненко Олександр. Поселення і кургани поблизу с. Побиванки під Полтавою.	82
Яремченко Віталій, Лавріненко Алла. «Останній пункт життя»: дві справи про розділ майна козака Івана Жука між його нащадками (за «Актовими книгами Полтавського городового уряду XVII віку»)	88
Мокляк Володимир. Сповідний розпис Покровської церкви в с. Жуки	95
Коваленко Михайло, Шерстюк В'ячеслав. Невеликий скарб солідів XVII ст. з околиць Миргорода	111
Кондратенко Тамара, Сулима Оксана, Прохватило Роман. Про наповнення зброярськими артефактами проектованого історико-культурного заповідника «Українське державотворення»	116
Кондратенко Наталія. Зразок культового конвісарства козацьких часів.....	123

Сулима Оксана, Шумейко Наталія. Філокартичний слід села Жуки	128
Ханко Віталій. Село Жуки як осередок ремісництва й художніх промислів	132
Шиян Олена, Чеботарьова Людмила. Струмок Нетеча в с. Жуки: природні особливості та історична цінність	140.
Супруненко Олександр, Мельникова Ірина, Ткаченко Олександр, Яремченко Віталій. Нові дослід- ження на передгородді Полтавської фортеці	144
Гаража Микола. Жуки – рідне село козацького літописця Самійла Величка	149
Список скорочень	153
Автори	155

Наукове видання

**СЕЛО ЖУКИ - БАТЬКІВЩИНА
ЛІТОПИСЦЯ САМІЙЛА ВЕЛИЧКА**

Збірник матеріалів Другої наукової конференції

На обкладинці:

С. 1 – Портрет Самійла Величка.

Художник М. Підгорний, 1993 р.

Полотно, олія, 65 x 100 см.

С. 4 – Каламар XVII – XVIII ст. зі збірки ПКМВК.

Мідний сплав, лиття. ПКМВК 9805, M2829.

Мова українська, англійська

Відповідальний за випуск – **М. М. Кононенко**

Відповідальний редактор – **О. Б. Супруненко**

Коректор – **А. Г. Логвиненко**

Комп'ютерний набір –

Технічна редакція і комп'ютерна верстка – **О. І. Удовиченко**

Переклад англійською мовою – **Н. Г. Кондратенко**

Здано в набір 01.02.2018 р. Підписано до друку 20.02.2018 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура PetersburgС.

Друк офсетний. Обл.-вид. арк. 8,51. Ум. друк. арк. 8,75.

Тираж 300 прим (1-й запуск – 120 прим.). Вид. № 241. Зам. 01/2018.

Виготівник: ПП «Дивосвіт».

36014, м. Полтава, вул. Раїси Кириченко, 36, оф. 3. Тел. (0532) 50-65-63.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції, серія ДК № 866 від 22.03.2002 р.

До статті В'ячеслава Шерстюка
«Нові пам'ятки археології в околицях с. Жуки»

Рис. 7. Рештки економії кн. Кочубеїв.
На карті сер. ХІХ ст. (1) та космознімку (2).
Основи – топокарта: Ряд ХХІV. Лист 13 [1857 – 1860 гг.],
космознімок

До статті В'ячеслава Шерстюка
«Нові пам'ятки археології в околицях с. Жуки»

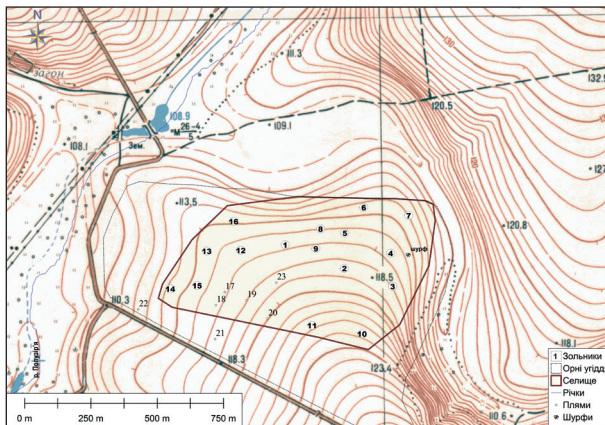

Рис. 2. Селище Жуки I. План. Основа М 1: 10 000 см.

До статті Костянтина Мироненка, Олександра Супруненка
«Поселення і кургани поблизу с. Побиванки під Полтавою»

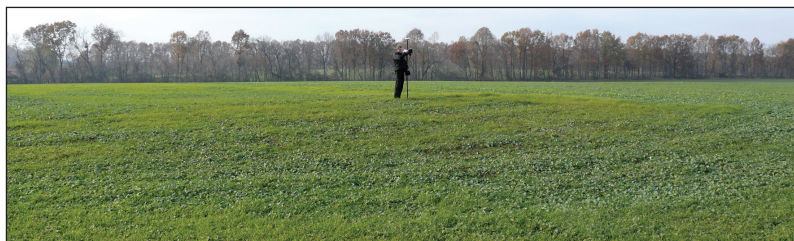

Рис. 2. Сем'янівка, с., група курганів IV. Курган № 1. З південного сходу.

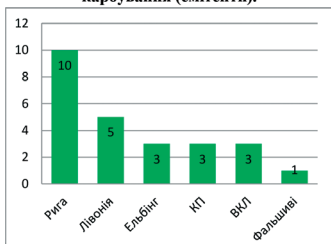

Рис. 3. Група курганів III (Побиванка). Курган № 3. Зі сходу.

До статті Михайла Коваленка, В'ячеслава Шерстюка
«Невеликий скарб солідів XVII ст. з околиць Миргорода»

Кількісне співвідношення монет за місцем карбування (емітенти).

Співвідношення шведських монет за правителями та емітентами.

Таблиця 2. Гістограми розподілу скарбу за критеріями
 Скорочення: ВКЛ – Велике князівство Литовське, КП – Королівство Польське.

До статті Оксани Сулими, Наталії Шумейко
«Філокартичний слід села Жуки»

До статті Олександра Супруненка, Ірини Мельникової,
Олександра Ткаченка, Віталія Яремченка
«Нові дослідження на передгородді Полтавської фортеці»

Рис. 2. Полтава, м., вул. Стрітенська, 18.
Зразки полив'яного і розписного посуду.